

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Bc. Jan Švehla

**Za nového člověka! Sociální experiment v poválečném
Československu na příkladu Emila Zátopy.**

Towards new man! Social experiment in Post-war Czechoslovakia
demonstrated in the example of Emil Zátopy.

Praha 2021

Vedoucí práce: prof. PhDr. Ivan Šedivý, CSc.

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval všem, kteří mi při vzniku této práce pomáhali. Nejprve panu prof. PhDr. Ivanu Šedivému, CSc. za velkou vstřícnost a ochotu, se kterou přistoupil k mému pracovnímu tempu. Děkuji také slečně Mgr. Alexandře Bartošové za gramatickou a stylistickou korekturu, pevné nervy a všeobecnou výpomoc při psaní této práce. Poděkování také patří pracovníkům Národního filmového fondu za rešerši audiovizuálních materiálů. Děkuji také své rodině za velkou trpělivost, kterou projevili v posledních měsících.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 27. května 2021

Bc. Jan Švehla

Klíčová slova (česky)

koncept nového člověka, Emil Zátopek, socialistický hrdina, sport, armádní sport, nová společnost, 50. léta, propaganda, sociální experiment

Klíčová slova (anglicky):

concept of the new man, Emil Zatopek, socialist hero, sport, military sport, new society, 1950s, propaganda, social experiment

Abstrakt (česky)

V této diplomové práci se zabývám konceptem nového socialistického člověka v Československu mezi lety 1948 a 1956 na příkladu Emila Zátópka. Cílem bylo analyzovat podobu nového socialistického člověka na příkladu vybrané beletrie, novinových článků, obrazového, zvukového a archivního materiálu s přihlédnutím k osobě Emila Zátópka. Výzkum probíhal s použitím metod diskurzivní analýzy. Ke konceptu nového socialistického člověka jsem přistoupil jako k sociálnímu konstrukt. Výzkum ukázal, že obraz nového socialistického člověka byl dynamický a byl zneužíván komunistickými ideology k vytváření obrazů ideálních občanů a zdůraznění negativních vlastností vnějších a vnitřních nepřátel. Výjimečné osobnosti, jako například Emil Zátopek, byly dobovou propagandou ukázány jako ideální občané, kteří byli předzvěstí nového světa. Zátópkův dobový obraz sestává ze dvou podob, které se vzájemně prolínaly. Jejich kombinace umožnila komunistickým propagandistům prezentaci Zátópka jako nového socialistického člověka, přesto běžného občana. Diplomová práce je rozdělena do tří kapitol, které na sebe vzájemně navazují. Kapitoly byly koncipovány podle obrazu Zátópka v dobové propagandě.

Abstract (in English):

In this diploma thesis I deal with the concept of a new socialist man in Czechoslovakia between 1948 and 1956 on the example of Emil Zátopek. The aim was to analyze the form of the new socialist man on the example of selected fiction, newspaper articles, visual, audio and archival material, taking into account the person of Emil Zátopek. The research was conducted using methods of discursive analysis. I approached the concept of the new socialist man as a social construct. Research has shown that the image of the new socialist man was dynamic and was misused by communist ideologues to create images of ideal citizens and emphasize the negative qualities of external and internal enemies. Exceptional personalities, such as Emil Zátopek, were shown by period propaganda as ideal citizens who were a harbinger of a new world. Zátopek's period image consists of two forms that intertwined with each other. Their combination enabled the communist propagandists to present Zátopek as a new socialist man, yet an ordinary citizen. The diploma thesis is divided into three chapters, which refer to each other. The chapters were conceived according to the image of Zátopek in contemporary propaganda.

Obsah

1. ÚVOD	1
2. PRAMENY	11
3. METODOLOGIE	12
4. NOVÝ SOCIALISTICKÝ ČLOVĚK, „ŠŤASTNÝ BUDOVATEL ŠŤASTNÉ SPOLEČNOSTI“	15
4.1. DICHOTOMIE STARÉHO A NOVÉHO	26
4.2. NEPŘÍTEL	30
4.2.1. <i>Bývalý člověk</i>	31
4.2.2. <i>Nepřítel</i>	33
4.3. ZAMĚSTNÁNÍ A PRACOVNÍ MORÁLKA	36
4.3.1. <i>Socialistická soutěž</i>	38
4.3.2. <i>Úderník</i>	39
5. HRDINA	43
5.1. SOCIALISTICKÝ HRDINA	45
5.1.1. <i>Tvář socialistického hrdiny</i>	47
5.1.2. <i>Symbolický hrdina</i>	50
5.2. KAŽDÝ MŮŽE, A MUSÍ, BÝT HRDINOU	52
5.2.1. <i>Hrdina práce</i>	52
6. EMIL ZÁTOPEK	55
6.1.1. <i>„Zátopkovská“ literatura</i>	56
6.1.2. <i>Jak se na Zátopka vzpomíná?</i>	60
6.2. OBRAZ ZÁTOPKA VE SPOLEČNOSTI	62
6.2.1. <i>Dělník</i>	62
6.2.2. <i>Voják</i>	65
6.2.3. <i>Voják míru</i>	67
6.3. NOVÝ SOCIALISTICKÝ ČLOVĚK	69
6.3.1. <i>Zátopkův obraz ve společnosti</i>	70
6.3.2. <i>Individuální čin, nebo kolektivní úspěch?</i>	73
6.4. SYMBOLICKÝ HRDINA	75
6.4.1. <i>Význam Zátopkových vítězství v zahraničí</i>	77
6.4.2. <i>„A z nich nám vyrostou nový Zátopkové!“</i>	78

7. ZÁVĚR.....	81
8. PŘÍLOHY	85
9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	92
10. SEZNAM OBRÁZKŮ	98
10. SEZNAM ZKRATEK	99

1. Úvod

„Necht' zhyne starý, podlý svět, my nový život chceme na zemi, (...) Ať staří lotři, noc děti, chtějí navázat strhanou nit, co zlé, to musí pominouti, ...“¹

Emil Zátopek (19. 9. 1922 – 21. 11. 2000) je z mého pohledu velice pozoruhodná osoba soudobých československých dějin. Atlet, fenomenální běžec na dlouhé tratě, několikanásobný mistr Československa a olympijský medailista, známý pro svou lidskost a vřelé vystupování. Bylo o něm napsáno mnoho knih, pod některými je, spolu se svojí manželkou Danou, podepsán jako autor. O Zátopkovi vznikl komiks *Zátopek*, který napsal Jan Novák a ilustroval Jaromír Švejdlík, známý pod pseudonymem Jaromír 99.² Plzeňský Prazdroj, a. s. použil jeho fotografie v kampani před plánovanými loňskými letními olympijskými hrami v Tokiu.³ Momentálně je v postprodukcí celovečerní film, který bude pravděpodobně letošní rok uveden do kin.

Zátopek byl znám veřejnosti z rozhlasu, anebo novinových článků, pod mnohými jmény či přezdívkami. Byl to „náš“ Emil, Ťopek, Saku-Peta, neboli pohádkový Pěťa, soudruh špkt. Emil Zátopek, voják míru, hrdina a nový socialistický člověk. Zátopek budil, a stále budí, v lidech vášně. Sportovně se proslavil v druhé polovině 40. a první polovině 50. let. V té době vstoupil do lidové armády, byl přijat do Komunistické strany a stal se spolupracovníkem vojenské kontrarozvědky. 10. června 1950 vyšel v Rudém právu novinový článek s jeho podpisem, ve kterém citoval pod nadpisem zmíněnou báseň, odsuzoval údajné činy Milady Horákové, její dvanácti kolegů a schvaloval vynesené rozsudky.⁴

Úspěšně reprezentoval Československo až do druhé poloviny 50. let. Po konci vrcholové sportovní kariéry zůstal v armádě v hodnosti plukovníka v tělovýchovném oddělení. V 60. letech podporoval reformní hnutí a podepsal dokument Dva tisíce slov. V srpnu 1968 vystoupil na podporu reformních socialistů a veřejně odsuzoval invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Následně byl odvolán ze všech důležitých pozic, a musel proto hledat nové

¹ CZERWIENSKI, Boleslav. Překlad RAICHLOVÁ, Eva. *Rudý prapor*. [cit. 01.04.2021]. Dostupné z: http://www.budovatel.cz/pisen.phtml/rudy_prapor.

² NOVÁK, Jan a JAROMÍR 99. *Zátopek*. 1. Auflage. Dresden: Volland & Quist, 2016.

³ „Naše olympijská kampaň je v souladu s naším sloganem “Pravé bohatství se skrývá uvnitř” – chceme podpořit to, co je na olympiádě nejdůležitější – soubor pravých hodnot a fair play. Jejich naprosto zřejmým nositelem byl fenomenální běžec Emil Zátopek.“ uvedl Karel Kraus, manažer značky Pilsner Urquell. [cit. 05.01.2021]. Dostupné z: <https://www.prazdroj.cz/556-pilsner-urquell-startuje-olympijskou-kampan-s-emilem-zatopkem>.

⁴ Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 10.6.1950, 30-31(137). s. 3.

zaměstnání. Od roku 1969 pracoval u podniku Stavební geologie. V 70. letech se v deníku Rudé právo kál za podpis dokumentu Dva tisíce slov.⁵

Zátopkova minulost mi připadá kontroverzní, ne ve vulgárním smyslu slova. Lidé na minulost běžně nahlízejí prizmatem přítomnosti. Člověk se ptá: „Proč tak jednal? Jednal bych stejně?“. V květnu minulého roku se na stránkách deníku Echo odehrál drobný střet o podobu vzpomínání na Zátopka ve veřejném prostoru. Historik Petr Blažek a badatel Petr Schovánek se v deníku vyjádřili v tom smyslu, že není vhodné prezentovat Zátopka ve společnosti jako ikonu. Pavel Kosatík, autor nové Zátopkovy biografie,⁶ se postavil na obranu Zátopka a zdůraznil potřebu přihlídnout k událostem a politické situaci poválečné doby.⁷ V této práci se dostávám k tématu reflexe komunistického Československa 50. let 20. století a konkrétního lidského osudu.

Po konci druhé světové války byla v Československu v oficiálním diskurzu prosazena rétorika novosti. V dobových pramenech jsem našel zprávy, že společnost hleděla do budoucna s imperativem vytvoření nového lidského řádu, nové společnosti, nového světa.⁸ Důležitou součástí tohoto procesu bylo „překódování“ člověka a jeho povznesení na vyšší stupeň lidství. Modelování a prezentace nového člověka bylo součástí ideologického obrazu „nového“ světa. Nový socialistický člověk (dále jen NSČ), vychovávan a utvářen podle konkrétních pravidel a principů, byl použit jako alegorie optimistické budoucnosti.⁹ Jak udává Vladimír Macura: „Socialistické koncepce tradičně předpokládaly určitý cílový obraz šťastné budoucnosti, do které vplynou dějiny.“¹⁰ Tělo NSČ se mělo stát nástrojem socialismu na cestě do bran šťastného věku. S tímto přístupem je možné se setkat na stránkách novin, v budovatelské próze a projevech státníků.

Karel Palek, alias Petr Fidelius, píše o pragmatické dimenzi používání jazyka s cílem přeměny vědomí obyvatelstva, které by znamenalo ztotožnění s programem a metodami strany jakožto řídicí složky společnosti: „Komunistická propaganda se nikdy netajila tím, že slovo je

⁵ Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 20.7.1971, 51-52(170). s. 3.

⁶ KOSATÍK, Pavel. *Emil Běžec*. Vydání první. Praha: Prostor – architektura, interiér, design, 2015.

⁷ KŘOVÁK, Jan. *Zátopek spolupracoval s StB, podle historiků by neměl být modlou*. Echo24 [online]. 14. 05. 2020.; KŘOVÁK, Jan. *Zátopka zlomili, bál se vězení, říká spisovatel Kosatík*. Echo24 [online]. 15. 05. 2020.

⁸ Lidová demokracie. Praha: PragoPrint, 23.05.1945, 1(11). s. [1].; GOTTWALD, Klement. *O politice komunistické strany Československa v dnešní situaci: Přednáška, proslovená na školení pro okresní a krajské funkcionáře strany Velké Prahy dne 9. července 1945*. [V Praze]: Ústřední výbor Komunistické strany Československa, 1945. Dopustil jsem se tu zjednodušení. Samozřejmě ne celé společnost byla ideou nového světa prodechnuta, ovšem rétorika novosti zaujímala markantní prostor ve sdělovacích prostředcích, v oficiální propagandě a v umění.

⁹ SKRADOL, Natalia. *Homus Novus: The New Man as Allegory*. Utopian Studies, roč. 20, č. 1, 2009, s. 48.

¹⁰ MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. V tomto uspořádání vyd. 1. Praha: Academia, 2008. s. 14.

pro ni ideovou zbraní, výchovným prostředkem, tedy v podstatě mocenským nástrojem.“¹¹ V této práci míním jazykem v obecném slova smyslu ucelený systém znaků a symbolů, který v důsledku utváří celý náš svět, tj. nejen řeč, ale také myšlení, vnímání atp.¹² V této souvislosti vyžaduje pozornost otázka metod a aktérů, tj. jak a kým byl NSČ, resp. jeho fyzický a symbolický obraz, konstruován. Vystává otázka, zda byl „nový člověk“ projevem nálady mas, jejich potřeb, nebo projevem moci vládnoucích elit.

Pováleční umělci nadále opustili od zdůrazňování komplexního lidského nitra a rozpolcenosti duše, příznačné pro avantgardní předválečné umění. „Nový člověk“ se nezabýval pochybnostmi o cestě, po které krácel. Byl představitelem a ilustrátorem nové, konečné verze světa. Na jeho tělo pohlížím jako na instrumentalizovanou schránku, ideologický konstrukt s vybranými vlastnostmi a rysy.¹³

Při svém výzkumu jsem si vědom skutečnosti, že NSČ je pouze jednou z podob nového člověka, který se jako ideál lidství objevuje již od dob raného křesťanství. Moderní podoba nového člověka se počala utvářet v době osvícenství. Pro moderní režimy je typické, že pomocí dobových výchovných publikací, určených lidovému prostředí, kladly důraz na kvalitu vlastní populace, zdraví, loajalitu a identifikaci svých obyvatel. Jako příklad uvádím dílo *Dobrá rada v potřebě anebo vypsání života Davida Opatrného*.¹⁴ Příběh o žebrákovi, který se z povaleče promění v pilného a uvědomělého hospodáře.

NSČ je zasazen do určujících souřadnic modernizace, modernity a moderních dějin.¹⁵ Vize přetváření člověka a společnosti po stránce fyzické, duševní, humanistické, politické a hospodářské nejsou pro totalitní režimy 20. století výrazným dějinným excesem. Každá z variant však využívala pouze ty ideové zdroje, které se v daném kontextu jevily jako nejnosnější.¹⁶

Záměr vybudovat „nový svět“, obývaný novými lidmi, byl společný jak nacistické, tak sovětské diktatuře. V těchto vizích se projevoval krajní sociální idealismus obou diktatur. Pro

¹¹ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Vyd. 1. Praha: Triáda, 1998. s. 13.

¹² SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka: a Slovník filosofických pojmů*. 4., rozš. vyd., Praha: Vyšehrad, 2004, s. 312-313.

¹³ Držím se tu definice Denisy Nečasové, která charakterizuje koncept „nového člověka“ jako „utopický konstrukt dobově naplňovaný různými obsahy, zejména v podobě vzoru hodného následování a symbolu optimistické budoucnosti. Všem moderním verzím nového člověka byly společné rysy náboženské, utopické, bio-politické či genderové.“ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. První vydání. Brno: Host, 2018. s. 10.

¹⁴ SALZMANN, Christian Gotthilf. *Dobrá rada w potřebě, anebo, Wypsánj života Dawida Opatrného: knjžka pro wssecky, kdož opatrnými býti chtějg*. V Praze: Kramerius, 1803. 176 s.

¹⁵ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 37.

¹⁶ Například nacistický režim v Německu trval na rasových rozdílech a tendencích mezi lidmi, stejně jako autoři zdravotně a eugenické literatury širšího přelomu 19. a 20. století. WEISS, Sheila Faith. *The Race Hygiene Movement in Germany*. Osiris, roč. 3, 1987, s. 193–236. [cit. 23. 05. 2021]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/301759.

oba systémy nebyl ideál zdokonalitelnosti člověka a společnosti nikdy úplně odsunut do sféry budoucnosti, ale začal být naplňován před očima stávajícího obyvatelstva a na něm samotném. Nacisté uskutečňovali násilná eugenická opatření a živili se mýtem o generování nového plemene jako vrcholu ještě neskončeného procesu evoluce. V Sovětském svazu ideologové tíhli k lamarckismu, tedy k teorii, že změny k lepšímu jsou především důsledkem výchovy.¹⁷

Sociokulturní fenomén socialistického budovatelství pojmám jako specifickou součást modernizačního procesu, jímž Československo procházelo na konci 40. a v průběhu 50. let 20. století, ideologicky zatížené a usilující o vytvoření nového, kvalitativně lepšího společenského řádu.¹⁸

NSČ byl příkladem socialistického projektu přeměny lidství, proto na něj nahlížím jako na sociální konstrukt.¹⁹ Období tzv. třetí republiky je charakteristické široce sdílenou a veřejně deklarovanou potřebou po změnách ve všech zásadních oblastech obnoveného státu, s cílem vystavět nový, v dobové mentalitě lepší společenský řád.²⁰ Tato společensko-politická atmosféra pramenila z traumatizujících zážitků meziválečného období, poznamenaného hospodářskou krizí, národnostními třenicemi, událostmi roku 1938 a následnou okupací. Ve společnosti byla prezentována obava z vypuknutí nového válečného konfliktu. Dobová propaganda před takovým konfliktem varovala, ale zároveň obyvatelstvo ubezpečovala „mírovou rétorikou“ o šťastné budoucnosti republiky.²¹

Touto optikou se důraz na nový řád jeví jako úsilí o obnovení pořádku a ukončení vlády chaosu. NSČ v takovém případě ztělesňuje proces převratných změn. Jako symbol převratných změn mohl být prezentován konkrétní jedinec z masa a kostí.²²

Svou práci jsem rozdělil podle názoru, který jsem si udělal na Zátopka při studiu dobových pramenů. Zátopek je v nich prezentován jako NSČ, hrdina a v poslední řadě jako běžný člověk. Pokud je zobrazován jako NSČ, je zdůrazněna jeho uvědomělost, mladost a

¹⁷ PEŠKOVÁ, Michaela. "Nový sovětský člověk" - historická realita, nebo ideologický fantom?. [cit. 1.3.2021]. Dostupné z: <https://ruskerealie.zcu.cz/2-5-texty-novy-clovek#sdfootnote121sym>.

¹⁸ FITZPATRICK, Sheila. *Každodenní stalinismus: obyčejný život v neobyčejné době: Sovětské Rusko ve 30. letech*. Vydání 1. Praha: Academia, 2018. s. 160.

¹⁹ „Společnost je výtvorem člověka. Společnost je objektivní realitou. Člověk je výtvorem společnosti.“ „Nový člověk se nerodí, ale je utvářen.“ BERGER, Peter L. a LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. s. 64.

²⁰ HROMÁDKA, Josef Lukl. *O nové Československo: Soubor tří přednášek proslovených v Husově domě v Praze*. Praha: Vydavatelské oddělení YMCA, 1946. 90-[II] s. Knihovna Nové mládeže; Sv. 15.; BERNARD, Vilém, Paľo BRÁNIK, Zdeněk FIERLINGER, et al. *Za nové Československo: sborník článků, projevů a dokumentů*. Praha: Svoboda, 1945. Politika - sociologie - národohospodářství. Řada A.; PEŠKA, Zdeněk. *Jakou republiku?: Úvahy o naší nové ústavě*. Vydání první. Praha: Rudolf Rejman, 1946. 59-[II] s.

²¹ Pevné přimknutí k Sovětskému svazu po stránce hospodářské, politické a vojenské bylo propagováno jako zajištění bezpečnosti a zamezení nového válečného konfliktu.

²² Denisa Nečasová zmiňuje tyto tři možnosti, jak nahlížet na nového člověka, jako aktuální podoby výzkumu konceptu. Jsou jimi sociální konstrukt, symbol změny a individuální vzor. NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 33.

kolektivnost. Pokud je vyzdvihován jako hrdina, do popředí se dostávají jeho „hrdinské“ sportovní hrdinské výkony, a běžnému občanovi je dáván za vzor hodný následování či nápodobování. Běžný občan se mohl „stát Zátopkem“ například v pracovním prostředí, pokud se podílel na budovatelských plánech a plnil údernické směny. Není ale možné chápat Zátopkův obraz v 50. letech jako jistý druh zbožštění. Zátopek jako symbol byl komunistickou propagandou využit k propagaci abstraktních cílů, přesto byl v dobovém diskurzu pojímán jako běžný, prostý člověk.

Svou diplomovou práci jsem rozdělil na tři kapitoly. Obraz NSČ zkoumám v první kapitole. V první podkapitole mé práce se věnuji dvojici přívlastků „starý“ a „nový“. Zkoumám jejich použití při utváření konceptu NSČ a jejich výskyt ve vybraných textech a audiovizuálních materiálech. Zaměřuji se na konkrétní atributy, které byly v dobových pramenech použity v souvislosti s „novým“ člověkem.

Ve druhé podkapitole se věnuji obrazu tzv. druhého, který se v dobových pramenech dělil na dvě postavy, „bývalého“ člověka a nepřítele. Tyto dvě postavy byly součástí dobového diskurzu a vytvářely protiváhu NSČ.

Ve třetí podkapitole se věnuji významu práce a zaměstnání, jelikož byl komunistickou propagandou mnohokrát zdůrazněn význam pracovního prostředí v procesu tvorby NSČ. Za práci považují účelnou, užitečnou činnost prováděnou s vynaložením určitého tělesného nebo duševního úsilí.²³ Nejen Československá společnost byla po druhé světové válce charakteristická nadšením pro obnovu hospodářství a vybudování socialismu.²⁴ Označení NSČ se objevovalo především mezi dělníky, mezi kterými byli vyzdvihováni nejproduktivnější pracovníci, tzv. úderníci.

V druhé kapitole této práce se věnuji obrazu socialistického hrdiny. Toho vnímám jako výraznou postavu, užívanou dobovou propagandou pro mobilizační akce především v dělnickém prostředí. Pro budovatelské období socialismu na konci 40. a v průběhu 50. let byla velmi podstatná role socialistického hrdiny, který se měl podílet na utváření šťastné budoucnosti, zároveň byl jejím zhmotněním v přítomném okamžiku. Tento hrdina měl představovat inspirativní vzor pro ostatní, kteří by se po jeho vzoru sami stali hrdiny a podíleli se na budování socialismu.

²³ Ústavu pro jazyk český ČSAV [online]. Slovník spisovného jazyka českého. [cit. 02.02.2021] Dostupné z: [Slovník spisovného jazyka českého \(cas.cz\)](http://slovnici.cas.cz).

²⁴ HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví: dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, s. 43.

V třetí kapitole se věnuji obrazu Emila Zátopka v dobovém diskurzu. Dívám se na něj jako na dělníka a vojáka; jako NSČ; a socialistického hrdinu, u něhož bylo zdůrazňováno jeho uvědomění, jehož dosáhl usilovnou prací, ať kolektivní, nebo individuální.

Výzkum o Zátopkovi jako novém socialistickém člověku je vhodný z mnoha důvodů. Zátopek byl velice známá osobnost, s jedinečným přístupem k životu, tréninku a k závodům. Neměl trenéra a byl pověstný pro své svérázné tréninkové jednotky. Uspěl ve sportu, který je velice individuální. Zátopkovy sportovní úspěchy inspirovaly a přitahovaly pozornost československé veřejnosti.²⁵ Jelikož byl známá osobnost, je část jeho života velice dobře zdokumentovaná. Kladu si výzkumnou otázku: „Jak byl utvářen a prezentován koncept NSČ v Československu ve sledovaném období na příkladu Emila Zátopka?“ Dále mě zajímá: „Jakým způsobem byly Zátopkovy individuální úspěchy interpretovány ve společnosti, která zdůrazňovala především kolektivní snažení? Jak byla Zátopkova silná individualita chápána ve společnosti?

Koncept NSČ nabízí možnost přistoupit ke kulturně historické analýze konce 40. a 50. let v Československu. Ovlivněn závěry historičky Denisy Nečasové, hledám v komunistickém panství nejen represi, násilí a omezení jedince, ale také příslib řešení aktuálních problémů, opuštění světa chaosu a zakotvení v jistotě, v neposlední řadě vábení lepší, sladké budoucnosti.²⁶

Hesla jako „budování nového světa“ či „výchova nového socialistického člověka“ se ve sledovaném období stala každodenností, a je možné je chápat jako prázdná gesta nebo vyprázdněné termíny. Jejich opakování služebnou propagandou a častá přítomnost v prostoru, společně s regulačními zásahy do každodenního života obyvatelstva, měla za cíl zautomatizovat myšlenkové pochody obyvatelstva. Jejich časté vystavení mohlo u lidí vyvolat apatii, kdy tato hesla, či ohmatané mince nebo znehodnocené oběživo, jak je nazývá Boris Groys, šla jedním uchem dovnitř a druhým ven.²⁷ Ovšem nenašel jsem zmínky o výzkumu, který by zkoumal nevědomí lidí vystavených budovatelskému období komunistického panství. Takový výzkum není součástí této práce, ovšem předpokládám, že činy dobových aktérů byly podřízeny mnoha různým východiskům, například jejich tužbám, potřebám, preferencím, temperamentu, ochotě, nebo neochotě se podílet na budovatelském kvasu.

²⁵ O tom svědčí vzpomínka pamětníka, který po dlouhém rozhovoru utrousil o Zátopkovi následující: „Samozřejmě Zátopek, ..., kluci si hráli na Zátopka, každý chtěl být Zátopek!“

²⁶ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. 271 s.

²⁷ GROYS, Boris. *Gesamtkunstwerk Stalin: rozpolcená kultura v Sovětském svazu*. Komunistické postskriptum. Překlad Václav Magid. Vyd. 1. Praha: Akademie výtvarných umění v Praze, Vědecko-výzkumné pracoviště, 2010. s. 65.

Na koncept novosti nahlížím jako na důležitou součást dobové reality. Nemyslím si, že je možné zavrhnout „zidealizované představy o novém světě“ jako pouhou frašku nebo legraci, jak mi kdysi pověděl pamětník 50. let. Českoslovenští občané nemuseli věřit v zárnou budoucnost, ale slibům v její uskutečnění uniknout nemohli.²⁸

Výzkum konceptu nového člověka není nový, periodicky se opakuje již po několik desetiletí. V 50. letech 20. století se objevuje psychologizující pohled na téma.²⁹ S nastupující teorií totalitarismu se výzkum postupně zabýval vytvářením nového člověka v nacistické a komunistické ideologii. Tento výzkum tvořil pouze okrajovou záležitost při výzkumu nacistického a komunistického panství.³⁰ Příklady cíleného výzkumu NSČ jsou například jeho obraz ve filmu,³¹ nebo výzkum jeho jednotlivých příkladů, jako je dělník či nová žena.³²

V českém prostředí byly v nedávné době publikovány dvě práce, o které se při výzkumu budu koncepčně opírat. Nakladatelství Host publikovalo historičce Denise Nečasové habilitační práci *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. Autorčiným cílem bylo analyzovat a interpretovat obrazy NSČ ve sledovaném období. Autorka chápe nového člověka jako kulturně a sociálně konstruovanou diskurzivní figuru. Předmět jejího zájmu tvoří ideová východiska konceptu NSČ a tři jeho hlavní konkretizace převažující v dobovém oficiálním diskurzu – dělník, žena a Sovětský svaz. Autorka se primárně zaměřila na přítomnost obecných aspektů ideového zarámování konceptu NSČ a zároveň na specifika, která od sebe odlišují jednotlivé konkretizace. Druhou publikací je *Svědnost sociálního experimentu* od kolektivu autorů Fasora, Hanuš, Nečasová. Autoři si kladli za cíl analyzovat a interpretovat nového člověka v evropské společnosti 20. století. Zájem je soustředěn na dobový koncept, jeho ideové a ideologické zdroje v obecné rovině, a na jeho konkretizaci v různých prostředích a obdobích. Již v roce 2012 byla Michaele Peškové publikována kniha *Idea "nového člověka" v ruské*

²⁸ Pokud odhlédnu od doložitelné práce pro nový režim, vycházím z konceptu efektu pouhého vystavení. Americký psycholog R.B. Zajonc dokázal, že tento efekt je velice snadným a laciným způsobem k navození požadovaného vzorce chování. Pokud je publikum po určitý čas vystaveno prezentaci jistého předmětu, ovlivňuje jejich preference nejen způsob jeho prezentace, ale také četnost zobrazení. Člověk si podle zjištění vybere to, co vidí v prostoru nejčastěji, přítom samotný obsah není příliš podstatný. ZAJONC, R. B. *Mere exposure: A gateway to the subliminal*. Current directions in Psychological Science, 10 (6), 2001. s. 224-228.

²⁹ BAUER, Raymond Augustine. *The New Man in Soviet Psychology*. Cambridge 1952.; KOSA, John. *Two Generations of Soviet Man: A Study in the Psychology of Communism*. Chapel Hill. The University of North Carolina press 1962.

³⁰ FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: *Nový člověk stalinského Ruska a nacistického Německa*. In: GEYER, Michael, ed. a FITZPATRICK, Sheila, ed. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012. s. 404-456.

³¹ HAYNES, John. *New Soviet man: gender and masculinity in Stalinist Soviet cinema*. Manchester: Manchester University Press, 2003.

³² SIEGALBUM, Lewis H.: *Stakhanovism and the Politics of Productivity in the USSR 1935-1941*. New York 1988. Pro podrobnější výčet výzkumu nového socialistického člověka viz. NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 18-21.

*literatuře 20. a 30. let 20. století.*³³ Jedná se tedy o první práci v českém prostředí, jejíž záběr je přímo orientován na NSČ. Autorka pracuje s konceptem NSČ, utvářeného v meziválečném Sovětském svazu. NSČ zkoumal i Vladimír Macura, jeho pozornost se ale upírá na socialistickou kulturu jako takovou, jejíž součástí byl také NSČ. Analyzuje literární texty, například dobovou poezii, přičemž zkoumá symboly, emblémy či znaky ukryté za textem, které „nejsou záležitostí hluboké minulosti – ještě odnedávna tvořily náš svět, patřily ke kódům, se kterými jsme uměli zacházet mechanicky a bezmyšlenkovitě. Mohli jsme se proti nim bouřit, mohli jsme je ironizovat, ale stejně nás nepřestávaly obklopot a tvářit se mnohem víc jako přírodní danost než jako lidský výtvar.“³⁴

Při studiu nepřítele NSČ jsem čerpal z publikace *Obrazy nepřítele v Československu 1948-1956* Denisy Nečasové.³⁵ Badatelka se podrobně věnovala konstruktivnímu obrazu nepřítele. Zaměřila se na čtyři obecné obrazy, a to buržoazie, rolník, církev a USA. Dle badatelky tvořily obrazy nepřátel jeden z ústředních elementů oficiálního diskurzu a byly zasazeny do širšího narativu budování socialismu.³⁶ Badatelka na tyto obrazy nahlíží jako na produkty performativní diskurzivní praxe, každodenní situace stejně jako formálnější a oficiální kontexty, tedy jako umělé vytvořené produkty například pomocí textů.

Není mým cílem vypracovat jednu z mnoha biografí Zátopkova života, které již vyšly a jistě budou vycházet i nadále. Také nebudu hodnotit konkrétní lidské činy a vynášet závěrečné rozsudky, přestože se nelze úplně oprostít od vlastních názorů a pocitů. Skrze vybrané dobové texty nahlížím konstruovaný význam NSČ v prostředí budovatelské euforie Československa 40. a 50. let 20. století. Mým cílem je analyzovat zdroje, podobu a motivy při vytváření „utopické“ nové socialistické společnosti, obývané novými socialistickými lidmi. Toho chci dosáhnout prostřednictvím sportovce, velké individuality, silné osobnosti, přesto lidsky a přátelsky vystupujícího člověka.

Časové vymezení práce jsem ohraničil roky 1948 a 1956. Tato data jsem zvolil z několika důvodů. Pokud se vážou na samotnou osobu Zátopka, rok 1948 je datem konání olympijských her v Londýně a prvním velkým Zátopkovým úspěchem na mezinárodní scéně. Rok 1956 je v tzv. „zátopkovské“ literatuře popisován ve smyslu posledního Zátopkova závodu, tedy konce jedné životní éry.³⁷ Hluběji vycházím z dělení podle tradiční časové

³³ PEŠKOVÁ, Michaela. *Idea "nového člověka" v ruské literatuře 20. a 30. let 20. století*. V Plzni: Západočeská univerzita, 2012. 221 s.

³⁴ MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk*. s. 10.

³⁵ NEČASOVÁ, Denisa. *Obrazy nepřítele v Československu 1948-1956*. Vydání první. Praha: NLN, 2020. 235 s.

³⁶ Tamtéž, s. 11.

³⁷ Zátopek běžel maraton na olympijských hrách v Melbourne, kde skončil na 6. místě. Poté absolvoval ještě 2 závody, a to jeden na domácí a jeden na mezinárodní scéně. Poslední soutěžní závod měl běžet v roce 1958 v San

periodizace, reflektující události v období tzv. třetí republiky a v roce 1948, dobu zakladatelského období komunismu i jistou politickou proměnu po Stalinově a Gottwaldově smrti v roce 1953.

Pramennou základnu jsem sestavil na základě předpokladu vytváření obrazu NSČ uskutečňované „shora“, tj. představiteli tehdejších elit. K tomu jsem si zvolil tzv. služebnou literaturu a oficiální propagandu.³⁸ Záměrně jsem vynechal „disidentskou“ kulturu, protože srovnání oficiální a neoficiální kultury nebylo mým záměrem. Totéž platí o ostatních politických stranách: národních socialistech, sociálních demokratech a lidovcích. Výzkum takového srovnání by jistě byl přínosný pro lepší pochopení budovatelského období konce 40. a 1. pol. 50. let. Řádný výzkum mozaiky sledovaného období mohou rozšířit také reakce široké veřejnosti na předkládané utopické vize. Takový výzkum přesahuje ambice této práce, a proto jsem ho přenechal dalším badatelům.³⁹

Za metodu jsem si zvolil kritickou diskurzivní analýzu, konkrétně historicko-diskurzivní přístup. Reagoval jsem na knihu Christiane Brenner, která metodu historické diskurzivní analýzy, použila v monografii *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*,⁴⁰ a čerpal jsem především z prací Ruth Wodak. Nedržím se přísného použití této metody,

Sebastianu. ZÁTOPKOVÁ, Dana a ZÁTOPEK, Emil. *Náš život pod pěti kruhy*. Vydání první. Praha: Academia, 2016. s. 327.

³⁸ V mé analýze se zaměřuji na tu část kultury, kterou Petr Fidelius charakterizuje jako „služebnou, kulturu stojící ve službách oficiální ideologie, respektive propagandy, o kulturu, která přejímala úlohu ideové zbraně komunistické strany a nástroje výchovy lidových mas“. In FIDELIUS, PETR. *Kritické eseje*. Torst, 2000. s. 265. Jsem si vědom limitů tohoto výběru. Při sestavování korpuse nelze uniknout skutečnosti, že na začátku vždy stojí subjektivní rozhodnutí autora. Tento aspekt lze zmírnit vytvořením co nejširší a nejreprezentovanější pramenné základny, která je v možnostech autora. Výběr jsem učinil z praktických důvodů. Oficiální publikace byly v 50. letech všeobecně dostupné, a to ve velkých nákladech. Nemohu souhlasit s tvrzením Jana Rychlíka, že v té době vycházeli „... grafomanské slátaniny, které nikdo nekupoval a nečetl, ...“. Jak ukazuje Katerine Clark, na díla socialistického realismu musíme použít jiná kritéria než na díla na Západě. Je nutné je srovnávat se západním „ekvivalentem“, čímž je pro Clark „populární“ literatura, například detektivní příběhy či romány na pokračování. Kladné postavy v budovatelské próze spolu výhradně komunikují jazykem politických schůzí, sex a tělesnost jsou tabuizovány, a není používán argot. Tento styl může na čtenáře působit „těžce“. Ovšem zápletky osoby přivádějí do situací, které jsou i dobrodružné – přestřelka, vyšetřování, dopadení nepřítele apod. Jednotlivá díla se svojí kvalitou jistě lišila, na druhou stranu jejich čtení bylo vyžadováno, popřípadě alespoň ústřední motiv prostupoval do společnosti. RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu: 1945-1989*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2020. s. 83.; CLARK, Katerina. *Sovětský román: dějiny jako rituál*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2015. s. 15.

³⁹ Jistě by také bylo přínosné analyzovat obraz Zátopkova ideologického soka, popřípadě nepřítele. Já jsem v dobových textech a archivních materiálech takého protivníka nenašel. K Zátopkovým zahraničním sportovním soupeřům přistupovala dobová propaganda velmi smířlivě. Občas se vyskytla námitka k buržoazní morálce konkrétních běžců, například z Velké Británie. Ale úhlavního protivníka či ideologický protipól neměl Zátopek v žádném zahraničním sportovci. Na domácí scéně se jsem narazil na dvě jména, Josef Bican a Jan Haluza. Slavný bývalý fotbalista Bican byl po únorovém převratu nucen vykonávat dělnické profese, běžec Haluza byl zase v roce 1948 zatčen a po šest let vězněn v pracovních táborech. Bicanův obraz byl spjat s první republikou, Haluza byl za třetí republiky krajský předseda Československé strany lidové. V obou případech by budoucí výzkum mohl objasnit srovnání obrazu Zátopka a jednoho z dvou zmíněných.

⁴⁰ BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*. Praha: Argo, 2015. 520 s.

jelikož jsem byl při výzkumu ovlivněn i jinými autory.⁴¹ Pro charakteristiku obrazu NSČ a Emila Zátopka mi nepřišlo dostatečné užití jen jednoho konkrétního přístupu, a proto jsem zvolil eklektický přístup. Cílem analýzy textů je zjistit, co chtěli autoři předat příjemcům, a jaké chování se od příjemců očekávalo.

Při výzkumu jsem se zaměřil pouze na české prostředí. Koncept NSČ na Slovenku se lišil od toho českého, neboť při jeho „tvoření“ se vycházelo z odlišných kulturních, historických a politických podmínek. Také v této práci nepoužívám specifický výraz „nová žena“, neboť termínem „nový člověk“ pojímám obě pohlaví.⁴²

Zatím nebyla publikována nebo obhájena práce na stejné nebo podobné téma – většina tzv. „zátopkovské“ literatury je ryze biografická. Jsou mi známy pouze dvě akademické práce, které se okrajově blíží svým zaměřením mojí práci. Práce Veroniky Fišarové se zaměřuje na mediální obraz Zátopka v kontextu vybraných olympijských her.⁴³ Pro výzkum použila kvalitativní mediální analýzu. Petr Dušek ve své rigorózní práci zkoumal Zátopka jako socialistického hrdinu. Zvolil si dvě vydávaná periodika a zaměřil se na olympijské hry v roce 1948 a 1952, kdy srovnával publikované články vydané po těchto mezinárodních kláních.⁴⁴ Jeho práce mi pomohla určit, jak chápat NSČ.

Literatura o Zátopkově životě je opravdu bohatá. Příznačným rysem je její jednotná podoba výkladu, držící se časové osy. Přes téměř úplnou podobnost, kterou se texty vyznačují, je tzv. „zátopkovské“ téma stále populární. Po roce 2000 byly publikovány nové práce, ve kterých autoři opakují stejné životní milníky; jsou točeny nové reportáže, ve kterých hosté odpovídají stále stejně; jsou používány stále stejné obrazy. Tato skutečnost může svědčit o opravdovém zájmu široké společnosti o Zátopkovu osobu. A úplně stejně vypovídá o potřebě popsat Zátopka jistým, stále stejným postupem, ze kterého se nevybočuje.

⁴¹ FAIRCLOUGH, Norman. *Analysing discourse: textual analysis for social research*. New York: Routledge, 2003. MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk*.; CLARK, Katerina. *Sovětský román: dějiny jako rituál*. Praha: Academia, 2015.

⁴² K výzkumu postavení „nové ženy“ za socialismus viz: NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 125-169.; NEČASOVÁ, Denisa. *Buduj vlast - posílíš mír!: ženské hnutí v českých zemích 1945-1955*. Vyd. 1. Brno: Maticе moravská, 2011. s. 348-374.

⁴³ FIŠAROVÁ, Veronika. *Vývoj mediálního obrazu Emila Zátopka v souvislosti s vybranými letními olympijskými hrami*. 2019. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií. Vedoucí práce Bednařík, Petr.

⁴⁴ DUŠEK, Petr. *Hrdina v totalitních médiích: srovnávací analýza olympijských vítězství Emila Zátopka (1948,1952)*. Praha, 2011. Rigorózní práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií. Vedoucí práce Bednařík, Petr.

2. Prameny

Texty jsem vybíral na základě několika kritérií: ve sledovaném období se s nimi obyvatelstvo mohlo seznámit; byly produktem institucí, které měly co do činění s čs. sportem, nebo se společenským vývojem, tedy měly dostatek moci a prostředků své konkrétní vize či obrazy NSČ nebo nové společnosti veřejně propagovat a převádět do praxe. Zvolil jsem texty vytvořené a distribuované širokému publiku, například projevy politických elit; československou budovatelskou prózu s tematikou nového řádu a dichotomií pojmů „starý“ a „nový“; novinové články převážně z Rudé právo; filmová a umělecká zobrazení. Místa jsou doplněny interními texty v rámci komunistické strany či státního sportovního svazu.

Vybral jsem si několik příkladů československé budovatelské prózy. Jsou to díla *Bitva a Nástup* od Václava Řezáče, *Modré údolí* od Zdeňka Pluhaře a *Plným krokem* od Jana Otčenáška. Tyto příklady budovatelské prózy vycházely ve velkých nákladech, a v rámci čtenářských akcí, jako byl Fučíkův odznak, je měla mládež číst. Vezmu-li v potaz, že takový apel nemusel nalézt kladnou odezvu většiny společnosti, je nutné dodat, že mnohá díla se mohla stát tzv. precedentními fenomény, tedy známými texty, které byly za přičinění ideologického působení státní propagandy známé „všem“ příslušníkům dané kultury.

Pro doplnění obrazu NSČ jsem si dále zvolil film a fotku. Barevný film *Nové Československo* byl natočený v sovětsko-československé spolupráci v letech 1948-1950, a v době uvedení byl propagovaný na stránkách Rudého práva.⁴⁵ Na jeho premiéru se dostavili nejvyšší představitelé politické moci. Film *Jeden ze štafety* sleduje Zátokovo mládí a jeho úspěchy mezi léty 1948 a 1952.⁴⁶ Oba filmy jsou dostupné v Národním filmovém archivu.

Fotografie Zátopka a ostatních jsem čerpal z dostupných internetových stránek.

⁴⁵ *Nové Československo* [film]. Režie BELJAJEV, Vasilij Nikolajevič. VLČEK, Vladimír. Československo 1950.

⁴⁶ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952.

3. Metodologie

Hned na začátku je důležité zmínit, že nepanuje shoda ohledně přesnějšího vymezení pojmu diskurz. Termín pochází z latinského slova *discurrere* jeho význam postupně prošel výraznou proměnou.⁴⁷ Prostý překlad anglického slova *discourse* do českého jazyka je promluva.⁴⁸ Analýza diskurzů je poté, zjednodušeně řečeno, analýzou promluv a textů.⁴⁹ Jiří Nekvapil v takovémto případě uvádí dva obecné přístupy, jak promluvy a texty zkoumat.⁵⁰

V prvním případě jsou přístupy zakotvené v oblasti lingvistiky, v druhém případě se jedná o interdisciplinární přístup. V prvním případě je zájem soustředěn na konkrétní texty a promluvy, například jak jsou strukturovány psané a mluvené projevy, jakými charakteristikami se texty vyznačují, jak probíhá vyjednávání o významu uvnitř textu nebo komunikace apod.

V druhém případě se jedná o orientaci na zapojení konkrétní promluvy nebo textu do širších vnětových souvislostí. Jedná se o výzkum používání jazykové komunikace a analýzu toho, co se tímto užíváním v širokých sociálních kontextech uskutečňuje. Jazykové komunikace lze pojímat jako prostředek pro utváření, předávání a uchovávání různých sociálních praktik sdílených a přijímaných určitým společenstvím.⁵¹ Řeč a jazyk při užívání nabývají performativního charakteru, tedy nejen, že reprezentují realitu, ale samotným použitím ji také utváří. Tím, že jedinci, skupiny nebo instituce komunikují navenek, dávají světu jistý konkrétní smysl. A naopak, v dialektickém vztahu tento vytvářený svět formuje lidské bytosti.

Pro pojem diskurzivní analýza byly významotvorné práce francouzského filozofa Michela Foucaulta. Ten poprvé celistvě uvedl termín analýza diskurzu ve svém díle *Archeologie vědění*. Jiří Nekvapil ve svém článku uvádí Foucaultův vývoj v používání termínu, a to na příkladu knih *Archeologie vědění* a *Řád diskurzu*, kdy původní „archeologickou“ analýzu nahradila „genealogická“. U Foucaulta tedy neexistuje jedna analýza diskurzu, a jeho

⁴⁷ Rozběhnout se, rozptýlit se,

⁴⁸ NEKVAPIL, Jiří. *Úvodem k Monotematickému Číslu „Analýza Promluv a Textů, Analýza Diskurzu.“* Sociologický Časopis / Czech Sociological Review, roč. 42, č. 2, 2006, s. 263. [cit. 06.02.2021] Dostupné z: www.jstor.org/stable/41132292. Accessed 10 May 2021. V 17. století v latinském, francouzském a anglickém jazykovém okruhu označoval určitý typ žánru psaného textu či pojednání o nějakém aktuálním společenském problému. Ve 20. století byl pojem používán jako způsob jazykové promluvy, který zahrnuje relativně rozsáhlou skupinu řečových projevů, do níž je možné zařadit dialog, proslov, způsob mluvení nebo rovněž systematictější formu doktríny či ideologie. In: STORCHOVÁ, Lucie. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. V Praze: Scriptorium, 2014. s. 75.

⁴⁹ Termínem texty pojmám nejen psaná a vytištěná sdělení, ale i přednesené projevy či obrazy.

⁵⁰ NEKVAPIL, Jiří. *Úvodem k ...* s. 264.

⁵¹ LEHEČKOVÁ, Eva. *Kritická analýza diskurzu v kontextu korpusové a kognitivní lingvistiky*. Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. [cit. 01.02.2021]. s. 1. Dostupné z: https://ucjtk.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/Kriticka_analyza_diskurzu_v_kontextu_kor.pdf.

pojetí diskurzu není jednoznačné.⁵² Pro Foucaulta není produkce konkrétních textů a promluv součástí diskurzivní praxe. To má za následek, že Foucault přeceňuje sociální účinek diskurzu a nedoceňuje aktivity konkrétních sociálních subjektů.⁵³

Pro potřeby této práce jsem přistoupil k chápání diskurzu podle Christiane Brenner. Ta pojímá diskurz jako spleť textových vyjádření, která se vzájemně vztahují jedna k druhé, a která ve spojení s místem a dobou vytváří jeden celek. Jejich vzájemné propojení slouží k pochopení a výkladu skutečnosti. Diskurz přispívá ke konstruování a proměně skutečnosti tím, že organizuje vnímání a vnímanému dodává strukturu, vysvětluje a interpretuje je, vytváří také práva volby jednání a na jednání také působí.⁵⁴

Diskurz je sociálně konstituující, stejně jako podmíněný. Jednotlivé diskurzivní události, pod nimiž rozumím jednotlivé výpovědi nebo rozmluvy, v dialektickém vztahu ovlivňují události, instituce a sociální struktury. Výzkum společnosti proto není možný bez analýzy diskurzů, které ji utváří.⁵⁵ Diskurzy se odehrávají v textech a jsou jejich součástí, zároveň existují „za textem“, který je utváří. Na text proto nahlížím jako na diskurzivní jednotku a manifestaci diskurzu.⁵⁶ Společnost za použití jazyka tvoří, tvaruje a přetváří svět. Sociální realita je vytvářena a realizována skrze diskurz. Sociálním vztahům nemůže být porozuměno bez odkazu na diskurz, který je z významní.

Diskurzivní analýza, dále jen DA, je kvalitativní metoda výzkumu, která spadá do sféry společenských věd. DA zahrnuje značné množství přístupů. V obsáhlé antologii *Discourse Theory and Practice: A Reader* je představeno šest výzkumných tradic: konverzační analýza a etnometodologie, interakční sociolingvistika a etnografie komunikace, diskurzivní psychologie, kritická analýza diskurzu a kritická lingvistika, bachtinovský výzkum, foucaultovský výzkum.⁵⁷ Při DA se vychází z poznatku, že komunikace je sociální akce, která nejen reprodukuje sociální postoje a vztahy, ale také je aktivně vytváří. Výzkumník při DA zaujímá stanovisko konstruktivistické epistemologie, která nahlíží na jazyk jako na ustavující a utvářející společnost.⁵⁸ „Očekává se u ní zaměření na vztah mezi jazykovými vyjádřeními a sociokulturním kontextem a jejím cílem je zachytit vznik a potvrzování sociálních norem prostřednictvím komunikace.“⁵⁹ V průběhu DA je pozornost zaměřena na proces nebo procesy,

⁵² NEKVAPIL, Jiří. *Úvodem k ...* . s. 263.

⁵³ Tamtéž, s. 265.

⁵⁴ BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem*. s. 15-16.

⁵⁵ PHILLIPS, Nelson a Cynthia HARDY. *Discourse analysis: investigating processes of social construction*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2002. *Qualitative research methods*. s. 6.

⁵⁶ Tamtéž, s. 4.

⁵⁷ NEKVAPIL, Jiří. *Úvodem k ...* . s. 265.

⁵⁸ PHILLIPS, Nelson a Cynthia HARDY. *Discourse analysis*. s. 13.

⁵⁹ LEHEČKOVÁ, Eva. *Kritická analýza diskurzu*. s. 1.

při kterých je utvářena a nadále udržována společnost.⁶⁰ Výzkumník prostřednictvím DA zjišťuje, jak jsou texty, skrze vzájemnou interakci mezi sebou z významňovány, a jak se podílejí na utváření společenské reality.⁶¹

Kritická diskurzivní analýza, dále jen KDA, patří do skupiny přístupů, které jsou založeny zejména na kvalitativním výzkumu. Jednotlivé školy se liší chápáním KDA a postupy výzkumu. Za hlavní zakladatele bývají považováni Norman Fairclough, Theo van Dijk a Ruth Wodak, kteří pořádali ustavující kolokvium KDA v roce 1991 v Amsterdamu.⁶² Každý z nich rozvíjí v rámci KDA specifický přístup. Pojetí KDA v případě Wodak je založené na přesvědčení, že vztahy uvnitř diskurzu jsou asymetrické, a to z důvodů snah skupin nebo institucí ovládnout diskurz a společenskou realitu pro sebe. Ostatní aktéři jsou potlačováni ve prospěch mocnějších a dominantnějších.⁶³ Wodak vysvětluje pojem diskurz jako proměňující se pole významů, na němž relevantní aktéři s určitým mocenským potenciálem opanovávají podobu tohoto diskurzu a vtiskávají mu jistý řád. Mají tedy moc v diskurzu i nad ním. Diskurz je vyjednáván v sociální interakci a řízen svými specifickými pravidly.⁶⁴

KDA zkoumá a popisuje, jak dominantní skupiny nebo instituce zavádějí, udržují a reprodukuje zneužití moci, a to za pomoci řeči nebo textu, který vytvořili, a jak se v diskurzu projevují ve výsledné podobě výhod a nevýhod.⁶⁵ Slovo kritický odkazuje k teoretickému cíli vytvořit a sdělit kritický náhled, který umožní lidem vymanit se z forem dominance prostřednictvím uvědomění. Implikuje to požadavek po vykořenění určitých mylných představ ze společnosti. Při KDA se výzkumník zaměřuje na sociální podmíněnost a široce chápaný kontext, v němž se daný diskurz realizuje. Výzkumník poté identifikuje soubor postojů, diskurzivní strategii, jimiž se tyto postoje utvářejí a prosazují, a analyzuje jazykové prostředky, jimiž se tyto komunikační cíle naplňují.⁶⁶ Po metodologické stránce je žádoucí, aby při použití KDA byl použit výzkum založený na možnosti zhodnocení více úhlů pohledů. Toho lze dosáhnout použitím metod a postupů z více vědních oborů, například lingvistiky, psychologie, sociologie, historie apod.

⁶⁰ PHILLIPS, Nelson a Cynthia HARDY. *Discourse analysis*. s. 2.

⁶¹ Tamtéž, s. 4.

⁶² LEHEČKOVÁ, Eva. *Kritická analýza diskurzu*. s. 2.

⁶³ WODAK, Ruth, Rudolf de CILLIA, Martin REISIGL a Karin LIEBHART. *The discursive construction of national identity*. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009. s. 8.

⁶⁴ PHILLIPS, Nelson a Cynthia HARDY. *Discourse analysis*. s. 3.

⁶⁵ Tamtéž s. 25.

⁶⁶ LEHEČKOVÁ, Eva. *Kritická analýza diskurzu*. s. 2.

4. Nový socialistický člověk, „šťastný budovatel šťastné společnosti“

„Chceme-li vytvořit nového (tj. totálně poslušného) člověka, musíme u něho především dosáhnout přeměny vědomí, a té docílíme nejlépe tak, že mu vnutíme novou řeč. Lhostejno, bude-li se oficiální propagandy věřit, [...] stačí, když nová řeč získá monopol ve všech oblastech [...] věci obecných“.⁶⁷

Pro podobu NSČ v Československu po druhé světové válce byly důležité dva počáteční zdroje. Zaprvé je to veřejně deklarovaná inspirace Sovětským svazem. Československá komunistická propaganda se v procesu tvorby „nového socialistického člověka“ vztahovala k sovětským vzorům.⁶⁸ Za druhé jsou to skryté, ovšem uvnitř společnosti přítomné, domácí motivy a tradice, které ovlivňovaly podobu NSČ a reakce na jeho veřejnou propagaci.⁶⁹

Na plátcích novin, v literatuře a ve filmu se politici, umělci a sportovci aktivně vztahovali k východnímu spojenci jako zdroji jejich inspirace, podnětů a zkušeností. Ten za druhé světové války utrpěl značné materiální a lidské ztráty. Na druhou stranu vzrostla jeho moc po stránce politické a etabloval se jako druhá nejsilnější mocnost na planetě. Sovětská armáda osvobodila od fašistů východní Evropu, na mnoha místech zůstal sovětský voják i po skončení války. Státy východní Evropy se aktivně hlásily k přátelství a spolupráci se Sovětským svazem. Československo v Košickém vládním programu proklamovalo zahraniční politickou orientaci na Sovětský svaz, mělo docházet ke spolupráci v hospodářském a kulturním odvětví a československá armáda měla být budována po vzoru Rudé armády.

Sovětský svaz byl v dobovém diskurzu líčen bez rozporů, jako dokonalá idylická krajina, obývaná inteligentními, šťastnými a spokojenými lidmi.⁷⁰ Příklady z osobních vyprávění z „bohatého a radostného života sovětských lidí“ si měli pracující lidé v Československu vzít za vzor, a skrze ně mohli zřít své vlastní budoucí životy v socialismu: „Mal som možnosť a príležitosť ísť k našim učiteľom. Viděl som ich zblízka, poznal som ich

⁶⁷ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 183.

⁶⁸ ČEPIČKA, Alexej. *Za nerozbornou obranu vlasti: sborník statí, projevů a rozkazů*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1954. s. 287.

⁶⁹ Vůdčí představitelé nezavrhovali kulturní tradice jako celek, ale vybírali z nich a využívali pouze to „správné“, tedy pokrokové. GROJS, Boris. *Gesamtkunstwerk Stalin: rozpolcená kultura v Sovětském svazu*. Komunistické postskriptum. Praha 2010. s. 60. K tomu dále Denisa Nečasová: „Obrazy nového člověka jako jednoho ze sociálních konstruktů jsou proto formovány řadou faktorů diskurzivní a sociální praxe, zahrnující nejen předcházející kulturní symboly a mentální vzorce, politické události či ekonomickou situaci, ale i samotný charakter diskurzu apod.“ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 30.

⁷⁰ JAŠÍK, Ladislav. *Sovietsky človek*. 1. vyd. Bratislava: Práca, 1949. s. 25-27.

krajinu, továrne a nadovšetko nový socialistický vidiek.“⁷¹ Mnohokrát se v dobových pramenech vyskytuje popis Sovětského svazu jako velkého bratra či učitele, který je žádostivý pomoci ostatním zemím lidových demokracií: „... u Sovětského svazu se můžeme vždy učit a spolehnout se na jeho pomoc. Je to skutečný učitel a bratr.“⁷² Zkušenosti z budovatelského období Sovětského svazu se mělo Československo chápat jako žák ve školní lavici přebírající látku od svého mentora: „Neboť – podle slov soudruha Gotwalda – zkušenosti Sovětského svazu, toť největší studnice poučení pro naši každodenní budovatelskou práci, toť reflektor, osvětlující nám cestu k socialismu.“⁷³

Sovětští lidé jako žijící exempláře nových socialistických lidí stáli v dobovém diskurzu v hypotetické pyramidě výše, než obyvatelé ostatních socialistických zemí: „Sovětští lidé vědí, že mají nejenom právo, ale přímo povinnost stát v čele všeho světového pokroku a být oporou všem těm, kdož na cestu k socialismu již vykročili, případně o ni bojují.“⁷⁴ Tato nerovnováha v postavení pramenila z pojmání Sovětského svazu jako země hrdinů, místa, kde zvítězil socialismus.

V Sovětském svazu dominoval přístup k jedinci jako k hrubému materiálu, který musí být „otesáván“ a náležitě formován. Pro marxistického revolucionáře byla lidská mysl matérií, která měla být utříděna. Nové racionální myšlení mohlo vyvstat jedině z nového racionálního uspořádání samotného života. Použiji-li termínů dialektického materialismu, změna nadstavby, tedy lidského vědomí, mohla nastat jen po změně její základny, tedy společenského uspořádání, v němž myslící člověk žil:⁷⁵ „Jedině výstavbou lepší a dokonalejší společnosti můžeme člověka zdokonalit a postavit ho na nejvyšší stupeň, kam patří.“⁷⁶ Sovětskými ideology byly zdůrazňovány určující vlivy prostředí na lidské vědomí, jako je výchova, sebevzdělávání a vnitřní biologické komponenty jedince.⁷⁷ Na výchově mas se museli podílet pedagogové, vědci, umělci a spisovatelé. Stalin posledně jmenované označil za „inženýry lidských duší“.⁷⁸

Koncept NSČ čerpal z idejí revolučního nadšení a jeho propagátoři se dovolávali dokončení kvalitativních změn v člověku samotném. Přeměna lidského vědomí byla odvislá od

⁷¹ Tamtéž, s. 11.

⁷² *Ze zkušeností sovětské výstavby*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 11.1.1950, 30-31(9). s. 3.

⁷³ Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 4.2.1950, 30-31(30). s. 4. Ovšem i z pravidla „My všichni se musíme učit od sovětů“ existovaly výjimky: „Ten (Zátopek, pozn. J.Š.) je učitelem jak našich, tak sovětských sportovců.“ In: *Budeme se neustále učit od sovětských sportovců*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 2.11.1950, 30-31(259). s. [4].

⁷⁴ *Z cesty delegace čs. lidu do Sovětského svazu*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 1.1.1950, 30-31(1). s. 4.

⁷⁵ GROJS, Boris. *Gesamtkunstwerk Stalin*. s. 32.

⁷⁶ CLARK, Katerina. *Sovětský román*. s. 53.

⁷⁷ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 68.

⁷⁸ GROJS, Boris. *Gesamtkunstwerk Stalin*. s. 59.

soustředěné výchovné práce socialistického sjednocování lidu, jeho ztotožnění s cíli socialistické společnosti a s metodami její výstavby.⁷⁹ Výchova úzce souvisela s propagandou, lépe řečeno se s ní překrývala do té míry, že oba výrazy lze podle potřeby zaměňovat.⁸⁰

Pro Tijuana Vujošević byl NSČ kulturním projektem, na kterém se podíleli sovětští umělci společně s propagandisty a stranickým aparátem. Vujošević rozporuje předpoklad o donucené spolupráci sovětských umělců, naopak zdůrazňuje jejich politické ambice či zájem o vliv na realitu.⁸¹

Podobně se vyjadřuje také Katarine Clark ve své práci *Sovětský román*.⁸² Badatelka kromě dobových požadavků sovětské politiky zdůrazňuje také invenční přístup spisovatelů a svébytnou ruskou literární tradici. Na sovětské spisovatele nenahlíží jen jako figurky podřízené politice, vztah mezi politickou a uměleckou reprezentací vidí jako dialektický: „Vztah literárních a mimoliterárních faktorů je vždy komplexní. Literatura je na jedné straně nezávislou soustavou se svými vlastními tradicemi, v jejichž rámci generuje nové formy, na druhé straně nikdy nemůže být úplně oddělena od mimoliterárních aspektů kultury, jejíž je součástí. Pokud by tomu tak bylo, její znaky by postrádaly význam. Literatura komunikuje s mnoha dalšími prvky kultury, nejen s politikou a ideologií.“⁸³

Boris Groys zkoumal Sovětský svaz za Stalinovy vlády a došel k závěru, že se jednalo o esteticko-politický projekt. Označil Stalinův sovětský svaz za Gesamkunstwerk, všeobšáhly umělecký plán, ve kterém bylo dáno za cíl působení na společnost a změnu lidského nitra, mj. výchovy nového socialistického člověka. K sovětskému socialismu přistupuje jako ke svébytné formě evropské modernity.⁸⁴ Politické vedení, které se v Rusku po převratu v říjnu 1917 chopilo moci, slibovalo, že společenský nepořádek a chaos ustoupí harmonickému,

⁷⁹ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 183.

⁸⁰ Výchova má svůj základní propagandistický rozměr, a propaganda má rozměr výchovný. CUHRA, Jaroslav, Marie ČERNÁ, Markéta DEVÁTÁ, Tomáš HERMANN a Pavlína KOUROVÁ. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2020. Česká společnost po roce 1945. s. 12.

⁸¹ Vujošević, Tijana. *Modernism and the Making of the Soviet New Man*. 1st ed., Manchester University Press, 2017. [cit. 21.1.2020]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/j.ctvnb7qf5.

⁸² Autorka zkoumá tradice socialistického románu v Sovětském svazu. Socialistický realismus zde pojímá jako kanonickou doktrínu vymezenou patristickými texty. Nenahlíží na něj jako na monolitický princip, ale jako na směs různorodých podob odvozených z místních podmínek. Pracuje s termínem generální dějová linie, což byla syntéza zápletek několika vzorových textů. Clark na vybraných příkladech hledá makro a mikrostruktury, aby určila míru invence spisovatele oproti generální linii. CLARK, Katerina. *Sovětský román*. s. 19-22. Badatelka mapuje šest hlavních motivů, které formovaly literaturu Sovětského svazu: literaturu samotnou; Marxismus-leninismus; tradiční mýty a heroické obrazy ruské radikální inteligence; neliterární fóra, jako například tisk, politické platformy, teoretické texty, oficiální historie apod.; politické události; individuální osobnosti a jejich hodnoty a postoje. Tamtéž, s. 26.

⁸³ CLARK, Katerina. *Sovětský román*. s. 25.

⁸⁴ GROYS, Boris. *Gesamtkunstwerk Stalin*. 8-9.

uspořádanému světu. Groys v tomto bodě zdůrazňuje spojení s ruskou avantgardou.⁸⁵ Groys zkoumá tzv. stalinské umění, přičemž zásadní roli přisuzuje samotnému Stalinovi, kterého označuje za ztělesnění avantgardního archetypu umělce jako demiurga, tedy tvůrce Gesamtkunstwerku, totálního uměleckého díla, které mělo diváka zcela obklopit a pohltit. Podle Groyse vykonavatelé moci ve stalinském období chtěli zautomatizovat pochody lidského vědomí, chtěli jej systematicky zacílit žádoucím směrem prostřednictvím regulačních zásahů do každodenního života, do prostředí, základny, tedy do nevědomí.⁸⁶

Natalia Skradol zdůrazňuje, že v prostředí Sovětského svazu chyběl konkrétní návod, jak vytvořit nového člověka.⁸⁷ Do začátku 30. let se objevovaly různé formy tvorby člověka budoucnosti, počínaje vlastním vnitřním přerodem, ideovou výchovou a teoretickým vzděláním, po pamflety požadující celkovou reorganizaci lidské mysli.⁸⁸ Těmto formám byla společná marxistická představa o formovatelnosti subjektu vlivem prostředí za přispění vědecky podložených přístupů.⁸⁹

V tomto pojetí mohl člověk na základě řízeného postupu, zejména prostřednictvím opakovaných ideologických a politických sdělení, remodelovat svoje vědomí a stát se NSČ.⁹⁰ Úspěch konstrukce nového člověka spočíval v procesu sebeidentifikace. Důležitý nebyl jen vnější tlak unifikace a kolektivismu, ale přijetí těchto hodnot ze strany jedince. On sám si měl přát nebýt jen nezakotvenou entitou, ale ztotožnit se s celkem.⁹¹

Jednou z metod, jak takového stavu dosáhnout, byla nápodoba. Socialistické režimy produkovaly značné množství příkladů nových lidí, Yinghong Cheng je nazývá ideologickými symboly z masa a kostí, představovanými válečnými hrdiny, hrdiny práce, výjimečnými kádry, a vědci, kteří neustále pracovali pro nový stát.⁹² Přestože režimem prezentované jedince bylo velice obtížné napodobit, v řadě případů to bylo téměř nemožné, měly jejich činy dalekosáhlý význam pro každodenní žitou zkušenost.⁹³

⁸⁵ Avantgardní umělci reagovali na rychlý nástup techniky, sociální změny ve společnosti a rozpad celostního obrazu světa v Evropě v 19. století. Zdůrazňovali nutnost vytvoření nového světa, oprostěného od všeho minulého. Pro takovou operaci měl mít její vykonavatel totální politickou moc, kterou by využil k vybudování nového světa.

⁸⁶ GROYS, Boris. *Gesamtkunstwerk Stalin*. s. 64.

⁸⁷ SKRADOL, Natalia. *Homus Novus*. s. 43.

⁸⁸ Tamtéž, s. 42.

⁸⁹ CUHRA, Jaroslav, Marie ČERNÁ, Markéta DEVÁTÁ, Tomáš HERMANN a Pavlína KOUROVÁ. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy*. s. 7.

⁹⁰ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 67-68.

⁹¹ HELLER, Mikhail: *Cogs in the Wheel. The Formation of Soviet Man*. New York 1988. s. 6. Podle: NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 52.

⁹² CHENG, Yinghong. *Creating the 'New Man': from Enlightenment ideals to socialist realities*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2009. s. 33.

⁹³ Peter Berger hovoří o sociálních konstruktech a jejich možné odpoutanosti od žité každodennosti, přesto zdůrazňuje zásadní vliv na takovou každodennost. BERGER, Peter L. a LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Překlad Jiří Svoboda. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. s. 45. Ukázkovým příkladem je obraz Emila Zátopka. Nebylo možné, aby každý běhal

Marxismus-leninismus, jako jediná metoda myšlení, hodnotová orientace a jediný světový názor, měl nadále určovat podobu vzájemných vztahů ve společnosti. Jeho stoupenci ho považovali za teorii i ideologii, za vědu, historicky zjevnou pravdu i politické vyznání. Tomáš Herman zdůrazňuje znaky komunistické nadvlády, jakými jsou proces „výchovy a převýchovy“, soustředěný nátlak na vědomí všech vrstev s cílem přetvoření jejich smýšlení a adaptaci obyvatelstva, a označuje komunistické panství pojmem ideologokracie, nadvládou ideologie.⁹⁴ Natalia Skradol odkazuje na snahu totalitních režimů kvalitativně změnit fyzickou a psychickou stránku svých občanů.⁹⁵

Alan Besancon charakterizoval komunistický marxismus jako doktrínu, která slibuje prostřednictvím konverze dočasnou spásu, jež se pokládá za shodnou s vědecky doloženým vývojem kosmického řádu a jež vnucuje politickou praxi usilující o radikální přeměnu společnosti.⁹⁶ Komunističtí ideologové věřili, že marxismus-leninismus dával poznat jediný pravdivý světový názor: „Marxismus-leninismus musíme učiniti světlem, jež rozežene všechny temnoty, vnikne do všech držav zpátečnictví, lži a klamu, ovládne všechny oblasti duševní činnosti, osvítí všechny zdravě myslící hlavy a zazáří tak mocně nad touto zemí, aby dále triumfálně vítězila naše pravda, pravda socialismu, pravda komunismu.“⁹⁷

Utváření nové dějinné epochy vyžadovalo po svých tvůrcích zatracení minulých představ a idejí. Roger Griffin uvádí, že se v některých případech dostával neodbytný pocit nového začátku a opojné očekávání, jenž se dialekticky pojil s „posedlostí koncem celé éry“.⁹⁸ Skradol v propagaci konce „všeho starého“ shledává závěrečné gesto liberalizace a otevření se možnostem nového věku.⁹⁹

Československá poválečná charakteristika NSČ pramenila především z vymezování se meziválečnému období. NSČ byl postaven proti člověku „starého“ režimu, který zosobňoval všechna negativa předchozích let. NSČ tak poznáváme v boji s neduhou „bývalého“ systému, který musí být, a bude, překonán: „My komunisté musíme vést, my komunisté musíme

jako Zátopek, přesto se ve velkém množství vydávali brožury a návody, popisující Zátopkovy tréninkové dávky, prostředí tréninku, jeho styl běhu atd. Podprahové heslo, že „každý může být Zátopek“ prostupovalo do široké veřejnosti.

⁹⁴ CUHRA, Jaroslav, Marie ČERNÁ, Markéta DEVÁTÁ, Tomáš HERMANN a Pavlína KOUROVÁ. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy*. s. 7.

⁹⁵ SKRADOL, Natalia. *Homus Novus*. s. 43.

⁹⁶ BESANÇON, Alain. *Nemoc století: komunismus, nacismus a holocaust*. Překlad Svetozár Pantůček. Vyd. 1. Praha: Themis, 2000. s. 6-7. Podle: CUHRA, Jaroslav, Marie ČERNÁ, Markéta DEVÁTÁ, Tomáš HERMANN a Pavlína KOUROVÁ. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy*. s. 7-8.

⁹⁷ KSČ. Ústřední výbor. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25.-29. května 1949*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949. s. 383-384.

⁹⁸ GRIFFIN, Roger. *Modernismus a fašismus. Pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera*. Praha 2015. s. 20. Podle: FASORA, Lukáš a kol. *Svědnost sociálního experimentu*. s. 10.

⁹⁹ SKRADOL, Natalia. *Homus Novus*. s. 48.

ukazovat, vychovávat, bojovat s omyly, my musíme lámat kapitalismus v každém, a i v nás...“.¹⁰⁰ „Bývalý člověk“ byl, kromě vnějších zásahů nepřátelských sil, jedinou překážkou k dosažení kýženého cíle – nového světa, ráje.

Koncept nového člověka byl v dobovém diskurzu používán jako alegorie změny. „Nový člověk“ změnu nejenže symbolizoval, jeho „stvoření“ mělo ve společnosti vyvolat představu o nastávající nové době. Měl představovat nevyvratitelný důkaz šťastné budoucnosti.¹⁰¹ Takový popis budoucnosti je vždy fantaskní, a nutně obsahuje vědeckou a racionalizační argumentaci.¹⁰² Tato argumentace byla použita s cílem podřídit subjekt vytyčenému cíli. Čím více se liší zobrazovaná budoucnost od přítomné reality, a čím více se vzdaluje ideál nového člověka od obyčejných lidí, tím intenzivnější je vizuální ztvárnění nového světa, respektive nového člověka.¹⁰³

Koncept „nového světa“ a „nového člověka“ se v Československu neobjevil až s koncem druhé světové války, ale byl v prostředí kultury přítomný již předtím. Vladimír Macura uvádí, že válka byla pouhým katalyzátorem myšlenek a tužeb, které byly přítomné v evropském kulturním dědictví v sociálně náboženských hnutích, ovšem svojí podobou mají blíže k sociálním myšlenkám přítomným v Evropě od přelomu 19. a 20. stol, a v Československu od 20. let 20. století, jako následek útrap první světové války a pronikání revolučního sovětského chilianismu.¹⁰⁴

Po konci druhé světové války je možné zaznamenat v Československu různá volání po kvalitativních změnách ve společenském řádu a při výchově nového člověka, například v socialistickém nebo církevním prostředí.¹⁰⁵ Tyto různé eventualy se z veřejnosti vytrácejí po únoru 1948, kdy je obraz nového člověka obdařen dominantním přívlastkem „socialistický“.¹⁰⁶

Koncept nového člověka nebyl vlastní jen komunistické straně, byla to ale její propaganda, která si tento koncept monopolizovala, a využívala jej pro etablování svého vidění

¹⁰⁰ OTČENÁŠEK, Jan. *Plným krokem: příběh lidí a ohňů*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1952. Knihovna čtenářské obce. s. 230.

¹⁰¹ SKRADOL, Natalia. *Homus Novus*. s. 45.

¹⁰² MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk*. s. 15.

¹⁰³ Utopistické představy po radikálních změnách byly použity společně s racionální argumentací a jejich vzájemné působení se mohlo projevit potencionálně násilnou argumentací. SKRADOL, Natalia. *Homus Novus*. s. 53-54.

¹⁰⁴ MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk*. s. 21.

¹⁰⁵ BENEŠ, Vojta. *Nový řád? Nový člověk!: Deset článků o výchově, škole a politice*. V Praze: Vladimír Žikeš, 1946. 73 s.; HROMÁDKA, Josef Lukl. *O nové Československo: [Soubor tří přednášek proslovených v Husově domě v Praze]*. Praha: Vydavatelské oddělení YMCA, 1946. 90-[II] s. Knihovna Nové mládeže; Sv. 15.

¹⁰⁶ Nenaznačuji, že v únoru 1948 byly anulovány jakékoliv jiné názory na formování nového člověka/světa. Jistě dále existovaly názory, které můžeme spojit s prostředím katolickým, sokolským, sociálně-demokratickým apod. Oficiální propaganda ale nepřipouštěla prezentaci myšlenek z těchto prostředí. To ale neznamená, že nemohli mít částečný, skrytý vliv na podobu nového socialistického člověka.

světa: „Socialistický humanismus je základem převýchovy a proměny našeho lidu v nového a dokonalejšího člověka, v novou, svobodnou a vyšší bytost. [...] Avšak nový člověk se těžce a nesnadno zbavuje bahna a kalu, do kterých uvrhl lidstvo kapitalismus. Proto je mu nutno pomáhat.“¹⁰⁷

Posláním NSČ bylo následovat oficiální stranickou ideologii a dosáhnout objektivního cíle a naplnění zákonů Historie – přivedení lidstva do vrcholného stádia vývoje, komunismu. Tento budoucí ráj byl v dobovém diskurzu vnímán jako samozřejmost, jako předem určená budoucnost.¹⁰⁸ V takto pojatém ideologickém přístupu byl socialismus chápán vždy jako nutně pokrokový: „Pokrokové v naší zemi jest nyní jen to, co prospívá lidové demokracii, naší cestě k socialismu.“¹⁰⁹ Jedinečnost socialismu spočívala ve vědomém úsilí o pokrok. Zároveň jeho pokrokovost byla určena jeho cílem, ke kterému směřoval.¹¹⁰ Tento aspekt je patrný v budovatelské próze, jejíž závěrečné části demonstrovaly vrcholnou fázi dějin v podobě komunismu: „Máš pravdu, [...], mnoho balvanů jsme už odstranili, ale rozuměj! [...] Máme před sebou mnoho práce. [...] Předehnat čas, to je úkol dnešního člověka. Ale jsou tu i slabiny. [...] Prodlíváme se jimi jako trnitými křovisky, prorážíme občas podrásání, do krve popíchnání, ale jde se! Tam před námi už svítá.“¹¹¹

Minulost byla v podání NSČ důrazně oddělena od přítomnosti a považována za negativní a překonanou. Nemělo smysl se k ní vracet, a pokud tak jedinec učinil, vždy jen v souvislosti s přítomností a budoucností: „V takové chvíli se obvykle dělává bilance minulých úspěchů a neúspěchů. Jenomže u nás se díváme zpátky, jenom abychom si připomněli, jak špatně bývalo. Pohledy našich lidí jsou upřeny kupředu do budoucnosti.“¹¹²

Přítomnost by měla být pro konstrukt nového člověka nejsilnější, neboť v ní byl stvořen, a v ní také působí. Ovšem očekávání příchodu šťastné budoucnosti přítomný okamžik oslabovalo, proto je to budoucnost, která je zásadní, neboť tu „nový člověk“ obývá, je jeho skutečným domovem. A naopak, neustálé opakování dosažitelných budoucích vizí se zpřítomňovalo a tvořilo část přítomného světa: „Vždyť budoucnost uskutečňujeme v současnosti.“¹¹³ a „Ať se již zítřek stane dneškem!“¹¹⁴

¹⁰⁷ Linhart, Jiří. *Marxismus-leninismus a osobnost*. Nová mysl 3, 1949, č.2, s.144. Podle: NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 11.

¹⁰⁸ MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk*. s. 15.

¹⁰⁹ KSČ. *Ústřední výbor. Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*. s. 353.

¹¹⁰ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 190-192.

¹¹¹ OTČENÁŠEK, Jan. *Plným krokem*. s. 317-318.

¹¹² *Jeden ze štafety* [film]. Režie Jaroslav Mach. Československo, 1952. 00:44:22

¹¹³ GLADKOV, Fedor Vasil'jevič. *Cement*. Překlad Jarmila Wagsteinová. 4. vyd. Praha: SNKLHU, 1953. s. 101.

¹¹⁴ Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 1.1.1952, 32-33(1). s. 6.

Hmotné ztvárnění rozdílu minulosti a přítomnosti, resp. blízké budoucnosti je možné nalézt v díle *Modré údolí* na příkladu vesnice Maleč a jednotlivých usedlostí, které mají ustoupit stavbě přehrady. Staré chalupy, které již nemá cenu opravovat, a které někteří usedlíci nechtějí opustit, symbolizují dřívější časy a jsou odsouzeny k zániku. Oproti tomu se buduje velká moderní stavba, která bude přínosná širokému okolí, a přeneseně celé socialistické republiky v podobě vyprodukované elektřiny. Stavba přehrady symbolizovala směřování k pokroku a ohlašovala příchod nového věku. Hlavní hrdina, který se podílí na stavbě přehrady, si zdůvodňuje zatopení vesnice dějinnou nutností: „Zatraceně, ale musí to tak být: každý zrod něčeho nového nutně znamená zmar čehosi starého, každý pochod kupředu vede po troskách toho, co stálo v cestě, zavazelo.“¹¹⁵ V jistém smyslu přehrada samotná symbolizuje socialismu.

Komunistická propaganda podle Vladimíra Macury označovala budování socialismu za cestu k dosažení „ráje“. Jednalo se o budoucí „ráj“, který byl dějinně nevyhnutelný, zároveň o „ráj“ přítomný, který se stal skutečností v momentě, kdy komunistická strana převzala úplnou moc v únoru 1948.¹¹⁶ V oficiální propagandě se tedy vyskytovaly dvě představy. Zaprvé, že změna již nastala, a obyvatelé „ráje“ obývají. Zadruhé, že změna teprve nastane, je to jen otázka času. Obdobně se v pramenech vyskytují tvrzení, že noví lidé budou utvářeni v novém společenském řádu, ale zároveň je již řada z nich přítomna, a svojí činností napomáhají budovat tento nový řád. Vy kročení ze „socialistického dneška“ a dosažení „komunistického zítřka“ mělo probíhat na základě vědecky podloženého plánování. Plán byl v počáteční epoše budovatelského období 50. let pokračováním utopistického snění a cestou k uskutečnění komunismu.¹¹⁷

Tato tenze mezi dvěma zdánlivě opačnými koncepty nebyla nutně na překážku. Myšlenka dosažení šťastného „ráje“ byla prezentována jako blízký horizont, kterého by bylo dosaženo mj. „dohnáním a předechnáním Západu“, a pro překlenutí prostoru mezi vizualizací a realizací konceptu byly použity konkrétní portréty, příklady nových lidí.¹¹⁸

K zásadním vlastnostem NSČ náležela oddanost vyšším cílům, horoucí láska k socialistické vlasti a poctivá práce pro blaho společnosti. Byla vyžadována čestnost a pravdivost, mravní bezúhonnost, prostota a skromnost ve veřejném i osobním životě, starost o své vzdělávání i o vzdělání svých potomků: „Dnešní nový člověk, stavitel radostné a šťastné budoucnosti nevzdychá, nemalomyslní, nelomí rukama a bezúčinně neproklíná v ústraní. Dnešní nový člověk se učí, uvažuje a plánuje. Přemýšlí, jak výrobu zorganizovat, jak výkony

¹¹⁵ PLUHAŘ, Zdeněk. *Modré údolí*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1954. s. 39.

¹¹⁶ MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk*. s. 20.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 32-33.

¹¹⁸ SKRADOL, Natalia. *Homus Novus*, s. 53.

zvýšit, co udělat, aby se hodnoty množily. Nový člověk, jako správný hospodář, nejen plánuje, činí dobrá předsevzetí a přijímá závazky, on současně kontroluje, jak plány a závazky jsou plněny.¹¹⁹ Dobový diskurz charakterizoval NSČ jako uvědomělého. Podobně jako avantgarda bolševické strany i on měl vést široké masy k lepším zítřkům.¹²⁰

Produkce NSČ měla být postavena na výchově dětí, mladistvých a převýchově dospělých občanů: „Klademe si za cíl vštípit každému obyvateli Československé republiky vědomí, že je proto třeba osvojit si nový pohled na svět, nový světový názor, novou ideologii, nové smýšlení, novou kulturu, novou morálku.“¹²¹

Socialistická výchova nového člověka vycházela z učení marxismu-leninismu, z jeho světového názoru. Atraktivita tohoto učení pro jeho mnohé příznivce a propagátory tkvěla v tom, že se dovolávala vědecké objektivnosti a nezpochybnitelné společenské zákonitosti.¹²² Marxisticko-leninská výchova měla otevírat cestu do „nového života“: „Úkoly marx-leninské výchovy my tudíž pojmáme v tom smyslu, že si všeobecně klademe za úkol: dokonati revoluční převrat v myslech lidí, uskutečniti ideologickou převýchovu nejširších mas v socialistickém duchu a dáti nejširším masám, všem pracujícím třídám a vrstvám ideologii naší nové epochy, našeho nového řádu, ideologii lidově demokratickou a socialistickou.“¹²³

Denisa Nečasová a Michaela Peštová se shodují s Natálií Skradol v absenci „kanonického textu“, který by jasně definoval, jak má „nový člověk“ vypadat a co má vykonávat.¹²⁴ Petr Fidelius se tázal po osobách, které promlouvaly z odstavců v Rudém právu a z politických projevů státních činitelů. Zároveň se tázal po publiku, kterému byly tyto zprávy určeny. Podle něho komunistický jazyk vytvářel adresáty, o kterých se předpokládalo, že jsou s výkladem srozumění a že ho sdílejí: „Její jazykové projevy stojí vesměs na předpokladu široce sdílené samozřejmosti výpovědí, jejichž subjektem je jakési neurčené, univerzální „my“.“¹²⁵

S odkazem na Fidelia je možné nazírat na NSČ, stejně jako na „nový svět“, jako na prázdné termíny. Ty byly spolu s podobnými hesly součástí jazyka komunistického panství, jejichž prostřednictvím se propagandisté a straniční činitelé podíleli na utváření obrazu světa.

¹¹⁹ *K Vánocům 1950*. Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa. Praha: Komunistická strana Československa, 24.12.1950, 30–31(304), s. [1].

¹²⁰ Ze zkoumaných materiálů se mi jeví jako převozník Charón, který musí převážet „bývalé lidi“ přes událostmi rozbořenou řeku na druhý břeh, do bran šťastného věku.

¹²¹ Ústřední výbor. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*. s. 366.

¹²² FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 77.

¹²³ KSČ. Ústřední výbor. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*. s. 348.

¹²⁴ Tato absence ústředního textu umožňovala dynamický výklad nového člověka, který mohl být přizpůsoben momentálním požadavkům v určité době. Pro Nečasovou „nebyl nový člověk plně součástí každodenního života jedince, zrodil se a existoval především v diskurzivní rovině.“ Jeho vliv se ale projevoval v obou sférách. NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 30.

¹²⁵ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 12.

Nebylo podstatné, jestli tyto termíny nesly obsah, nebo jim obyvatelstvo pouze věřilo. Důležitější bylo jejich časté opakování a dominance ve veřejném prostoru. V takovém okamžiku se hesla stala součástí kolektivního nevědomí, samozřejmým pozadím, od kterého se bylo složité oprostít.¹²⁶

Změna neměla proběhnout pouze v myslích mužů a žen, budování nového člověka probíhalo také po fyzické stránce, jelikož takový jedinec měl být zdravý a fyzicky statný, aby zvládl jemu určené úkoly: „Zvýšení tělesné zdatnosti není jen povinností k sobě samému, ale povinností k vlasti.“¹²⁷

Důraz na tělesnou stránku a fyzickou zdatnost bylo možné v minulosti nalézt, ať u organizace Sokol, jako největší tělovýchovné organizace s nejdelší tradicí, nebo u Federace dělnických tělocvičných jednot, ke které se komunistická propaganda aktivně hlásila. Přestože nebyl Sokol jako takový progresivní, ale tradicionalistický, je možné u něj nalézt pokrokové atributy, jako například důraz na národ, nebo na neustálý vývoj, vyjádřený Miroslavem Tyršem: „Kde život, tam ruch, tam pohyb a změna bez ustání.“¹²⁸

Po únorovém převzetí moci komunisty byla tělovýchova, turistika a sport sjednoceny v jediné organizaci Sokol. Jedinci měli mít přístup ke sportu a provozování pohybových aktivit, a takové aktivity měli sami vyhledávat: „Každý dostal možnost věnovat se tělovýchově, zvyšovat svou tělesnou zdatnost, nalézt ve sportu zdatnost i odpočinek.“¹²⁹ Důraz byl kladen, jako i jiných odvětvích, na kolektivnost a masovou účast na pohybových aktivitách.¹³⁰

Militarizace společnosti následkem skončené druhé světové války a hrozby dalšího konfliktu zapříčinila, že na tělovýchovu bylo nahlíženo jako na přirozenou cestu k zajištění tělesné zdatnosti všech občanů a posílení obranyschopnosti státu: „Lidově demokratická republika, [...] jest si vědoma velikého významu tělesné výchovy a sportu pro pracujícího člověka. Jde především o to, aby tělesná výchova a sport byly vráceny svému nejpřirozenějšímu poslání upevnit fyzickou zdatnost národa, jeho zdraví, aby byl schopen vybudovat si šťastný a krásný život, aby byl také schopen kdykoliv uhájit a ubránit [...] vymoženosti, [...] a stal (se) spolehlivým obráncem světového míru.“¹³¹

Základem tělovýchovné práce se také stala výchovně propagační činnost. V dobovém diskurzu byla novému směřování tělovýchovy a organizaci sportu přisouzena jedinečná,

¹²⁶ GROJS, Boris. *Gesamtkunstwerk Stalin*. s. 66.

¹²⁷ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:06:10

¹²⁸ TYRŠ, Miroslav. *Základové tělocviku*. Praha: I. L. Kober, 1873. s.2.

¹²⁹ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:04:08

¹³⁰ *O 200 tisíc sokolských TOZ*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 8.1.1950, 30-31(7). s. [8].

¹³¹ KOPECKÝ, Václav. *Československá tělovýchova plně do služeb budování socialismu*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 1.1.1950, 30-31(1). s. [8].

přelomová pozice oproti předválečné době, potažmo organizaci pohybových aktivit v kapitalistických zemích: „... teprve nyní, za lidově demokratického zřízení může tělesná výchova plnit správně své ušlechtilé poslání: vychovávat tělesně zdatné, zdravé a krásné lidi. Jen lidé s těmito vlastnostmi mohou neustále zvyšovat své sportovní mistrovství a dosahovat nových rekordních výkonů“.¹³² Prostřednictvím hromadné tělovýchovy, účasti na branných závodech či při plnění podmínek odznaků zdatnosti si měli jednotlivci osvojovat volní vlastnosti, například spolehlivost, rozhodnost, vytrvalost, svědomitost, uměřenost a sebekázeň, tedy charakterové vlastnosti nového člověka. Důraz byl kladen na masové akce s výraznou politickou konotací, například Závod míru (Praha-Varšava-Berlín), nebo první celostátní spartakiádu v roce 1955.¹³³

Socialistický člověk měl opanovat všechny domény lidské činnosti, sportovní aktivity nevyjímaje. Klima studené války, které nepřineslo přímý otevřený střet mezi dvěma velmocemi, Spojenými státy a Sovětským svazem, bylo prostoupeno zástupnými boji, jehož součástí bylo také sportovní soutěžení: „Také v oblasti tělesné výchovy a sportu jsme zahájili novou epochu. [...] Skvělou pověst československého sportu a tělesné výchovy budeme nyní rozvíjet [...] na důkaz toho, že socialismus je schopen dosáhnout rekordních výkonů a slavných úspěchů na všech polích, i na poli sportovního soutěžení.“¹³⁴

Zvláštní postavení měli výkonnostní sportovci, reprezentanti Československa na mezinárodní sportovní scéně. Ti byli prezentováni nejen jako fyzicky výjimeční, ale také ideologicky uvědomělí. Mezi nimi vyčníval Zátopek jako nejznámější a nejúspěšnější z nich.

¹³² *Správnou výchovou a přípravou k vyššímu mistrovství našich sportovců*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 31.12.1953, 33-34(363). s. [4].

¹³³ SMETANA, Vít. *Tvrdě proti primadonám: proměna československého sportu v 50. letech*. Dějiny a současnost. Kulturně historická revue. 28, č. 6 (2006), s. 36-39. V roce 1952 dospěla vláda k rozhodnutí, že Sokol nesplnil vytyčené úkoly, a proto byl utvořen Státní výbor pro tělesnou výchovu a sport. Sokol se stal pouze jedním z tělovýchovných platforem – staral se o organizaci sportu na venkově.

¹³⁴ KSČ. Ústřední výbor. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*. s. 383.

4.1. Dichotomie starého a nového

„Ale takový je zákon: nové věci vznikají, staré musí ustoupit, zmizet.“¹³⁵

„To je jako nový vůz v záběhu. Občas to trochu vrže, než se všechna ta kolečka pěkně zabrousí, ale chápej! Je to docela nový vůz a jednou se rozjedeme a poprčíme jako po másle. Co by nám byl platný starý vůz, který sice jede tiše, ale dodělává a patří tak ještě do sběru surovin?“¹³⁶

Jak jsem výše naznačil, přestože NSČ byl státní propagandou prezentován jako obyvatel budoucnosti, zároveň v několika situacích obýval také přítomnost. V těchto případech hranice mezi budoucností a přítomností splyvaly. Pro prezentaci nového člověka je neméně důležitá minulost, ovšem za předpokladu zjevného oddělení minulého a přítomného. Obraz nového člověka odkazuje k minulému, lze použít i slovo „starému“. NSČ se vymezuje proti minulosti a chce se od ní odpoutat. Ovšem se zatracením všeho „starého“ to není tak jednoduché.¹³⁷ Petr Fidelius hovoří o jazyku komunistického panství a tvrdí, že tato řeč si přivlastnila „staré“ pojmy, a podsunula jim „nový“, diametrálně odlišný význam. Jazyk se pro něj stává nástrojem na ovládnutí lidí, nástrojem moci.¹³⁸

Fidelius soudí, že v komunistickém panství byl tradičním výrazům, jako jsou například demokracie, společnost, stát, jednota, lid, člověk a mnohé další, přisouzen zcela nový obsah. Autor tento přístup nazývá principem velké sekyry. Různorodý, dvojznačný celek mohl být rozřat vedví, a to na dvě jednoznačné, stejnorodé části, které se vzájemně vylučovaly. Nové významy slov byly propagovány příslušnými přívlastky, například „lidová demokracie“, „pracující lid“, „socialistická společnost“, „jednota lidu“, „nový socialistický člověk“ apod.

Strana byla jediným tvůrcem a garantem zřízení s přívlastkem „socialistický“. Nejednalo se pouze o rétorické ozdoby, neboť přívlastky byly použity se záměrem zdůraznit diametrální

¹³⁵ PLUHAŘ, Zdeněk. *Modré údolí*. s. 133.

¹³⁶ OTČENÁŠEK, Jan. *Plným krokem: příběh lidí a ohňů*. s. 229.

¹³⁷ Denisa Nečasová zmiňuje výzkum Hany Havelkové o genderové agendě ženského hnutí nebo výzkum vnímání státního svátku 28. října v komunistickém státě a hovoří spíše o snaze komunistů implementovat minulost do nového prostředí, proto než o zavržení starého je na místě hovořit o přeznačení starého ve prospěch nového. In: HAVELKOVÁ, Hana — OATES-INDRUCHOVÁ, Libora: *Vyvlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti v letech 1948–1989*. In: tytéž (eds.): *Vyvlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha 2015, s. 7–42. Podle: NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 39.; Obdobným příkladem je změna ve vnímání státního svátku 28. října. PALIVODOVÁ, Eva: *Obraz nepřítele v Československu 1948–1956*. In: Kouba, Miroslav — Magincová, Dagmar — Říha, Ivo (eds.): *Kontexty propagandy*. Pardubice 2012, s. 183.

¹³⁸ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 183.

odlišnost nového významu.¹³⁹ NSČ tak vystupoval jako jasný a pevný protiklad vůči nepříteli socialismu. V dobové literatuře se tento aspekt projevil ve stálosti pozic, ve kterých se „nový člověk“ a nepřítel nacházeli. Ani jeden z nich nemohl změnit své místo, tedy nemohl být přesvědčen nepřáteli socialismu ke zradě, resp. nemohl být získán pro budování socialismu, na rozdíl od další zobrazované skupiny, tzv. „bývalých lidí“.

Při použití „nové řeči“ v procesu tvorby „nového člověka“ lze snadno variovat jeho různé podoby. V dobovém diskurzu o vzniku „nového člověka“ byly popsány dva způsoby, a to uvědomělá výchova nově narozených dětí a převýchova žijící populace. Komunistická propaganda tvrdila, že mladá generace je budoucností socialistického budování, jak to například přednesl Klement Gottwald na IX. sjezdu KSČ v roce 1949.¹⁴⁰ Příkladem je také propagační akce Mládež vede Brno, uspořádaná v roce 1949 krajským tajemníkem KSČ v Brně Otto Šlingem.¹⁴¹

V dobových pramenech nejsou mladým lidem přisouzena stigmaty minulosti, byli proto chápáni jako přirození obyvatelé nového světa: „V hlavě měl dosud myšlenky na děti. Chodíš kolem nich, plete se ti to mezi nohama, jako by nic, jako by se nechumelilo a zatím – to budou jednou lidi, kterým my nesaháme ani po kotníky. [...] Kdo by to řekl do těch mrňousů, do těch ufnukánek, když se to popelí na návsí, že oni jednou [...] budou žít docela jiný život.“¹⁴²

Ve filmu *Nové Československo* jsou představeni mladí dělníci, kteří se připravují prostřednictvím intenzivních kurzů ke studiu na univerzitě. Zaranžované scény se odehrávají na zámku Hrubá skála. Mládež sedí v honosných sálech, které předtím sloužilo jako „hnízdo feudálů“, a každý z nich pečlivě studuje politickou literaturu: „Republika si vychovává novou lidovou inteligenci.“¹⁴³ Vypravěč filmu se zastaví u mladé usměvavé slečny, která právě obdržela maturitní vysvědčení. Sama k sobě hovoří: „Nový život. Čím v něm můžu být? Můžu směle vylétnout k nebi. Můžu budovat. Můžu řídit stroje.“¹⁴⁴

¹³⁹ CUHRA, Jaroslav, Marie ČERNÁ, Markéta DEVÁTÁ, Tomáš HERMANN a Pavlína KOUROVÁ. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy*. s. 14-15.

¹⁴⁰ *Mládež do nejpřednějších řád budovatelů republiky*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 13.1.1950, 30-31(11). s. [1].

¹⁴¹ Mladí svazáci byli dosazeni na 3 dny do úřednických a správních pozicích města Brna. Akce byla vrcholnými komunisty přijata pozitivně a opakovala se také v jiných městech, například ve Znojmě.

¹⁴² OTČENÁŠEK, Jan. *Plným krokem*. s. 64.

¹⁴³ *Nové Československo* [film]. Režie BELJAJEV, Vasilij Nikolajevič. VLČEK, Vladimír. Československo 1950. 00:11:03. Mladí dělníci mají v rukách spisy Lenina, Stalina a Marxe. Tato nová elita byla rekrutována z dělnických profesí a prostředí. Přestože se na výchovu nových dělnických kádřů kladl značný důraz, nebylo možné, aby okamžitě nahradili všechny státní úředníky a převzali všechny důležité pozice ve státním a stranickém aparátu. Vedle výchovy nových kádřů se tedy objevila nutnost převýchovy kádřů stávajících. In: CUHRA, Jaroslav, Marie ČERNÁ, Markéta DEVÁTÁ, Tomáš HERMANN a Pavlína KOUROVÁ. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy*. s. 65.

¹⁴⁴ *Nové Československo* [film]. Režie BELJAJEV, Vasilij Nikolajevič. VLČEK, Vladimír. Československo 1950. 00:13:20.

Je ovšem nutné zmínit, že mladost ve sledované literatuře spíše vyvolávala nutnost ideologické výchovy. Mladost, která dobovým obrazům dominuje, představuje jen symbolický stav následující po přerodu jedince v nového člověka. Je použita jako vymezení se vůči starému a překonanému.¹⁴⁵ Proces převýchovy vyžadoval obrodu jedince na mentální úrovni, kterou mohl podstoupit jak mladý, tak starý jedinec. Za mladého byl označen ten, který si uvědomoval význam nadcházející epochy a aktivně participoval na budování socialismu.

Macura v tomto případě zmiňuje ministra školství, věd a umění Zdeňka Nejedlého, kterému bylo na jaře roku 1945 šedesát sedm let, a přesto byl v dobovém diskurzu označen za mladého. Jeho obraz ve společnosti byl konstruován prostřednictvím zdůraznění kontaktu s mladými lidmi, a byl prezentován jako bystrý a uvědomělý symbol nového věku. Nejedlý se musel stát mladým, podobně jako Stalin a Gottwald, právě proto, že se účastnil společného budování socialismu.¹⁴⁶

Mezi socialistickými hrdiny se v literatuře objevovali především středně staří, až starší hrdinové. Například postava komunisty Jiřího Bagára v dílech *Bitva* a *Nástup* od Václava Řezáče. Jiří Bagár, původem zámečník, byl po osvobození pohraničí jmenován vedoucím správní komise v Potočné. I přes nastupující šediny je tato postava mladá svým myšlením. Neúnavně pracuje pro „společnou“ věc. Svým chováním vyvolává u „bývalých“ lidí nepochopení: „(Rejzek, pozn. J.Š.) ... já nemusím nikomu nic brát, já tu mám své. Jenom tomu Bagárovi nerozumím. Je to bolševik a nic nechce. Jak to, že nic nechce? Proč?“¹⁴⁷

Bagár má vedle sebe staršího komunistu Josefa Galčíka. Ten je uvědomělý, oddaný věci socialismu: „Půjdu tam, kam mě pošle strana. (...) Vidíš někdy před sebou, co nás čeká? Já ano. V celé zemi budeme stavět nový svět a nové lidi – přes dvacet let jsme se bili v obraně, teď nastoupíme do útoku. Dovršíme národní revoluci a přejdeme do socialistické.“¹⁴⁸ Galčík k Bagárovi přistupuje jako otec či učitel. Bagár se vedle Galčíka jeví mladě, i přes svůj očividně vyšší věk. Oba jsou ovšem charakterističtí hrdinové budovatelské prózy. Jsou velkých postav, silných ramen a bystrých pronikavých očí. Oba vládou hřmotným hlasem: „Hřmicí hlas předsedy správní komise, soudruha Galčíka, rozechvíval ozvučnici tak, že Bagár musil držet sluchátko na pět centimetrů od ucha.“¹⁴⁹ Oba obětovali budování socialismu mnoho, přesto je jejich politické přesvědčení pevné.¹⁵⁰

¹⁴⁵ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 93.

¹⁴⁶ MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk*. s. 28.

¹⁴⁷ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. Vydání I. Praha: Československý spisovatel, 1951. s. 26.

¹⁴⁸ Tamtéž, s.21-22.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 139.

¹⁵⁰ Na rozdíl od „romantického“ hrdiny 19. století neprožívá hrdina socialistického realismu vnitřní rozpolcenost duše. Podle Katarina Clark byl rozkol mezi vnějším a vnitřním transformován v mnohem jemnější a naprosto externí kontrast dichotomie laskavého a přísného. CLARK, Katerina. *Sovětský román*. s. 98.

„Mládí“ bylo přisouzeno všem, kteří se podíleli na budovatelském kvasu. Označení „staré“ se tak pojilo s negativními vlastnosti, které byly dobovou propagandou odsouzeny a přiznány neuvědomělým a nepřátelům. Tito lidé oplývali dalšími atributy, které rozeberu v následující kapitole.

4.2. Nepřítel

„Současně s tím, jak se masy učí poznávat a nenávidět třídního nepřítele, učí se milovat a bránit svůj nový život.“¹⁵¹

Počátek cesty do bran „ráje“ v Československu byl služebnou propagandou kladen do únorových událostí roku 1948. V preambuli ústavy přijaté v květnu téhož roku se píše: „My lid československý, prohlašujeme, že jsme pevně rozhodnutí vybudovat osvobozený stát jako lidovou demokracii, která nám zajistí pokojnou cestu k socialismu.“¹⁵²

Tvrzení o „lidově demokratickém zřízení“ skrývá „krátký“ časový úsek na cestě k dosažení socialismu. Oficiální propaganda na tuto etapu nahlížela jako na ozdravný proces společnosti, ve které ještě zároveň existovaly různé třídy, a pod vedením komunistické strany byl veden boj proti těm nepřátelským: „Lenin a Stalin nás učí, že ještě delší dobu po pádu kapitalismu jeho mrtvola v nové socialistické společnosti zapáchá a že nejen zbytky a úlomky odumřelých tříd mají snahu se do poslední chvíle existenčně držeti, ale že v hlavách lidí se dlouho tvrdošíjně drží zbytky ideologie staré společnosti ...“.¹⁵³

Myšlenky o nezdaru ozdravného procesu společnosti nebyly přípustné. Jakákoliv překážka dovolovala k jejímu odstranění užití libovolných prostředků. Správní občané, tedy „uvědomělí nositelé správného vědeckého názoru“, měli hledět na procesy změny pozitivně, naopak ti, kteří by volali po pořádcích minulého režimu, byli označeni za reakcionáře, zrádce, a především pomatence. Dosažení ráje bylo nevyhnutelné, jako důsledek lineárního plynutí času, který směřuje stále vpřed. Kdo pochyboval, stál proti proudu dějin. Jakýkoliv odpor bylo záhodno zdolat, jakoukoliv překážku překonat, lidé na „druhé straně barikády“ nesměli stát v cestě dějinnému pokroku.¹⁵⁴

Petr Fidelius v následujícím úryvku popisuje velice zajímavý fenomén nejen pramenů z 50. let minulého století: „Kde se dá předpokládat aspoň ždíbec dobré vůle, tam není jedinec ještě ztracen, nýbrž jen dočasně pomýlen. Kde však dobrá vůle absolutně chybí, tam jde o odpadlíky a zrádce. Prvním zůstává otevřena možnost návratu do lůna společnosti, kdežto

¹⁵¹ Sakař, Jiří – Filip, Zdeněk: Jak bojuje nepřítel proti naší republice. Praha 1952, s. 7. Podle: NEČASOVÁ, Denisa. *Obrazy nepřítele v Československu 1948-1956*. Vydání první. Praha: NLN, 2020. s. 11.

¹⁵² Ústava Československé republiky: ústavní zákon ze dne 9. května 1948, č. 150 Sb. [cit. 10. 04. 2021]. Dostupné z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html.

¹⁵³ Ústřední výbor. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*. s. 349.

¹⁵⁴ MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk*. s. 15.

druhým již není pomoci.“¹⁵⁵ Zmiňuje tu obraz „druhého“, který se dělil na dvě skupiny obyvatel, které se objevují v dobovém diskurzu spolu s NSČ.

4.2.1. Bývalý člověk

Zaprvé to byl takzvaný „bývalý člověk“ – představitel bývalého režimu. Byl reprezentován oběma pohlavími a nebyl pevně ukotven v jednom konkrétním zaměstnání. Jednalo se o pracující inteligenci, ale také rolníky, dělníky, nebo straníky. Jejich zápornou vlastností byly jejich buržoazní předsudky, které pramenily z jejich neuvědomělosti.¹⁵⁶ Bývalí lidé například odmítali zvýšení norem, brigádnické směny, nebo společenskou a hospodářskou transformaci země. Ve sledované budovatelské próze jsou to především tzv. odborníci, u kterých byly shledány buržoazní přežitky, neochota se podílet na budování nové doby a zároveň u nich byl kritizován jejich dřívější přístup za protektorátu, nebo první republiky: „Myslíte, že člověk vašeho postavení měl právo izolovat se od světa, tak trochu jako pštros, [...] zastrčit hlavu do písku odbornictví a nevidět, neslyšet, vůbec se nestarat o to, kam nás tenkrát vedli?“¹⁵⁷

Bývalí lidé byli charakterizováni jako chamtiví, sobečtí, lakotní, individualističtí, nebo zapšklí a neochotní přijmout nové pořádky nastalé po únoru 1948. Ovšem v jejich blízkosti se nacházela osoba, která byla uvědomělá, a ta na „bývalé“ lidi výchovně působila. Tento aspekt je zřejmý v budovatelském románu *Modré údolí*. Postava stavby-vedoucího inženýra Brejchy nemůže nalézt pochopení pro dělnické nadšení z únorových událostí roku 1948: „Brejcha to všechno sotva pozoruje, v duši mráz a v ústech podivnou hořkou stopu, která se tam usadila už před třemi měsíci a neslábne, ne, naopak sílí víc a víc.“¹⁵⁸ Jeho odcizení pramení z nepochopení: „... zná dělníky na stavbách sedmatřicet let. Ale ty nové lidi (komunisty, pozn. J.Š), ty zná teprve několik měsíců.“¹⁵⁹ Přesto má tato postava v sobě zakódovanou možnost proměny, dosažení uvědomělosti: „A přece: cítí, že to není správné – nevidět nové formy života, nebrat na vědomí schůze závodních rad, akčních a výrobních výborů ...“¹⁶⁰ Brejcha změny dosáhne za přispění symbolického hrdiny minéra Martina Vondry prostřednictvím společných rozhovorů a prací na stavbě vodní přehrad v Malči. Vondra reprezentuje nositele moudrosti,

¹⁵⁵ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 53.

¹⁵⁶ Pro Katarine Clark je uvědomělost zásadním znakem nového člověka. Vychází z leninského modelu historického vývoje, který svět pojímá jako dialektický souboj uvědomělosti a živelnosti. Tyto dva principy ovšem nestojí v protikladu. Po překonání jednotlivých vývojových kroků, jako je například revoluce, se dospěje k vrcholu v podobě triumfu uvědomělosti. Poté již nadále není možný konflikt mezi zájmy jedince a společnosti. CLARK, Katerina. *Sovětský román*. s. 36.

¹⁵⁷ PLUHAŘ, Zdeněk. *Modré údolí*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1954. s. 70.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 109.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 112.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 19.

ostatním radí a je jejich mentorem. Přestože je mladší než Brejcha, v románu vůči němu mluví z pozice učitele.

Velice často se v dobovém diskurzu objevuje kritika tzv. byrokratismu: „Zašlých časů měl by rád, zkosnatělý byrokrat. Neomezený pán být by chtěl, [...] třes se, vzal-li tě na mušku, zkosnatělý byrokrat, nemá-li tě v srdci rád! Konec smíchu, konec žertů, byrokrati ať jdou k čertu, ...“.¹⁶¹ Nešvary „byrokratismu“ jsou ve zkoumaných budovatelských románech jedním z předních buržoazních přežitků „bývalých lidí“. Tzv. byrokraté zpomalovali stavbu svým lpěním na „starých postupech“, vylouvali se na nedostatek materiálu, rizikovost nových metod výroby a jejich vysokou cenu. Kritika „byrokratismu“ byla spojená s označením demokraticky smýšlející inteligence jako nepřátel socialismu. Ovšem v dobové propagandě nebylo inteligenci úplně znemožněno projít přerodem a stát se NSČ. Představitelé průmyslové inteligence, úředníci, učitelé atd. se ve sledované literatuře mohli za přispění strany, vzdělávání v marxismu-leninismu a vlastního úsilí oddělit ze skupiny „bývalých lidí“ a participovat na budování socialismu.¹⁶²

Další skupinou, z jejichž příslušníků se mohli stát „noví socialističtí lidé“, bylo dělnictvo. Pokud jejich zástupci byli v literatuře označeni za neuvědomělé, trpěly tyto postavy některými buržoazními přežitky, například alkoholismem. V románu *Plným krokem* se hlavní postava Štěpán Kodet ujímá dozoru nad převýchovou mladého dělníka, který je závislý na alkoholu. Změny chování této postavy je dosaženo až zapojením do pracovního procesu a přijetím ze strany kolektivu. Role kolektivu, ve kterém se „bývalý“ člověk měl pohybovat, byla zásadní pro převýchovu. Pokud se kolektivu vyhýbal, byl do něj vtažen. Bývalý člověk bez zapojení do kolektivního snažení nemohl změnit svůj status, resp. při změně v uvědomělou osobu se jedinec vždy zapojoval do kolektivního snažení.

Ve zkoumané dobové literatuře jsem nenalezl zmínku, že by přerod z „bývalého člověka“ do NSČ mohl podstoupit jedinec, jenž měl „buržoazní“ původ. Zástupci velkokapitálu a drobní obchodníci se v příbězích vyskytují především jako záporné postavy. To samé platí o vlastnicích půdy a rolnících. Předpokládám proto, že sociální původ měl vliv na to, jestli se jedinec mohl stát NSČ, či nikoliv.

Příkladem přerodu bývalého člověka prostřednictvím kolektivního působení je divadelní hra *4:0 pro ATK* od Pavla Páska z roku 1951, knižně publikovaná v roce 1953.¹⁶³ Děj této

¹⁶¹ ZEMBINSKÁ, Leona [online]. *Byrokrat*. Přerovský železničář, závodní časopis zaměstnanců ČSD v Přerovském železničním uzlu, 1956. [cit. 03. 03. 2021]. Dostupné z: <http://budovatel.cz/poezie.phtml/byrokrat>.

¹⁶² Ve sledované literatuře byla jejich odbornost a prozatímní nedostatek komunistické dělnické inteligence schopné se ujmout řídicích funkcí označeny za důvod, proč bylo nutné „převychovat“ tyto jedince.

¹⁶³ PÁSEK, Pavel. *4: 0 pro ATK*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1953.

povídka se odehrává v období roku 1947 a poúnorových událostech roku 1948. Ústředním námětem je přerod mladého fotbalisty, kterého pobyt v armádě a v mužstvu Armádního tělovýchovného klubu vyléčí z ješitnosti a prospěchářství buržoazní fotbalové hvězdy, pomůže mu vymanit se z vlivu korupčního klubovního funkcionáře a udělá z něho čestného a uvědomělého sportovce, který také najde jiný, poctivější a opravdovější vztah k lidem. Do děje zasahují tři hlavní postavy: Jaroslav Volejníček, průmyslník a předseda fotbalového klubu S. K. Rapid. Je charakterizován jako lenoch, lhář a vyukuk. Před únorem roku 1948 je proti sjednocení tělovýchovy a sportu a jedná se tedy o postavu zápornou. Druhá postava je jmenuje Stočes. Je členem výboru fotbalového mužstva S.K. Rapid a v příběhu vystupuje kladně. Je pro sjednocení tělovýchovy, nejdříve je utiskován a stojí v pozadí, ale po únorových událostech dostane příležitost k „dobré“ práci ve vedení mužstva, jakožto předseda klubu, již přiděleného k podniku Elektricita a obdařeného názvem Sokol Elektricita Rapid. Třetí postavou je hráč dělnického původu Karel Stuchlík, který se chová špatně, respektive je ovlivněn buržoazními přežitky – pije, kouří a je ochotný se nechat uplácet, aby zapříčinil porážku svého týmu. Je nekolegiální a nechává se strhnout svým okolím k negativnímu chování. Na rozdíl od dvou prve zmiňovaných postav může změnit svůj postoj, a také jej změní – neplatí pro něj princip danosti. Pomocí lekce, sebekritiky a za přispění kolektivu v armádě se obrátí na pravou socialistickou cestu a vyšvihne mezi úderníky.

Autor v povídce použil princip tzv. napraveného hříšníka. Tento „boj o člověka“, jak udává Michaela Pešková, probíhá jen mezi kladnými a neutrálními postavami. Po přerodu stojí proti sobě dva póly: první jsou uvědomělí a přesvědčení, druhí jsou naopak anti-ideoví. Michaela Pešková uvádí, „že momentem přerodu startuje permanentní zdokonalování lidské osobnosti“.¹⁶⁴ Uvědomění bývalého člověka je pouze počátek procesu přerodu, který musí být kontinuální a v neustálém pohybu vpřed představovaný budovatelským nadšením a usilovnou prací.

4.2.2. Nepřítel

Další obraz druhého je osoba nepřítele, která splňuje mnoho z charakteristiky bývalého člověka – je také chamtivý, sobecký, hledící jen na svůj úspěch a zisk. Ovšem liší se tím, že společnosti aktivně škodí. Je uvědomělý v tom smyslu, že jeho činy mají ideologický kontext, jsou to de facto záškodnické akce proti lidově-demokratickému zřízení: „Ještě není napuštěna (Malečská přehrada, pozn. J.Š). Přísámbůh, ještě není napuštěna.“¹⁶⁵ V dobovém diskurzu

¹⁶⁴ PEŠKOVÁ, Michaela. *Idea "nového člověka" v ruské literatuře 20. a 30. let 20. století*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012. s. 145.

¹⁶⁵ PLUHAŘ, Zdeněk. *Modré údolí*. s. 241.

spojuje nepřátele socialismu niterná nenávisť k pracujícím lidem: „Ukoptěnci! Všechny ty usoplené tváře čeledínů, venkovské chamradě, sahající teď pomateně svýma špinavýma rukama po jeho majetku. [...] Jak nenáviděl fabriku, proklaté ukoptěnce. [...] Ach, ty jejich průvody, zátopy lidských těl. Zamykal se doma, cítě skoro fyzickou nevolnost před množstvím. Děsily ho zástupy, ten podivný, skoro pudový strach se vynořoval jakoby z hlubin jako bytosti.“¹⁶⁶ V dobovém diskurzu byl takový nepřítel všudypřítomný, skrýval se, a proto ho bylo nutné odhalit: „A musíme být bděle na stráži našeho budovatelského díla: připraveni přeseknout černé drápy každému, kdo by chtěl ohrozit naše budování, kdy by chtěl zradit, kdo by se dal do služeb imperialistických nepřátel národa, republiky a socialismu.“¹⁶⁷

Nečasová v tomto případě zmiňuje obraz „jiného“, který byl postaven do opozice vůči konstruktivní kolektivní identitě, a jako takový byl výraznou částí kulturních a sociálních konstrukcí, ovlivňujících myšlení i jednání jedince a společnosti.¹⁶⁸ V perspektivě vidění světa prostřednictvím dichotomie „my a oni“, byl obraz nového člověka utvářen prostřednictvím obrazu nepřítele. Nechtěné kolektivní vlastnosti byly odsunuty mimo společenství a byly přisouzeny jiným. Při tomto procesu „zjinačování“ byla zdůrazněna uvědomělost skupiny „my“. Společenství nového člověka si vymezením vůči negativním vlastnostem nepřátel vytvářelo vlastní obraz a vlastní identitu.¹⁶⁹ Konstrukt nepřítele tak byl utvářen spolu se zavrhováním minulého režimu, určováním vnějších protivníků, nebo odhalováním vnitřních nepřátel v rámci veřejného rituálu čistek a politických procesů.

Obrazy nepřátel se široké veřejnosti ve sledovaném období mohly zdát jako monolitní. Bylo toho dosaženo prostřednictvím užití plurálu při vyjmenovávání údajných zločinců. Užití množného čísla představovalo způsob, jak ze složitého popisu mnoha nepřátel, kteří se provinili různorodými delikty, vytvořit jednoduchou zprávu o široké reakci, proti které bylo třeba bojovat: „Tak reakce [...], ve které se sešli poražení činitelé únorového spiknutí, Zenklové, Ripkové, Ducháčkové, Majerové spolu s bývalými agrárníky Černými, Rehtcígly, Voženílky, stejně jako spolu s Osuskými, Prchaly, Pridavky a stejně jako se Sidory, Durčanskými atd.“¹⁷⁰ Pro posílení zprávy bylo zdůrazněno propojení československé reakce se širokým uskupením zahraničních nepřátel: „V této činnosti se československá emigrace v zahraničí spřahuje s maďarskou reakční emigrací, vedenou Ferencem Nagym, stejně jako s polskou reakční emigrací Mikolajczykovou, stejně jako se dostává do jedné fronty s Otto Habsburkem,

¹⁶⁶ OTČENÁŠEK, Jan. *Plným krokem*. s. 306.

¹⁶⁷ BAREŠ, Gustav. *S novým rokem, soudruzi*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 1.1.1950, 30-31(1). s. 2.

¹⁶⁸ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 72.

¹⁶⁹ NEČASOVÁ, Denisa. *Obrazy nepřítelů v Československu 1948-1956*. s. 26-27.

¹⁷⁰ KSČ. Ústřední výbor. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*. s. 349.

s papežem, s Kerenským, stejně jako se nerozpakuje spolupracovati s Wenzlem Jakschem, s bývalými henleinovci a s bývalými nacisty.¹⁷¹ Napojení vnitřních nepřátel na cizí bylo zásadní, protože v momentě přerodu starého světa do světa „dokonalosti“ již nemohlo uvnitř tohoto ráje působit jiné zlo než „cizí“, přinesené z vnějšku, z onoho „starého světa“, rozprostírajícího se za hranicemi socialistického ráje.¹⁷²

Údajná provinění nepřátel byla naopak pestře utvářena a modifikována. Různí nepřátelé se vyznačovali rozličnými atributy. Jejich podobnost byla založená na údajné aktivní snaze uškodit socialistické společnosti. Tento jediný středobod obrazů nepřátel byl podkladem k poměrně rozvolněnému označení, kdo byl za nepřítele považován. Nejednoznačnost v obrazu nepřítele umožňovala jeho fluidní pojetí, aplikovatelnost termínu na různé skupiny a variabilitu v návaznosti na aktuální politické, sociální a kulturní potřeby určujícího subjektu.¹⁷³

Podstatné na obrazech bývalého člověka a nepřítele je to, že se jedná o pouhé jednotlivce, kteří stojí za svým osobním zájmem. Vina není nikdy na straně společnosti, ale na jednotlivcích, kteří nejsou ochotni ke změně vědomí.¹⁷⁴ Ve sledované budovatelské próze existovala možnost pro bývalé lidi změnit svůj status, pokud se přiklonili na správnou cestu.

Nepřítel, stejně jako „nový člověk“, takovou změnu podstoupit nemohl. Jednalo se o zvilého nepřítele, a proto byla jeho pozice pevně daná. Zajímavostí je, že se v budovatelské próze objevují pasáže, ve kterých nepřítel pronáší monolog, který by mohl také přednést uvědomělý člověk: „Zadrž holýma rukama lavinu, která se dala do pohybu, zadrž povodeň, která se valí a boří překážky, všechno, co stojí v cestě – podněcovaná úspěchy. Zadrž masu, která prohlédla, uviděla před očima jasný cíl.“¹⁷⁵ Domnívám se, že se nepřítel takto vyjadřuje, protože si uvědomuje pokrokovost socialismu a nutnost jeho konečného vítězství, a přesto se nemůže zříct nepřátelských akcí proti němu. Tato ambivalence v myslích nepřátel socialismu se v dobovém diskurzu projevovala jejich odlidštěním a démonizací, jelikož jen tak bylo možné vyličit „zvrácené“ duše těchto pomatenců.

NSČ se opakovaně a neúnavně střetával s nepřítelem socialismu. Obraz boje doprovázel oba dobové konstrukty. Pro NSČ znamenal souboj proces osobní proměny a symbolizoval ve společnosti proces budování socialismu, porážka nepřítele měla zástupný aspekt pro dějinnou nevyhnutelnost vítězství údajné vrcholné fáze dějin.¹⁷⁶

¹⁷¹ KSČ. Ústřední výbor. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*. s. 350.

¹⁷² MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk*. s. 20.

¹⁷³ NEČASOVÁ, Denisa. *Obrazy nepřítele v Československu 1948-1956*. s. 25-26.

¹⁷⁴ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. s. 53.

¹⁷⁵ PLUHAŘ, Zdeněk. *Modré údolí*. s. 235.

¹⁷⁶ NEČASOVÁ, Denisa. *Obrazy nepřítele v Československu 1948-1956*. s. 23.

4.3. Zaměstnání a pracovní morálka

„Nový člověk. Jaké jsou jeho vlastnosti? Nový je především jeho poměr k práci. Dříve ji nenáviděl — dnes je jeho životní potřebou.“¹⁷⁷

„Tam v závodech, u strojů, rodí se i nový člověk, člověk moudrý a statečný, jenž se cítí šťasten, jsou-li šťastní všichni, nový, socialistický člověk. Je štěstím rubat uhlí a tavit železo pro tohoto člověka.“¹⁷⁸

Dne 27. října 1948 schválilo Národní shromáždění Československé republiky Zákon o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje. Den poté, na výročí vzniku 1. samostatné republiky, přednesl předseda vlády Antonín Zápotocký před budovou Národního muzea projev k přijatému zákonu. Mj. řekl: „Nejvyšším činitelem lidově demokratické republiky je tvůrčí práce. Rozhodující silou je pracující lid. Aby se to stalo, je nutno pracovat. Je nutno plány plnit. [...] Je nutno produktivitu práce zvyšovat. A je nutno ty, [...] kteří ještě lajdačí, ku práci donutit.“¹⁷⁹

Československá vláda hledala po konci druhé světové války cestu z tísně. Krize v zásobování obyvatelstva trvala až do roku 1953, hospodářství a průmysl bylo vázáno centrálním plánováním, nejdříve dvouletým plánem (1947-1948), následně řadou pětiletých výrobních plánů (první plán 1948-1953). Na počátek 50. let se zvýšilo mezinárodní napětí vypuknutím studené války, které se v Československu projevilo urychleným růstem zbrojního průmyslu.¹⁸⁰

Odhlédneme-li od čistě materiálních důvodů, je ovšem možné v důrazu na práci vidět také komplexnější myšlenky. Zprv je to omezení charakteru práce jako individuálního zájmu člověka opatřit si živobytí či realizovat svůj potenciál. Antonín Zápotocký při projevu v Kunčicích v lednu 1952 při uvedení vysokých pecí do provozu uvedl: „...práce přestává být soukromou osobní věcí, těžkým břemenem a nepříjemnou nutností, jakou byla za kapitalismu,

¹⁷⁷ Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa. Praha: Komunistická strana Československa, 18.1.1950, 30–31(15), s. 3.

¹⁷⁸ *Jen dál*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 1.1.1952, 32-33(1). s. 6.

¹⁷⁹ *Vyhlášení první pětiletky*. [Československý filmový týdeník]. ČT Edu. Česká televize, 2020. 00:07:52.

¹⁸⁰ HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví*. s. 42.

a stává se skutečně věcí cti, slávy, statečnosti a hrdinství“.¹⁸¹ Zásadní roli hrálo vyzdvihnutí kolektivního aspektu činnosti. Práce měla být nadále záležitostí společnou a společenskou.¹⁸²

Zadruhé je to transformace člověka prostřednictvím práce: „V nových podmínkách začali vyrůstat noví lidé [...], kteří mají především zcela nový poměr k práci, neboť v ní našli smysl svého života. Tento nový poměr k práci pak určuje i jejich morální profil, poměr k událostem a samozřejmě k lidem.“¹⁸³ Komunističtí teoretikové věřili, že člověk získá v socialismu nový poměr k práci. Takový předpoklad byl zdůrazňován například v románu *Modré údolí* od Zdeňka Pluhaře v pasáži, kdy spolu rozmlouvají stavbyvedoucí Brejcha a symbolický hrdina Martin Vondra: „Poslouchejte, Vondro, zdálo se mi, že teď v nových poměrech lidé už nemají takový vztah k práci.“ „Proč inženýre? Právě teď k ní začali mít ten pravý poměr. Jen se líp rozhlédnout ...“.¹⁸⁴ Nebo ve filmu *Nové Československo* se divák dozvěděl, že za předchozího režimu „objektivní překážky“ bránily dosažení pokroku. Dělníkům nebylo umožněno se inovátorsky projevit a práce měla monotónní charakter.¹⁸⁵

V návaznosti na politické změny po únoru 1948 se „lid stal svým vlastním pánem“ a začal pracovat „na svém“. Motiv vlastnictví výrobních prostředků je zdůrazněn v románu *Modré údolí*. Na začátku děje, který navazuje na únorové události v roce 1948, se hlavní postava Vondra ohlíží na politické změny a hovoří sám k sobě: „... oni, obyčejní miněři, že jsou teď hospodáři na svém? Jak to jen pochopit, jak tomu uvěřit, že kam pohlédneš, všeho jsi spolumatitelem a za všechno jsi také odpovědný – ať je to vrtačka v rukou, kompresor pod skálou, či dokonce samotná malečská přehrada!“¹⁸⁶

Nové politické podmínky měly být předpokladem ke zvýšené produktivitě práce. Protože člověk již nadále nebyl vykořisťován, měl v socialismu rozvinout svůj potenciál a plně se věnovat budování nového světa: „To už není jen fabrika. To je dnes také velká škola, politická a hospodářská, v jejichž třídách – dílnách – vyrůstá nový člověk, sebevědomý a hrdý, politicky i odborně vzdělaný, hospodář na svém.“¹⁸⁷ Práce v socialistickém prostředí byla považována za transformační zkušenost především z toho důvodu, že byla prodchnuta duchem kolektivního úsilí a pocitem smysluplnosti.¹⁸⁸ Samotný proces tohoto budování měl člověku

¹⁸¹ ZÁPOTOCKÝ, Antonín. *Směle do dalšího boje za výstavbu nového Ostravska: projev předsedy vlády soudruha Antonína Zápotockého v Kunčicích 1. ledna 1952*. Praha: Práce, 1952. Pracujeme pro mír. Sv. 6. s. 9.

¹⁸² NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 86.

¹⁸³ Vosáhlo, Jiří: *Splněný závazek*. Praha 1954, s. 7. Podle: NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 87.

¹⁸⁴ PLUHAŘ, Zdeněk. *Modré údolí*. s. 280.

¹⁸⁵ *Nové Československo* [film]. Režie BELJAJEV, Vasilij Nikolajevič. VLČEK, Vladimír. Československo 1950. 00:08:20.

¹⁸⁶ PLUHAŘ, Zdeněk. *Modré údolí*. s. 11.

¹⁸⁷ *Sbohem, stará fabriko!*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 26.1.1950, 30-31(19). s. [3].

¹⁸⁸ FITZPATRICK, Sheila. *Každodenní stalinismus*. s. 177.

přinášet štěstí a vnitřní sílu, měl povznášet jedince na novou úroveň lidství: „První rok naší pětiletky přinesl veliký rozvoj celého hospodářství. [...] životní úroveň lidu se neustále zvyšovala, vyrostly nám desetitisíce a statisíce nových lidí, hrdých budovatelů socialismu.“¹⁸⁹

Znovu cituji z projevu Zápotockého v ostravských hutích z roku 1952, kde ministerský předseda vyzdvihoval úsilí místních dělníků: „To je důkazem, že u nás již vyrůstají noví lidé – hospodáři, pracovníci prodchnutí ideou socialistického vlastenectví.“¹⁹⁰ Dělník byl konstruován dialekticky jako producent práce a zároveň jako objekt jejího zpětného působení, přetvářený do žádoucí podoby.¹⁹¹

4.3.1. Socialistická soutěž

Do výrobního procesu byly po vzoru z budovatelského období v Sovětském svazu zavedeny nové „metody“ netržní stimulace výkonnosti: systém stachanovského a údernického hnutí, socialistické soutěžením, uzavírání socialistických závazků a nesčetné mobilizace zvyšování výkonnosti v průmyslu:¹⁹² „Ano, jedině novými, socialistickými způsoby práce je možno dosáhnout tak pronikavého pokroku. Je třeba vyzvednout neustálý růst socialistického soutěžení a údernického hnutí. Těmto socialistickým metodám budování děkujeme především za naše úspěchy, za to, že se nám žije lépe.“¹⁹³

Socialistické soutěžení bylo zaměřeno na včasnou docházku, snížení absencí, urychlení výroby, zvýšení norem a minimalizování produkce nekvalitního materiálu. Pracovníkům byl veřejně poměřován výkon, například formou grafů umístěných na vrátnici. Informace o socialistické soutěži v různých podnicích přinášelo Rudé právo svým čtenářům téměř každý den. „Hrdiny práce“ mohli diváci vidět také na televizní obrazovce: „Tkadlena Anna Vacková [...] slíbila, [...] že bude pracovat podle nové metody na 48 stavech. Uplynula krátká doba, a dnes komunistka Anna Vacková obsluhuje už [...] 60 strojů. To je důvod, proč jméno Vacková se stalo symbolem soutěžení všech tkadlen celé republiky.“¹⁹⁴

Socialistické soutěže se účastnily také skupiny. Obraz soutěžení prezentovaný v médiích byl zaměřený například na rozdílné plnění mezi mladšími a staršími dělníky. Přestože

¹⁸⁹ *K novým úspěchům naší výstavby*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 1.1.1950, 309-31(1). s. 3.

¹⁹⁰ ZÁPOTOCKÝ, Antonín. *Směle do dalšího boje za výstavbu nového Ostravska: Projev ... v Kunčicích 1. ledna 1952*. Praha: Práce, 1952. s. 9.

¹⁹¹ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 87.

¹⁹² HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!* s. 41.

¹⁹³ GOTTWALD, Klement. *Klement Gottwald 1951-1953: sborník statí a projevů*. 1., autoriz. vyd. Praha: SNPL, 1953. 269, [7] s. 9.

¹⁹⁴ *Nové Československo* [film]. Režie BELJAJEV, Vasilij Nikolajevič. VLČEK, Vladimír. Československo 1950. 00:06:20.

důsledkem soutěže je existence vítěze a poraženého, byl důraz v socialistickém soutěžení dán na kolektivní úspěch či předání zkušeností a poznatků „poraženým“: „Soudruzi Kovařík, Tůma a Matuška jsou zatím nejlepšími z úderníků. Pracují bez zmetků. Jejich největší konkurencí jsou mladší soudruzi Kostlanové, Josef a Viktor, kteří mají sice lepší výkon, ale ztratili body jinde. O zdar soutěže se však zasloužili všichni slévači.“¹⁹⁵

V románu *Modré údolí* je soutěžení jednotlivými partami pojato jako otázka cti. Někteří dělníci si vítězství vysvětlují jako překonání ostatních skupin. Ovšem v tom právě autor shledává buržoazní přežitky těchto dělníků. Nadto vyzdvihuje spolupráci a pomoc jiným v nouzi.¹⁹⁶ V románu *Plným krokem* je socialistické soutěžení podáno jako pravý opak motivačních instrumentů v kapitalistických zemích: „Socialistická soutěž, mládenci, [...] Kapitalisté si takovou věc nemohli dovolit. Kapitalisté znají jenom konkurenci. Rvát se s někým, urvat mu sousto od úst, zašlapat ho do země, aby už nevstal. To proto, že každý byl sám a každý myslel jen na sebe. Ale my, my máme soutěž.“¹⁹⁷ Pojem soutěžení je tak vlastně pojat jako motivace pro ostatní ještě rychleji a aktivněji budovat a zároveň přát ostatním lepší výsledky, než jsou jejich, popřípadě jim pomoci, neboť je celkový výsledek prezentován jako kolektivní snažení.

4.3.2. Úderník

V obraze dělníka vynikala postava úderníka, který v pracovním kolektivu dosáhl nadstandartních výsledků, a prokázal vhodné vlastnosti a schopnosti. Plnil pracovní plán nad normu a v práci uplatňoval svou invenci: „Tímto zlepšovacím návrhem zlepšil normu na 9300%.“¹⁹⁸ Klement Gottwald v projevu při vyznamenávání úderníků a údernic na Pražském hradě 27. října 1949 uvedl, že: „V údernickém hnutí se rodí nový, socialistický člověk, člověk sebevědomý, člověk, pro kterého je zítřek včerejškem, člověk, pro kterého obtíže jsou zde proto, aby je překonával, člověk hospodář, člověk vlastenec.“¹⁹⁹

Úderníci byli nalézáni především v těžkém průmyslu, údernice například mezi tkadlenami, dojičkami atd. Úderník měl ve svém pracovním kolektivu šířit „nový“ přístup k práci, aby i ostatní aktivně participovali na budování lepších zítřků: „Není cílem úderníka dosáhnout takového výkonu, který nemůže nikdo jiný splnit. Největší zájem musí úderník obrátit k tomu, aby za ním šli a mohli jít druzí. Nejen zvýšit výkon svůj, ale ukázat i druhým

¹⁹⁵ *Vstanou noví úderníci*. [Československý filmový týdeník]. Archiv ČT24. Česká televize, 2021. 00:00:14.

¹⁹⁶ PLUHAŘ, Zdeněk. *Modré údolí*. s. 137-153.

¹⁹⁷ OTČENÁŠEK, Jan. *Plným krokem*. s. 259-260.

¹⁹⁸ *Vstanou noví úderníci*. [Československý filmový týdeník]. Archiv ČT24. Česká televize, 2021. 00:09:55.

¹⁹⁹ GOTTWALD, Klement. *Klement Gottwald 1949-1950: sborník statí a projevů*. s. 147.

cestu, aby svoje výkony zvýšili. To je heslo úderníka!“²⁰⁰ Požadavek na úderníky tedy zněl, aby si „neschovávali své pracovní metody pod pokličkou“, ale dělili se s ostatními o své zkušenosti: „Tak údernice Růžena Dejlová [...] se zavázala, že 5 hodin týdně bude učit po své směně druhé přadleny nahazování na kroužkových strojích.“²⁰¹ Na IX. sjezdu KSČ přednesla tkadlena Anna Vacková projev, ve kterém shrnula svůj pracovní postup a výkon. Obecenstvo vyzvala na její údernický přístup: „Nechci zůstat sama. Vyzývám vás, textilačky, do soutěže, do budovatelské práce pro republiku.“²⁰² Dříve individuální pracovní výkon byl rámci údernického hnutí podle sovětského vzoru kolektivní a vysoce politickou záležitostí. Dělníci, podrobení politické agitaci a kontrole, uzavírali pracovní závazky na počest velikých politických akcí, oslav a nejrůznějších kampaní.²⁰³

Bylo žádoucí vybrat a zvýraznit v pracovních kolektivech konkrétní nositele takového přístupu. Za tím účelem byly jednotlivé příběhy zprostředkovávány široké veřejnosti. Například tvůrci filmu *Nové Československo* představili divákům jednotlivé úderníky a seznámili je s jejich pracovními výkony: „Novým způsobem pracují zkušení dělníci Otomar Šlicher a Břetislav Straka. [...] Budují socialismus v rodném Československu.“²⁰⁴ Vizualizace jednotlivých údernických počinů měla vést k zmasovění údernictví a rozšíření socialistického soutěžení: „Na to, aby se nám všem lépe a veseleji žilo, nestačí ani nejlepší výkony několika šampionů. Jsou kapkou v moři, pokud zůstanou osamoceny.“²⁰⁵

Splnění nebo překonání naplánovaných norem se stalo zásadním politickým cílem, na kterém se měli podílet všichni pracující. Každodenní práce se stala předmětem zájmu veřejnosti a politiků. Drobné pracovní úspěchy pracujících byly využity k propagandistickým účelům, naopak prostřednictvím vyzdvižení důležitosti pracovních výkonů mohli obyčejní lidé pociťovat alespoň zdánlivou možnost účasti na vysoké politice.²⁰⁶ „První celostátní konference hornických úderníků se zúčastnili též předseda vlády Antonín Zápotocký, ministři Gustav Kliment a Evžen Erban. Z konference odjela delegace horníků na pražský hrad k prezidentu republiky Klementu Gottwaldovi. [...] V srdečném rozhovoru se prezident republiky

²⁰⁰ *Vstanou noví úderníci*. [Československý filmový týdeník]. Archiv ČT24. Česká televize, 2021. 00:08:55.

²⁰¹ *Socialistické soutěžení se šíří*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 18.1.1950, 30-31(15). s. [1].

²⁰² KSČ. Ústřední výbor. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*. s. 249.

²⁰³ CUHRA, Jaroslav, Marie ČERNÁ, Markéta DEVÁTÁ, Tomáš HERMANN a Pavlína KOUROVÁ. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy*. s. 89.

²⁰⁴ *Nové Československo* [film]. Režie BELJAJEV, Vasilij Nikolajevič. VLČEK, Vladimír. Československo 1950. 00:09:30.

²⁰⁵ *Základní princip socialistického soutěžení*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 20.1.1950, 30-31(17). s. [1].

²⁰⁶ CUHRA, Jaroslav, Marie ČERNÁ, Markéta DEVÁTÁ, Tomáš HERMANN a Pavlína KOUROVÁ. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy*. s. 89.

informoval o poměrech na dole a o potřebách horníků. Ocenil velký význam údernického hnutí, jehož vlastním smyslem musí být více výrobků při menší dřině.²⁰⁷

Úderníční pracovníci byli za zvýšenou produktivitu práce odměňováni. Byly jim zvýšeny mzdy či dostávali dodatečné potravinové lístky, popřípadě měli nárok na nedostatkové zboží: „V socialismu říkáme, že každý dostane podle zásluhy. [...] Jedním je soudruh Mesároš. Jeho pracovní výkon, zaznamenaný v údernické knížce, je pro něho poukazem na blahobyt. Nábytek, [...], je součástí jeho práce, proto má na něj přednostní právo.“²⁰⁸ Nemateriální odměny představovaly vyznamenání, v československé případě hrdina práce a hrdina socialistické práce.

I přes touhy ideologů, aby se údernictví stalo masovým fenoménem a součástí každodennosti pracovního prostředí, nebyla tato přání vyslyšena. Uzavírání závazků bylo spíše nepsaným pravidlem, než dobrovolným projevem uvědomělosti, a jejich správné plnění a řádná kontrola byly diskutabilní. Ve značné většině byly pro plnění zvýšených norem určující lepší výdělky a materiální výhody.²⁰⁹

Mezi dělníky panoval k údernickému a stachanovskému hnutí značný skepticismus.²¹⁰ Odpor nemusel nutně vycházet z antisocialistických nálad. Dělníci kritizovali několik negativních aspektů údernictví, například vysoký časový limit údernických směn, který musel být připravován v přesčasové práci; jednorázovým nadměrným zatížením zastaralých strojů a technického zařízení; nadměrná spotřeba materiálů; a především byla kritizována značná produkce zmetků.²¹¹ Mezi dělníky v českých zemích byla v návaznosti na dlouhou průmyslovou tradici očekávána kvalitní řemeslná práce. Úderníci a stachanovci, při svém zvýšeném pracovním nasazení, mohli způsobit devaluaci kvality vyrobených produktů, a proto k nim měli běžní dělníci odpor.²¹²

Jak podotýká Peter Heumos, dělníci také vystupovali proti směšování práce a politiky.²¹³ Dělníci se chápali jako homogenní a solidární skupina. Hmotné i jiné zvýhodňování úderníků

²⁰⁷ *Vstanou noví úderníci*. [Československý filmový týdeník]. Archiv ČT24. Česká televize, 2021. 00:01:15.

²⁰⁸ Tamtéž, 00:12:00.

²⁰⁹ HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*. s. 34-35.

²¹⁰ BRENNER, Christiane. HEUMOS, Peter. *Eine Heldentypologie der Tschechoslowakei*. In: GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 240.

²¹¹ HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*. s. 35-36. Christiane Brenner a Petr Heumos také zmiňuje kritiku dělníků nehospodárnosti socialistických pracovních iniciativ. Viz: BRENNER, Christiane. HEUMOS, Peter. *Eine Heldentypologie der Tschechoslowakei*. In: GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 240.

²¹² „[...] usnesení závodní rady podniku Svit v Gottwaldově z 12. února 1953, které stanovilo pro vnitropodnikové socialistické soutěžení třináct cílů v pořadí podle důležitosti: druhým nejdůležitějším bodem bylo splnění plánu v hrubé výrobě, teprve na devátém místě byla jmenována státním plánem stanovená záruka kvality výrobků.“ Podle: HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*.

s. 56.

²¹³ Tamtéž, s. 27.

a stachanovců vneslo do továren neklid. Na jedné straně popouzelo ty, kteří neměli lepší tabulkové výsledky a neplnili „nadnormy“. Na druhé straně vzbuzovalo u úderníků očekávání, která nebyla pro mnohé z nich splněna.²¹⁴

²¹⁴ HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*. s. 48.

5. Hrdina

„Hrdinové nekecaj a jdou tam, kam nechce vůbec nikdo – na nejvíc a nejhůř studený místo.“²¹⁵

Které dítě školou povinné by neznalo hrdiny evropské kulturní oblasti? Achillea, Hérakla, krále Artuše, rytíře Rolanda a mnohé další. Lidé si předávají prostřednictvím příběhů vědomí o silných a udatných jedincích, kteří překonali mnohá nebezpečí a získali věčnou slávu. Ovšem hrdinský kult není evropskou jedinečností. Lidé různých kulturních oblastí od pradávna uznávali a „ctili“ jedinečné a bájně postavy z vyprávění předků. Hrdina je symbol, kterého se využívá v dětské pohádce, stejně jako v propagandě totalitního státu. Jde o exemplární postavu, která ztělesňuje společenské ideály. Jeho hrdinství nepřichází z ničeho nic. Jeho činy jsou nazvány hrdinskými až poté, kdy jsou někým za hrdinské považovány, resp. adorace hrdiny a uctívání hrdinského činu záleží na hodnotovém žebříčku dané společnosti. Hrdinové mohou být zapomenuti, nebo jejich význam může být překódován.

Ideál hrdinství se vyvíjel v průběhu staletí, odrážel se v prvotních poetických formách kolektivního vědomí, v ústní lidové tvorbě, například v hrdinském eposu, a posléze se stal předmětem literatury, umění a speciálních vědeckých disciplín: etiky, estetiky, sociologie a psychologie.²¹⁶ V moderních dějinách mají při utváření a předávání hrdinského příběhu významnou roli masová média.²¹⁷

Silke Satjukow a Reiner Gries si v propagandistickém využití hrdiny všimají tři fáze hrdinských příběhů. První fáze je uskutečnění hrdinského činu neboli zrození hrdiny. Druhou fází je integrace hrdinského činu do aktuální propagandy a jeho neustálé opakování a zdůrazňování, s cílem trvalého zapsání do paměti obyvatelstva. Třetí fází autoři nazývají otevřeným koncem, a to z toho důvodu, že narativ o hrdinském činu může zůstat ve společnosti po desetiletí, a přestože je časově utlumený, může znovu vyvstat v určité chvíli.²¹⁸

Pro mou práci mě zajímá jeden konkrétní koncept, a to socialistický hrdina v prvním desetiletí po konci druhé světové války, tak, jak ho prezentovala oficiální, služební propaganda

²¹⁵ Vypsaná fiXa [online]. *Detaily*. Studiové album. Praha: San Piego Records, 2011. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=Vd7XwdZQGHw&ab_channel=Vypsan%C3%A1fiXa.

²¹⁶ SERAPIONOVÁ, Jelena. *Kategorie „hrdinství“ a „zbabělost“ a zvláštnosti české národní mentality*. In RANDÁK, Jan, KOURA, Petr. *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století: Výběr z příspěvků ze stejnojmenné konference, která proběhla ve dnech 25.-27. října 2006*. s. 38.

²¹⁷ *Hrdina v totalitních médiích*, Petr Dušek – rigorózní práce z FSV UK, srovnává komunikaci 2 deníků o Zátopkových vítězstvích z let 1948 a 1952. Petr Dušek ve své rigorózní práci ukázal, že v médiích se využívá model hrdiny právě z důvodu hrdinovi schopnosti stimulovat sociální soudržnost společnosti.

²¹⁸ GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 28.

v Československu. V této kapitole vycházím ze sborníků Silke Satjukow a Reintera Griese; a Jana Randáka a Petra Koury. K socialistickému hrdinovi přistupuji jako k představiteli NSČ. Ten nejenže buduje šťastný nový socialistický svět, ale také je jeho obyvatelem a zpřítomnělým lidským příkladem.

5.1. Socialistický hrdina

V komunistickém panství bylo veřejně deklarováno vytvoření silného jedince, budovatele a současně reprezentanta nové doby. Zastupoval širokou paletu motivů: jednalo se o údernického pracovníka v průmyslu, neochvějného vojáka, který padl na frontě, statečného mučedníka, který byl umučen nacisty, uvědomělého vědce, zdatnou dojičku krav apod. Pro české prostředí je typickým hrdinou tzv. statečná oběť. Jeho život byl ukončen násilnou smrtí, například Julia Fučíka nebo Jana Nálepku.²¹⁹ Takový hrdina byl sice nepřítelem poražen, ale aktu porážky předcházela intelektuální či fyzický odpor, který hrdinu charakterizoval, a přeneseně také všichni, kteří se k hrdinovi upínali, ať se jednalo o jedince či celé společnosti.

Socialističtí hrdinové měli představovat zcela nový, mimořádný a bezprecedentní fenomén.²²⁰ Socialistický hrdina měl být ztělesněním „bolševických ctností“, tedy někým, kdo bude obyvatelstvu sloužit jako návodný příklad chování. Jeho život měl být uzpůsoben tak, aby předváděl progresivní pohyb dějin.

Tento koncept a jeho propagace byly do Československa inkorporovány ze Sovětského svazu. Znovu obnovená republika nebyla mezi východoevropskými zeměmi výjimkou. Také ostatní východoevropské státy, utrpěvší nejen ze strany fašistů materiální a lidské ztráty, hleděly k novému začátku. Odkazování se k obětem padlým za války pomáhaly vznikajícím socialistickým režimům jejich totalitní vlády ustanovit, respektive zakořenit ve společnosti. Posilovaly jejich proklamovaný antifašismus. Nové komunistické režimy si uzurpovali právo na výklad významu takové hrdinského činu, jehož prostřednictvím se prezentovaly jako protifašistické systémy. Komunistické režimy předávaly domácímu obyvatelstvu zprávu, že jsou jedinými schopnými odpůrci fašismu a revanšistických snah hrozících ze západní Evropy a Spojených států amerických.²²¹

Satjuková a Gries umisťují zrod institucionalizovaného socialistického hrdiny do Sovětského svazu v pol. 30. let 20. století. V roce 1934 obdrželo sedm letců z rukou Stalina řád hrdiny sovětského svazu za záchranu členů polární expedice.²²² Na ocenění dosáhli ti, kteří prokázali hrdinský čin ve službách Sovětského svazu. Měřítkem nebyl konkrétní výkon ve výrobě, ale odvážné, nebojácné odhodlání obětovat vlastní život pro zájmy socialismu. Kromě

²¹⁹ BJÁČEK, Petr. *Protifašistický bojovník jako socialistický hrdina. Dvojitý život Jána Nálepky*. 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Randák, Jan.

²²⁰ GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 16.

²²¹ RANDÁK, Jan, ed. a KOURA, Petr, ed. *Hrdinství a zbabělost*. s. 392.

²²² Sovětský parník Čeljuskin při plavbě podél severního pobřeží SSSR uvízl v ledu v Beringově úžině. Ledová kra jej odplavila zpět do Čukotského moře, kde se parník v únoru 1934 u mysu Severnyj potopil. Posádka lodi byla zachráněna letci, kteří několikrát přistáli na ledové kře, a transportovali členy expedice do bezpečí. GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 15.

letců byli za hrdiny označeni především vojáci z Velké vlastenecké války. O těchto lidech psala média, produkovaly se příběhy, písně a básně o životě těchto „velkých“ lidí. Malíři, sochaři a další umělci byli vyzváni, aby se ve své práci zaměřili na hrdinský princip sovětského člověka.²²³

Hrdinský příběh umožňoval efektivně zhustit složitý socialistický světonázor do zprávy, kterou bylo možné snadno předat. Satjukowová a Gries vyzdvihují jeho obraz nad jiné propagandistické praktiky, například politická školení.²²⁴ Socialistický hrdina je pro tyto badatele nositelem komunikace, jehož prostřednictvím systém komunikoval s masami své potřeby, a naopak.²²⁵ Jednalo se například o důraz na dodržení, či překročení stanoveného plánu, což je ústředním motivem budovatelské prózy sledovaného období. Proto výrazné místo v pantheonu hrdinství zastával hrdina socialistické práce. Vztah celé socialistické společnosti k těmto hrdinům nelze zjednodušit na pouhé přijetí či odmítnutí.

Satjukowá a Gries prezentují ve své publikaci dvoudimenzionální model komunikačních výstupů konstruujících se kolem socialistickém hrdiny ve společnosti.²²⁶ První část zastupuje oficiální, státní propagandu, tzv. oblast sdělení. To jsou například funkcionáři strany a organizací. Druhá část představuje občanskou složku, tzv. oblast významu. Přesně na pomezí se pak nachází inteligence, školství a masová média.

V první polovině modelu veškerá komunikace vychází od strany a jejích představitelů, a podle jejich pokynů pak jedná ideologičtí zprostředkovatelé, například propagandisté a funkcionáři masových organizací. Ti při utváření hrdiny volí mezi dvěma postupy: buď je nejdříve nalezen výjimečný jedinec, který je na hrdinský čin postupně připravován; nebo je onen čin zpětně prohlášen za hrdinský. Satjukow a Gries charakterizují horní polovinu modelu jako monologickou, jednotnou a jednosměrnou. Přesto dodávají, že státní propaganda jednala při utváření obrazu hrdiny často nahodile, a výsledná podoba byla utvářena na základě preferencí jednotlivých straníků, jejich pocitů a vleké „vnitřní“ diskusi. Na pomezí obou částí stojí média a inteligence. V médiích se mohly objevit i významy přicházející „zdola“, které byly následně vsunuty do „shora“ nařízených poselství. Média měla za úkol předat význam hrdinského činu širokým masám, a jeho opakovaným ztvárněním jej zapsat jako vzor do komunikační paměti mas. Oproti státní propagandě stojí skupiny, které mají zprávu přijmout. Úspěch hrdiny, a státní propagandy, přijde v momentě, kdy dav akceptuje hrdinský čin a ztotožní se s ním. Aktéři „zdola“ vnášejí do hrdinského vzoru vlastní naděje, touhy, přání,

²²³ GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 41.

²²⁴ Tamtéž, s. 31.

²²⁵ Tamtéž, s. 18-20.

²²⁶ Příloha č. 1.

očekávání a zkušenosti. Satjukow a Gries zdůrazňují, že možnosti státní propagandy vsugerovat jednotlivci jasný a správný obraz o hrdinech a jejich činech, byly pouze omezené. Zdůrazňují dvojaké myšlení lidí, kteří museli vystupovat na veřejnosti, ale v domácnosti se chovali odlišně. Hrdina nebyl utvářen pouze „shora“ a pasivně přijímán „zdola“. Všechny části společnosti se podílely na utváření obrazu hrdiny, a odvozeně také NSČ.²²⁷

Prezentace obrazu socialistického hrdiny široké veřejnosti předpokládala správné „čtení“ ze strany publika. Pro tento účel bylo uplatňováno opakování a každodenní rutina, která přecházela až do ritualizace v rámci oslav a průvodů.²²⁸ Stejně jako v ostatních socialistických zemích se v Československu konaly vzpomínkové akce, oslavy a festivaly věnované „velkým hrdinům“. Průkopnické organizace, školy a speciální směny byly pojmenovávány po hrdinech. Tyto akty byly míněny jako pocta samotnému hrdinovi, ale zároveň byla při nich zdůrazněna povinnost subjektů splnit na ně kladená očekávání.²²⁹

Obraz socialistického hrdiny měl obsáhnout celou veřejnost. Výjimečně se objevily hrdinské postavy, jejíž význam by byl uplatnitelný v konkrétním prostředí. S těmito vzorovými lidmi mělo být obyvatelstvo konfrontováno nejlépe každý den, což samozřejmě vyvolávalo celou škálu pocitů a reakcí, od vlažného přijetí a přehlížení, po nadšené ztotožnění i tvrdý odpor. Hrdina, především hrdina práce, měl jasný úkol – sdělit veřejnosti, že je potřeba zvýšit výkon. Byl tedy důležitou součástí mobilizačních kampaní v oblasti průmyslové práce, která byla pro stát mimořádně citlivá. Nicméně mobilizace dělníků v průmyslu pomocí nejrůznějších kampaní, benefitů nebo za užití násilí probíhala i mezi lety 1939-1948.²³⁰

5.1.1. Tvář socialistického hrdiny

Navzdory oblastním specifikům lze sledovat jednotný obecný vzor socialistického hrdiny. Ten pochází se skromných poměrů, jeho otec je prozíravý, starostlivý, přísný a spravedlivý. Matka se stará o domácnost. Dětství a dospívání strávil hrdina v dělnickém prostředí, alespoň jeden z rodičů je členem odborů, popřípadě je straník. Hrdina si své schopnosti uvědomuje již v mladém věku, a období bezstarostného dětství tím pro něj brzo skončí. Opouští domov a vydává se na cestu s cílem zdokonalit své schopnosti a dovednosti, kterými jsou především technické kvality. Na cestě ho čeká mnoho překážek. Může

²²⁷ Tamtéž, s. 19-27.

²²⁸ Tamtéž, s. 27.

²²⁹ BRENNER, Christiane. HEUMOS, Peter. *Eine Heldentypologie der Tschechoslowakei*. In: Tamtéž, s. 238.

²³⁰ JANÁK, Dušan a kol. *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938-1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2019. s. 347.

zapochybovat a zastavit se, ale jednotlivá úskalí postupně překonává. Jednoho dne plně ovládne své „řemeslo“ a stane se „mistrem“ ve svém oboru.²³¹

Hrdina je blízký dělníkům, obléká se jako oni, pracuje s nimi a pomáhá jim: „A tu mu dal Štěpán hodinky do ruky a shodil ze sebe plášť“: „podrž mi je,“ řekl mu klidně, „a schválně mi stopni čas!“²³² Hrdina mluví jazykem dělníků, i když je obecně málomluvný. Pokud přijde na přednes, mluví hrdina prostě, až neohrabaně a zapomíná se. Někdy neví, co říct. Protože má ale dobré úmysly, a mluví od srdce, sklídí bouřlivé ovace.

Socialistický hrdina se vyznačuje horlivostí a temperamentem: „Já v tvém věku jsem si mohl horlivostí nohy uběhat ...“²³³ Ve sledované literatuře je zdůrazněna jeho podobnost s ostatními dělníky. Hrdina tak vystupuje jako součást davu, a proto se může stát jeho mluvčím. Nemá charakterové chyby, ale pokud chybuje, činí tak z nevědomosti. V tom případě je okamžitě svým učitelem opraven. Pro hrdinův rozvoj a úspěch má zásadní význam kolektiv, představovaný partou nebo stranou. Kolektiv mu poskytuje duchovní domov, ochranu a jistotu, čímž mu nahrazuje rodiče. V kolektivu se pilně a dychtivě učí, často za přispění konkrétní osoby-učitele, roste a vyvíjí se.²³⁴

Hrdina prochází tváří v tvář zatěžkávací zkoušce několika stádii, od relativní živelnosti k vyššímu stupni uvědomělosti.²³⁵ Tento přerod, stejně jako vztah učitel a žák, resp. otec a syn, je přítomný v románu *Plným krokem*.²³⁶ Postava Štěpána Kodeta se po vyučení vrací v roce 1949 do rodné obce, kde se ihned zapojuje se do budovatelského úsilí v místní zchátralé továrně na šamotové cihly. V tomto závodě se potýkají s několika výrobními problémy, například zaostává výroba za plánem první pětiletky, je zde nedostatek pracovníků a kolektiv není jednotný. Za hlavní problémy jsou označeny: nevyhovující způsob organizace práce, neuvědomělost dělníků a nepokrokové vedení podniku některými mistry a závodním Málkem.²³⁷ Na popud předsedy závodní rady Strnada, je Kodetovi svěřen post úkoláře a je mu svěřeno zadání pozvednout pracovní výkon v továrně. Kodet, jako symbolický hrdina, se ujímá úkolu za mentorského Strnadova dohledu. Hrdina se ze začátku dopouští několika chyb, které vedou až k neposlušnosti mnoha dělníků, například neochoty plnit stanovené normy nebo

²³¹ GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 24. Slova řemeslo a mistr odkazují na časté dosazení socialistického hrdiny do pracovního, nejčastěji průmyslového prostředí.

²³² OTČENÁŠEK, Jan. *Plným krokem*. s. 157.

²³³ PLUHAŘ, Zdeněk. *Modré údolí*. s. 177.

²³⁴ GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 24.

²³⁵ CLARK, Katerina. *Sovětský román*. s. 36.

²³⁶ OTČENÁŠEK, Jan. *Plným krokem*. 318 s.

²³⁷ Román je svým místem konání, vyzněním a charakteristikou hlavních postav podobný sovětskému budovatelskému románu *Cement* od Fedora Gladkova. GLADKOV, Fedor Vasil'jevič. *Cement: román*. Překlad Jarmila Wagsteinová. 3. vyd., v Práci 1. vyd. Praha: Práce, 1950. 308 s.

zapracovávat mladé soudruhy a ženy do práce na šamotce, k veřejnému satirizování hrdinovi osoby a kritice ze strany ostatních komunistů. Oporou a rádcem je mu starší komunista Strnad: „Každý z nás se může zmýlit stokrát za den. Jsme lidé a všelijací, kapitalistické zvyky, všelijaké přežitky nám čouhají z kapes jako vandrákovi seno. Mýlím se já, ty, Petrák, Pilát, mýlí se Babič, ale nemýlíme se my! Každý je sám snadno porazitelný, každý je schopen všech možných chyb a dokonce i ničemností, ale pohromadě jsme neporazitelní. To byla a je naše síla. [...] Nezastaví to, co je nutnost a budoucnost, to si pamatuj.“²³⁸

Vše vyvrcholí při střetnutí s kolektivem na celozávodní schůzi, po kterém si hrdina uvědomí chyby, kterých se dopustil: „poslouchej, budu upřímný: přerostlo mi to přes hlavu. Teď o všem přemýšlím a je mi špatně z chyb, které jsem tu nasekal. Nevím, jak dál ...“.²³⁹ Hrdina ale neuvázne v této mizérii nadlouho. S přispěním pracovního kolektivu, sebekritiky a dohledu svého učitele nalezne cestu ke splnění cílů a dosažení úplné uvědomělosti: „Beru to soudruzi, [...], slibuji Vám, že udělám všechno, co je v mých silách. Já sám nejsem nic. Bez vás všech nejsem dočista nic, tak to teď cítím. Musíme se opřít jeden o druhého. Vy o mě a já hlavně o vás.“²⁴⁰

Hrdina se řídí socialistickou morálkou, miluje lid a je k němu loajální. Je vzorem pro své okolí a na své okolí musí výchovně působit: „Co konečně z toho, získá-li či nezíská jediného člověka do toho již tak dost velkého tábora nových lidí? Ne Martine, lžeš sám sobě. [...] Víš dobře, že získáš-li toho člověka, bude to větší zásluha, než kdybys vykonal bůhvíkolik politické práce.“²⁴¹ Socialistický hrdina je udatný a vytrvalý, jeho hrdinský čin má dopad nejen na lidi v dané lokalitě, ale i pro celou společnost. Přináší oběti, při kterých se zříká radostí obyčejných lidí: „... cílevědomý člověk, přísný k sobě i k jiným, odhodlaný nakonec, je-li třeba, obětovat své straně a společné věci všechno, i volný čas, i svoje drobné lidské štěstí, i lásku, [...]“.²⁴²

Takový socialistický hrdina je výjimečný, a zároveň každodenní, až obyčejný nebo průměrný: „Obyčejní lidé, nic zvláštního na nich nevidíte.“²⁴³ Ve zkoumané československé budovatelské próze se hrdinové podobají obyčejným lidem. Podobnost měla vycházet ze socioekonomického původu, způsobu vyjadřování a v jistých případech také vzhledu. Myslím si, že důraz na výrazné podobnosti s ostatními vycházel ze snahy zobrazit výjimečného jedince jako „jednoho z nás“, resp. najít hrdinu mezi obyčejnými pracujícími lidmi, například hrdinu

²³⁸ OTČENÁŠEK, Jan. *Plným krokem*. s. 230.

²³⁹ Tamtéž, s. 228.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 310.

²⁴¹ PLUHAŘ, Zdeněk. *Modré údolí*. s. 282.

²⁴² Tamtéž, s. 287.

²⁴³ JAŠÍK, Ladislav. *Sovietsky člověk*. s. 107.

práce. Takový přístup mohl v dobovém diskurzu vést k tvrzení, že se „každý může stát hrdinou“.²⁴⁴

5.1.2. Symbolický hrdina

Satjukow a Gries rozeznávají tři obecné typy socialistických hrdinů: kulturní hrdina, politický vůdce a válečný hrdina.²⁴⁵ Kulturní hrdina zastřešuje mnoho kategorií – sportovce, letce, spisovatele apod. Protože se věnují Emilu Zátopkovi, budu se dále zabírat jen kulturním hrdinou. Katerina Clark užívá pojem symbolický hrdina, kdy poukazuje na reálné úspěchy jednotlivců, ale jejich funkci zdůrazňuje jako symbolickou.²⁴⁶ Pro popis sportovního hrdiny se mi jeví pojem symbolický hrdina mnohem vhodnější.

Symboličtí hrdinové se v socialistických zemích objevují v druhé polovině 40. let. Vyzívají k bdělosti, k dodržování plánu, a dokonce i k jeho překročení, na čemž měly socialistické státy eminentní zájem. Takovéto postavy se objevovaly všude, nejvíce na pracovištích průmyslových podniků, ale také ve sportu, v umění, ve vědě atd.

Výrazným rysem sledovaného období bylo státem nařízené uctívání kultu Julia Fučíka. Komunistický novinář Julius Fučík, který byl popraven nacisty v Berlíně roku 1943, vytvořil za svého života několik děl, z nichž to nejznámější je zároveň jeho „obsáhlým písemným pomníkem“.²⁴⁷ V *Reportáži psané na oprátce* Fučík emotivně líčí protinacistický odboj, výslechy, postavy spoluvězňů a dozorců. Čtení tohoto sentimentálního díla se „šťastným“ koncem bylo v socialistickém Československu povinné.²⁴⁸ Po únoru 1948 byl Fučík komunistickou propagandou označen za socialistického hrdinu. Pro jeho obraz v 50. letech jsou typické jeho mladické fotografie, na kterých se usmívá a je plný života. Naopak se neobjevují ty fotografie, na kterých je starší a má vousy.²⁴⁹ Fučík byl prezentován jako uvědomělý a vzorný komunist, spořádaný manžel bez lidských slabostí a chyb, zároveň jako národní hrdina obdařený aureolou odbojáře a mučedníka. Absence dosažitelného, v tomto případě i živého lidského elementu, vedla až k Fučíkovu zbožštění. Ale právě z těchto důvodů není Fučík podle

²⁴⁴ GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden* s. 31-32.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 16. Pro prostředí Československa rozeznává Brenner a Heumos tři typy hrdinů, prosazované po únoru 1948: bojovník proti okupaci, hrdinové práce (přispěli ve službách socialismu k pokroku) a hrdinové, kteří zvonu osidlovali pohraničí nebo obnovovali zemi. Oficiální propagandou byli také využiti tradiční národní hrdinové. Viz: BRENNER, Christiane. HEUMOS, Peter. *Eine Heldentypologie der Tschechoslowakei*. In: Tamtéž, s. 236.

²⁴⁶ CLARK, Katerina. *Sovětský román*. s. 175.

²⁴⁷ ZWICKER, Stefan. *O hrdínech a hrdinství – koncept (komunistického) hrdiny v díle Julia Fučíka ...*. In: RANDÁK, Jan, KOURA, Petr. *Hrdinství a zbabělost*. s. 379.

²⁴⁸ Žáci plnili fučíkovské akce, což byly čtenářská kampaně zaměřené na výchovu nové, socialistické mládeže. Žáci museli přečíst vybrané penzum politické literatury a beletrie. Poté byli komisí přezkoušeni. Pokud uspěli, byli oceněni Fučíkovým odznakem.

²⁴⁹ Příloha č. 2. a 3.

Stefana Zwickera srovnatelný se socialistickým hrdinou práce a všedního dne.²⁵⁰ Prezentovaná dokonalost Fučíkovi osoby, i přes utajované osobní poklesky, nedovolovala splynutí publika s hrdinou. V tomto případě navíc hrdina zemřel „mučednickou smrtí“ a proto byla možnost přiblížit se k němu pouhou abstrakcí. Stereotypní a penetrantní propagace Fučíka jako socialistického vzoru pak mj. vedla k odmítnutí jeho odkazu po roce 1989.²⁵¹

Žijící socialistický hrdina byl člověk z masa a kostí, proto ho lidé mohli vidět a osobně potkávat mimo velké ceremonie. S přítomným hrdinou se mohli sžít, profilovat do něj svá očekávání a zkušenosti, utvořit si na něj vlastní názor a podle soukromé potřeby si jeho obraz dokreslit.²⁵² Toto je mimo jiné možné nalézt u Zátopka. Ten byl prezentován jako lidský a běžný člověk, který měl blízko k ostatním. Například tím, že s manželkou bydlel v Praze poblíž Hlavního nádraží, a k oddílu na Strahov „měl běhávat“, lidé ho proto mohli potkat přímo na ulici.²⁵³

Přesto, jak následně ukážu, nebyl obraz Zátopka ve sledovaném období homogenní. Dobová propaganda velebila vztah obyčejných lidí k výrazným osobnostem komunistického panství. Pochopitelně je obtížné určit, co si lidé opravdu mysleli. Do hlav a ledví nevidíme. Pro Sajtukowou a Griese nebyl strach z represe jediným důvodem obyvatelstva k podpoře a udržování konkrétních hrdinských kultů v socialistické společnosti. Velkou roli přisuzují psychosociální důvodům. Vyvozují, že lidé se přirozeně bojí konečnosti vlastního života. Touží po sobě zanechat odkaz. Strachují se, že v opačném případě budou zapomenuti, ztratí se v mase lidí a stanou se ničím. S tímto vědomím nemusí být ztotožnění a hledají cestu, jak konečnost překonat. Strach kompenzují účastí na budování komunity. Komunita je pro ně možností znovuzrození a překonání smrti v pokračování rodu. Jelikož hrdina hraje ústřední roli při utváření a udržování komunity, upíná se obyvatelstvo ke konceptu hrdiny a hrdinského činu, který jim pomáhá najít ukotvení vlastního života.²⁵⁴

²⁵⁰ ZWICKER, Stefan. *O hrdinech a hrdinství*. In RANDÁK, Jan, KOURA, Petr. *Hrdinství a zbabělost*. s. 384.

²⁵¹ Tamtéž, s. 386.

²⁵² GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 23.

²⁵³ Příloha č. 4.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 29-30.

5.2. Každý může, a musí, být hrdinou

„Když naše země zavelí, že je čas na hrdinství, pak hrdinou může se stát každý z nás.“

Pochod veselých dětí (1934)²⁵⁵

Jak jsem naznačil výše, termín „socialistický hrdina“ nebyl striktně definován. Proto mohl být použit pro kohokoliv, kdo se „denně“ a neúnavně angažoval na budování socialismu. Lidé, kteří překonávali své vlastní hranice a usilovali o dokonalost, byli v dobovém diskurzu označováni za úderníky nebo stachanovce. Stachanovské hnutí se v Sovětském svazu objevilo v roce 1935 a bylo pojmenováno podle Alexeje G. Stachanova, který vyrubal 102 tun uhlí za 6 hodin, což byl téměř desetinásobek jeho průměrného výkonu z předešlých měsíců.²⁵⁶ Podle Sheily Fitzpatrick se nejvýznamnější stachanovci „stali příslušníky nové společenské vrstvy“, přestože se jednalo o „obyčejné lidi, jako například dělníky, kolchozníky, prodavačky, učitele atd., kteří se náhle stali hrdiny a hrdinkami národních médií“.²⁵⁷

Socialistická propaganda využila obsahovou rozmanitost v chápání socialistického hrdiny a nabídla široké veřejnosti možnost „stát se hrdiny“. Jména jednotlivců i skupin se objevovala v tisku, jejich podobizny visely na nástěnkách v družstvech a továrnách. Přesto mobilizační aspekt údernictví neměl končit několika vybranými jednotlivci, ale měl zapustit své kořeny v celé socialistické společnosti a prodchnout masy. Obyvatelé takové společnosti neměli být nadále jen „obyčejnými“ lidmi.

5.2.1. Hrdina práce

Jedním z míst, kde mohli obyčejní lidé dosáhnout úspěchu a prokázat „hrdinský čin“, bylo na jejich pracovišti. Obětavost a hrdinství na pracovišti se mělo stát zásadním předpokladem pro úspěch rané fáze socialismu. Jak jsem v první kapitole uvedl, bylo zaměstnání chápáno jako místo osobního rozvoje a základ socialistického projektu. Pracovníci si měli v intencích socialistické morálky osvojit uvědomělý přístup k práci, tedy vědomí, že nadále pracují pro socialistickou společnost, a z toho vyplývající skutečnosti, například že nadhodnota jejich práce je ziskem pro všechny. Plnění pracovních norem a proaktivní přístup na pracovištích nelze přisoudit pouze uvědomělosti pracujících. Je možné za tím vidět také

²⁵⁵ KUČERA (ed.): *Písně*, s. 24. Podle FITZPATRICK, Sheila. *Každodenní stalinismus*. s. 167.

²⁵⁶ GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 15. Později svůj výkon zvýšil na 175 tun.

²⁵⁷ FITZPATRICK, Sheila. *Každodenní stalinismus*. s. 173.

snahu „dělat dobrou práci“ a nacházet v ní naplnění, nebo jen zachovat si normální způsob života či využít nové příležitosti, které nebyly dostupné, nebo byly nepředstavitelné, před příchodem nového režimu.²⁵⁸

Jak jsem výše uvedl, komunistická propaganda vyvíjela na obyvatelstvo nátlak, aby získalo nový vztah k práci a aby bylo motivováno k vyšším výkonům, aniž by byly použity „staré metody“ motivace, tedy bonusy a peněžní příplatky. Toho mělo být dosaženo prostřednictvím státních vyznamenání. V Československu se od roku 1951 z nařízení vlády č. 30/1951 Sb. udílel čestný titul Hrdina práce. Titul uděloval prezident republiky na návrh vlády tomu, kdo si obzvláště vynikající průkopnickou činností, zejména v průmyslu, zemědělství, dopravě nebo obchodu, nebo vědeckými objevy či technickými vynálezy, získal výjimečné zásluhy o vítězství socialismu v Československé republice, a přispěl tak ke zvelebení národního hospodářství, kultury nebo vědy, nebo k posílení obranné schopnosti státu. Takovému člověku byl zároveň prezidentem republiky propůjčen Řád socialismu, který byl uveden stejným nařízením vlády.²⁵⁹ Tento titul byl v roce 1959 nahrazen titulem Hrdina socialistické práce.²⁶⁰

Československá dobová propaganda používala příklady hrdinů práce k motivaci ostatních pracujících. Ovšem jak jsem v kapitole o práci uvedl, pracovníci se zvýšenou produkcí nebo pracovním tempem byli také za svoji činnost odměňováni i materiálně. Účast na pracovních kampaních, například socialistické práce a socialistických brigád, nebyla v porovnání s ostatními zeměmi vysoká. Velké vzory a individuální hrdinské činy v zaměstnání ve společnosti nezakořenily, a vedení muselo zareagovat nepřímou mobilizací – diferencovanějším mzdovým systémem.²⁶¹

Idea, aby se „každý stal hrdinou“, se v československé společnosti neuchytila. Satjukow a Gries tvrdí, že namísto toho lidé upřednostnili kult výjimečné osobnosti. Vyvrcholením vzájemné komunikace mezi těmi „shora“, tedy prostřednictvím propagandy stranického aparátu a jemu podřízených složek, a těmi „zdola“, komunikujících formou dopisů, veřejných nálad apod., bylo ustanovení obsahu hrdinských konstruktů. Hrdina měl sloužit jako jistota, jak pro

²⁵⁸ GEYER, Michael, ed. a FITZPATRICK, Sheila, ed. *Za obzor totalitarismu*. s. 363.

²⁵⁹ Nařízení vlády č. 30/1951 Sb., kterým se zakládají řády a vyznamenání a upravuje udělování čestného titulu "Hrdina práce". In: Sběrka zákonů. 21.4.1951. [cit. 10. 05. 2021]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1951-30>.

²⁶⁰ Nařízení vlády č. 34/1959 Sb., kterým se upravuje udělování čestného titulu "Hrdina socialistické práce". In: Sběrka zákonů. 18.6.1959. [cit. 10. 05. 2021]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-34>.

²⁶¹ BRENNER, Christiane. HEUMOS, Peter. *Eine Heldentypologie der Tschechoslowakei*. In: GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 241.

ty u moci, tak pro obyčejné lidi, a proto se obě složky zajímalo o nalezení a uchování obrazu „jedinečného“ hrdiny.²⁶²

²⁶² Tamtéž, s. 32.

6. Emil Zátopek

„Ovace, které uspořádalo obecnstvo Zátopkovi po ohlášení výsledku závodu, byly nejlepším důkazem toho, jak náš pracující lid dovede ocenit a jak si dovede vážit sportovců, kteří správně chápou své poslání.“²⁶³

„Jestli chcete něco vyhrát, běžte 100 metrů. Jestli chcete něco zažít, běžte maraton.“²⁶⁴

V uvolněné atmosféře druhé poloviny šedesátých let. 20. století natočil režisér Jiří Menzel za přispění scénáristy Bohuslava Hrabala film *Skřivánci na niti*. Nádherné dílo filmové prózy vzniklo na motivy Hrabalových povídek *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet* z roku 1965. Prostředí filmu se odehrává na šrotišti kladenských oceláren, kde brigáda složená u intelektuálů, bývalých živnostníků a jiných „politických delikventů“ třídí staré kusy železa za účelem jejich přetavení v ušlechtilou ocel, a stejně tak se tito „bývalí lidé“ mají skrze budovatelskou práci „přetavit“ do NSČ. Film byl dokončen až v roce 1969, kdy jeho uveřejnění již nebylo z politických důvodů možné, a byl proto uzavřen do „trezoru“. V souvislosti s následující kapitolou mě zaujalo několik scén. V jedné z nich se trestankyně při práci ptají přes plot vězňů: „Jak běžel včera Zátopek?“. Jaká to ironie? Perzekuované ženy zajímaly sportovní výsledek armádního reprezentanta socialistického státu, ze kterého chtěly uprchnout „za kopečky“, ale byly chyceny a potrestány vězením a nucenými pracemi.

Emil Zátopek byl mimořádný člověk. Součet jeho sportovních úspěchů je opravdu obsáhlý, vyjmenuji pouze ty nejznámější: tři zlaté a jedná bronzová medaile na mistrovstvích Evropy v atletice, čtyři zlaté a jedna stříbrná medaile na olympijských hrách, osmnáctkrát překonaný světový rekord, šedesát jedna krát překonaný československý rekord. Zátopek byl velice známý domácím publiku, stejně jako v zahraničí, kde figuroval jako ambasador socialistického sportu.²⁶⁵

²⁶³ *Nový světový rekord Zátopka ve Vítkovicích*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 23.10.1949, 29-30(250). s. [8].

²⁶⁴ ZÁTOPKOVÁ, Dana a ZÁTOPEK, Emil. *Dana a Emil Zátopkovi vypravují*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1960. 255 s., [128] s. obr. příl.

²⁶⁵ Při cestě na olympiádu do Melbourne se zastavil na několika místech Indii, například v Bombaji, kde předal místním sportovním funkcionářům putovní pohár, o který měli místní sportovci následně soutěžit. In: Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 1.1.1956, 36(1). s. [6].

6.1.1. „Zátopkovská“ literatura

O jeho životě a úspěších byly vydány publikace v mnoha jazykových mutacích, například v němčině, francouzštině, maďarštině, finštině, mandarínštině, vietnamštině atd. Pro potřeby této práce používám termín „zátopkovská“ literatura, kterou dělím podle zaměření na následující 4 kategorie.

Nejčastěji se čtenář setká s biografiemi o jeho sportovním životě. Do této kategorie řadím například práce autora Františka Kožíka: *Vítězství vůle*²⁶⁶ nebo *Vítěz marathonský*;²⁶⁷ *Emil Zátopek* od Přemysla Jílka;²⁶⁸ popřípadě dílo stejného názvu od Emanuela Bosáka.²⁶⁹ Tyto publikace jsou charakteristické vydáním v témže roce, popřípadě ne déle než rok po významném sportovním úspěchu, například olympijských hrách v roce 1948 a 1952. Drobnou výjimkou byla publikace *Na shledanou, Emile* Františka Kožíka, která byla vydána v roce 1957, téměř na konci Zátopkovy běžecké kariéry.²⁷⁰ Všechny tyto biografie jsou zaměřené především na Zátopkovy sportovní úspěchy, zmínky o jeho soukromém životě představují pouze doplnění, proto jsou si obsahem velice podobné. Novější biografická zpracování se na českém trhu objevují po smrti Zátopka v roce 2000. Jedná se například o *Zatracenej Zátopek* od Richarda Kozohorského a *Emil běžec* od Pavla Kosatíka.²⁷¹

Vítězství vůle a *Vítěz marathonský* jsou biografické romány. Oba byly přeloženy do několika cizích jazyků. Kožík byl prvním Zátopkovým životopiscem. Atletův život líčí od jeho dětských let v Kopřivnici, přes nesnáze v „kapitalistickém“ Baťově Zlíně, po první běžecké začátky až k úspěchům na letních olympijských hrách v Londýně, respektive v Helsinkách. Obě knihy sdílí stejné kapitoly, ovšem *Vítěz marathonský* byl autorem rozpracován o nové části. Kožík charakterizuje Zátopka jako „běžce za mír“, socialistického hrdinu a uvědomělého budovatele socialismu, jehož jediné myšlenky směřovaly k dosažení úspěchu, ať to bylo vítězství v závodech nebo participace na budovatelském úsilí. Podle Kožíka byla vítězství výsledkem Zátopkovy uvědomělé práce a podpory socialistického lidu, který jako jedno tělo stál za československým atletem a svojí prací a „láskou“ mu umožnil trénovat.²⁷² Olympijské hry v Helsinkách byly výjimečné tím, že se jich vůbec poprvé účastnil Sovětský svaz. Kožík proto dává značný prostor sovětským sportovcům, sovětské fyskultuře a vztahům mezi

²⁶⁶ KOŽÍK, František. *Vítězství vůle: příklad Emila Zátopka*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé obce sokolské, 1949.

²⁶⁷ KOŽÍK, František. *Vítěz marathonský: příklad Emila Zátopka*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1952.

²⁶⁸ JÍLEK, Přemysl. *Emil Zátopek*. 1. vyd. Brno: Rovnost, 1949. 60, [2] s.

²⁶⁹ BOSÁK, Emanuel a PONDĚLÍK, Josef. *Emil Zátopek*. Praga: Orbis, 1953. 51, [i] s., [13] obr. příl.

²⁷⁰ KOŽÍK, František. *Na shledanou, Emile*. 1. vyd. Praha: SNDK, 1957. 195, [3] s. Knižnice životopisů.

²⁷¹ KOZOHORSKÝ, Richard. *Zatracenej Zátopek*. I. vydání. Praha: XYZ, 2016.; KOSATÍK, Pavel. *Emil Běžec*. Vydání první. Praha: Prostor - architektura, interiér, design, 2015. 285 s.

²⁷² KOŽÍK, František. *Vítěz marathonský*. s. 203.

Zátopkem a sovětskými sportovci. Zátopek v některých kapitolách oplývá superlativy, když líčí svůj pobyt v Sovětském svazu.²⁷³

Autoři publikací vydaných po roce 2000 zaplnili mezeru vzniklou v předcházejícím období a více se zaměřili na Zátopkův soukromý a rodinný život. Nejucelenější a nejpestřejší zpracování Zátopkova života pochází od Pavla Kosatíka. Jeho knihy se dostalo už druhého vydání i namluvení na CD. Kosatík v *Emil běžec* líčí Zátopka jako svědomitého sportovce, pro něhož byl běh životní vášní. V jeho podání to byl člověk bystrý a vynalézavý, zároveň důvěřivý a naivní. Pokud Kosatík pojednává o kontroverzních kapitolách Zátopkova života, jako byla například údajné spolupráce s československou tajnou službou, schvalování trestu pro Horákovou v Rudém právu, časté veřejné projevy s propagandistickým vyzněním apod., staví se na Zátopkovu stranu a atleta omlouvá, resp. racionálně zdůvodňuje jeho rozhodnutí. Často u Zátopka zmiňuje strach z následků jako důvodu jistých rozhodnutí.²⁷⁴ Stejně jako ostatní životopisci, zdůrazňuje Kosatík Zátopkovu ochotu strpět velké tréninkové nesnáze k dosažení svých cílů.

Druhým typem jsou práce, na kterých se Zátopek podílel přímo, popřípadě společně s manželkou Danou. Vyznačují se přítomností osobních zkušeností a popisem soukromí obou sportovců. Příkladem je kniha *Dana a Emil vypravují* z roku 1960.²⁷⁵ Tato publikace byla v roce 2016 přepracována a vydána znovu, pod názvem *Náš život pod pěti kruhy*.²⁷⁶ Dále *Emil Zátopek vypravuje* od Františka Kožíka z roku 1955, nebo *Běží Zátopek* s úpravou Jiřího Rathouského z roku 1967.²⁷⁷

V autobiografii *Dana a Emil vypravují* se manželé Zátopkovi ohlížejí za svojí reprezentační kariérou a zároveň čtenáři přináší úzký vhled do jejich společného života. Ve vyprávění se střídají oba protagonisté, přičemž v publikaci čtenáře v publikaci postupně provedou od svých počátků, po sportovní úspěchy, přes konec jejich reprezentačních kariér a cesty po různých koutech světa, k ozřejmění Zátopkových tréninků a výětů sportovních úspěchů obou manželů. Publikace je výjimečná, protože se čtenář dozví také o životě a úspěších Dany Zátopkové. Pasáže o ní jsou kratší a méně četné než výčet životních událostí jejího manžela. Je nutné podotknout, že pasáž o jejím dětství neobsahuje zmínku o rodičích, na rozdíl od Zátopka. Dana pocházela z rodiny Antonína Ingra, veterána z francouzských legií a velitele pluku v

²⁷³ KOŽÍK, František. *Vítězství vůle*. s. 138-148.

²⁷⁴ KOSATÍK, Pavel. *Emil Běžec*. Praha 2015. s. 97.

²⁷⁵ ZÁTOPKOVÁ, Dana a ZÁTOPEK, Emil. *Dana a Emil Zátopkovi vypravují*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1960. 255 s.

²⁷⁶ ZÁTOPKOVÁ, Dana a ZÁTOPEK, Emil. *Náš život pod pěti kruhy*. Vydání první. Praha: Academia, 2016.

²⁷⁷ ZÁTOPEK, Emil a KOŽÍK, František, ed. *Emil Zátopek vypravuje*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1955. 63 s.; ZÁTOPEK, Emil. *Běží Zátopek*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1967. 87, [5] s.

Uherském Hradišti. Předpokládám, že tento „nevhodný“ třídní původ stojí za upozaděním rodinného prostředí.

Při příležitosti olympijských her v Riu v roce 2016 vydalo nakladatelství Academia autobiografii *Náš život pod pěti kruhy*, přepracované vydání dřívější autobiografie manželů Zátopkových, ovšem rozšířená o životní osudy, které se atletickému páru udály po roce 1960. Stejně jako v předchozí publikaci se protagonisté střídají ve vyprávění, později však převáží hlas Dany Zátopkové, jelikož publikace končí úmrtím Emila Zátopka v roce 2000, rozloučením s ním v Národním divadle a uložením urny s popelem v Rožnově pod Radhoštěm. Jazyk a vyznění publikace byly oprostěny od nánosů komunistické propagandy, kterým oplývalo předchozí vydání. Kapitoly byly doplněny o pasáže, které v minulosti nebyly publikovány, například již zmíněný rodinný původ Dany Zátopkové, nebo kauza s mílařem Stanislavem Jungwirthem, kterému v roce 1952 nechtěli armádní činitelé umožnit start na olympijských hrách v Helsinkách, přestože splnil závodní limity nutné k účasti. Jeho otec byl zavřený za protistátní činnost. Zátopek přesto trval na Jungwirthově přítomnosti na závodech, kterou podmínil také svojí účastí. Po krátké anabázi bylo Jungwirthovi umožněno odcestovat do Helsinek.²⁷⁸ Publikace také obsahuje hlubší náhled do soukromí obou atletů než jakákoliv předchozí publikace. Čtenář se tak může dozvědět mj. o posledních měsících a dnech Zátopkova života. Autobiografie je doplněna přílohami, sestávajícími z krátkého výčtu Zátopkových tréninků, zprávy od atleta Jindřicha Roudného hodnotící Zátopkovu výkonnost ve 40. a 50. letech a dopisem na rozloučenou od rodinného přítele Karla Engela.

Do třetí skupiny řadím publikace, v nichž měl čtenář nalézt Zátopkovy tréninkové metody, a proto mohly být pojmány jako „výchovné“ publikace. Do této skupiny řadím krátkou brožuru *Můj trénink*, kterou v roce 1954 vydalo nakladatelství Státního výboru pro tělesnou výchovu a sport.²⁷⁹ O rok později bylo vydáno *Můj trénink a závodění*, ve kterém Zátopek podrobně popisuje své předzávodní soustředění, a do kterého Dana Zátopková přispěla kapitolou o životě s Emilem a lékař Zdeněk Hornof zkoumal Zátopkův běh z medicínského hlediska.²⁸⁰

Jako čtvrtou kategorii pojmám krásnou literaturu. Jednou z prvních zpracování je báseň o Zátopkovi z roku 1952.²⁸¹ Zátopek se mezi řádky stává bojovníkem, zároveň je i ochráncem míru. V básni je zdůrazněn vztah mezi běžcem a pracujícími, kdy Zátopkova vítězství zavazují

²⁷⁸ ZÁTOPKOVÁ, Dana a ZÁTOPEK, Emil. *Náš život pod pěti kruhy*. s. 215-216.

²⁷⁹ ZÁTOPEK, Emil et al. *Můj trénink*. Praha: SVTVS, 1954. 44 s.

²⁸⁰ ZÁTOPEK, Emil, MATOUŠEK, Vladimír, ed. a MAŠEK, Otakar, ed. *Můj trénink a závodění*. 1. vyd. Praha: Státní tělovýchovné nakladatelství, 1955.

²⁸¹ BUREŠ, Miloslav. *Píseň o marathonském vítězi: poema o Emilu Zátopkovi*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1952.

pracující k nadstandardním výkonům. Poutavě zachytil Zátopkův život v 60. letech Ota Pavel ve sboru povídek *Bedna plná šampaňského*.²⁸²

V povídce *Jak to tenkrát běžel Zátopek* Ota Pavel se svojí lehkostí líčí Zátopkovi životní peripetie a vítězství. Znal se osobně se Zátopkovými, proto povídka oplývá familiárními vyjádřeními a příhodami. Povídka je krátkým shrnutím Zátopkova života až do roku 1952. Pavel, jako první mně známý autor, líčí situaci před olympijskými hrami v Helsinkách a zadržovaným odjezdem mílaře Jungwirta. Zátopkova vítězství v Helsinkách pak doplňuje o poznámku, že Zátopkovi hrozilo kárného řízení, které by s ním armádní činitelé vedli po návratu do Prahy, kdyby na hrách neuspěl.²⁸³

Zvláštní kategorií jsou sportovní biografie zahraničních autorů, které s přestávkami vycházejí od 50. let minulého století.²⁸⁴ Pro větší zájem o zahraniční zdroje, které jsou spojeny s osobou Zátopka, bych doporučil knihy *Dnes trochu umřeme* od Richarda Askwitha a *Vytrvalost: pozoruhodný život a doba Emila Zátopka* od Ricka Broadbenta.²⁸⁵ Oba autoři čerpali z rešerší českých a zahraničních pramenů, zároveň navštívili a vyzpovídali Zátopkovu manželku, jeho přátele a vrstevníky jak v Čechách, tak v zahraničí.

Askwirth a Broadbent pocházejí z Velké Británie, jsou povoláním novináři, ale do repertoáru jejich zájmu patří sportovní publicistika. Oba se v atletickém prostředí pohybují s lehkostí sportovních komentátorů. Sportovní terminologie jim není cizí a oba umí barvitě popsat těžkosti sportovcova života. Obsahové pokrytí obou publikací se neliší od jiných moderních Zátopkových biografií. Přinášejí, oproti českým autorům, názory a vyjádření zahraničních běžců, které byly publikovány v mezinárodních médiích. Broadbent se částečně věnuje životním osudům Zátopkových soupeřů ze zahraničí. Autoři se mimo Zátopkových sportovních a životních milníků zaměřují na období teroru 50. let, „koncentrační“ a pracovní tábory, kde byl například vězněn Zátopkův kolega a běžec ze Zlína Jan Haluza.²⁸⁶ Askwirth se věnuje Zátopkově údajné aktivní spolupráci s STB. Po studiu archivního materiálu dochází k přesvědčení, že Zátopek byl agenty sledován a kontakt s nimi udržoval, přesto výsledek této spolupráce nebyl pro STB hodnotný.²⁸⁷

²⁸² PAVEL, Ota. *Plná bedna šampaňského*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1967.

²⁸³ PAVEL, Ota. *Plná bedna šampaňského*. s. 41.

²⁸⁴ PELTZER, Otto. *Umkämpftes Leben: Sportjahre zwischen Nurmi und Zatopek*. 1. Aufl. Berlin: Verlag der Nation, 1955. 377 s.; CHINMOY, Šrí. *Emil Zátopek: Earth's tearing cry and Heaven's beaming Smile*. Jamaica: Sri Chinmoy, 1980. [3], 80 s.; ECHENOZ, Jean. *Běhat*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2009., FRANZELLI, Marco. *Zátopek: la locomotiva umana*. 1. ed. [Rome]: Biancoenero, 2011. 155 s.

²⁸⁵ ASKWITH, Richard. *Dnes trochu umřeme*. 365 s.; BROADBENT, Rick. *Vytrvalost: pozoruhodný život a doba Emila Zátopka*. Praha: Sloart, 2016. 311 s.

²⁸⁶ BROADBENT, Rick. *Vytrvalost*. s. 114-122.

²⁸⁷ ASKWITH, Richard. *Dnes trochu umřeme: vzestup a pád Emila Zátopka*. s. 252-265.

Tímto krátkým souhrnem jsem chtěl naznačit, jaké možnosti mají dnešní čtenáři, pokud se chtějí dozvědět podrobnosti o životě Emila Zátopka. Převažují především sportovní biografie a autobiografie. Ani jeden z těchto žánrů neumožňuje značné invence ve způsobu, jak je sledovaná osoba vyličená. Za hlavní díla tzv. „zátopkovské“ literatury považuji publikace Františka Kožíka, autobiografie manželů Zátopkových a biografie zahraniční provenience.

6.1.2. Jak se na Zátopka vzpomíná?

Kožík svým zpracováním stanovil, jak se bude napříště vést linka, od které se odvíjí vyprávění o Zátopkovi. Ponechám-li stranou, že je zde Zátopek prezentován v první řadě jako uvědomělý komunista, socialistický sportovec a obránce míru, jsou Kožíkem vybrané životní momenty, uvedené ve *Vítěz marathonský*, znovu předkládány všemi následujícími publikacemi. Zátopek se v mnoha těchto publikacích jeví jako osamocený herec na prázdném jevišti.

Výjimkou je až *Dana a Emil vypravují*, kde se objeví kapitoly o životě Dany Zátopkové. Přesto je tato kniha plná propagandistických klišé, které jsou nahrazeny až novým vydáním *Náš život pod pěti kruhy*. Ovšem v obou těchto autobiografiích shledávám nedostatky prezentovaného Zátopkova obrazu, který převládá v dnešní společnosti.

Autoři tohoto obrazu vycházejí z velkých momentů Zátopkova života, jeho příběh je oproštěn od kontroverzních událostí z minulosti a doplněn o pozitivní činy, které Zátopek vykonal. Tento způsob vypravování pochází od Františka Kožíka, a přes „klidná“ 60. léta dvacátého století a tiché období normalizace přečkal až do nového tisíciletí, kdy se po Zátopkově smrti v souvislosti s dalšími olympiádami znovu objevil zájem o Zátopkův osud. Nositeli jeho odkazu se stala jeho manželka a přátelé, kteří se účastnili mnoha besed k příležitosti výročí jeho úspěchů. Ve filmových dokumentech o jeho životě představovali hlavní zdroj vzpomínek a autoři biografii je vždy kontaktovali za účelem získání rozhovorů a „dobrozdání“ k publikaci svých knih.²⁸⁸

Takto tradovaný příběh přečkal dřívější pokusy o narušení Zátopkova mýtu. Značnou roli na tom má fakt, že Zátopek byl sportovec, jehož politické výstupy se týkaly „pouze“ deklarované podpory socialistického režimu, a jako takové nemusely mít přímý dopad na lidské životy. Jeho vítězství a úspěchy není nutné apriori spojovat s komunistickou ideologií, ale lze je znovu oslavovat v 21. století v liberálně demokratickém zřízení. Jako hlavní zdroj Zátopkova obrazu v dnešní době, kromě fotografického a audiovizuálního materiálu, shledávám manželku Danu a Emilovy přátele, kteří se podíleli v různých rolích na předávání jeho příběhu.

²⁸⁸ Výjimkou je *Zatracený Zátopek* od Radima Kozohorského. Nepodařilo se mi zjistit, z jakého důvodu Dana Zátopková nesouhlasila s publikací knihy.

V následujících částech navazuji na předchozí kapitoly a zkoumám v dobovém diskurzu Zátopka jako NSČ nebo hrdinu. Přesto musím trochu poodstoupit od těchto abstraktních pojmů a začít s dobovým obrazem Zátopka jako běžného člověka, který plnil své zaměstnání a povinnosti, ať v kasárnách, nebo na závodní dráze.

6.2. Obraz Zátopka ve společnosti

„Tak jako v Sovětském svazu i u nás příklad mistrů sportu a všestranná podpora vlády a Komunistické strany Československa znamenají, že tisíce mladých lidí přicházejí denně na hřiště a do tělocvičen, aby tu vyrůstali v zdravé a radující se lidi, uskutečňovatele nejsmělejších snů celých generací našeho pracujícího lidu, aby se stali důstojnými následovníky dělníka a vojáka, Emila Zátopka.“²⁸⁹

Domácí a zahraniční publikum znalo Zátopka jako vynikajícího atleta. V trikotu, s číslem na hrudi, na závodní dráze, nebo při tréninku, a s bolestivou grimasou v obličeji.²⁹⁰ Ovšem státní propaganda vykreslovala obraz Zátopka také prostřednictvím jeho zaměstnání a sociálního původu: „Vyšel z řad našich pracujících, dělník jako oni. [...] A byli to zase dělníci, [...] kteří mu dali možnost, aby se stal prvním na světě.“²⁹¹

6.2.1. Dělník

Zátopek se narodil v Kopřivnici jako jeden z osmi dětí. Jeho otec byl komunista a povoláním stolař, jeho matka byla ženou v domácnosti.²⁹² Socio-ekonomické zázemí u Zátopků bylo v dobových pramenech poměrně často akcentováno: „V rodině panuje odjakživa odpor ke sportu. Dělníkovi, synu chudého Valašska, který se má co ohánět, aby uživil velmi početnou rodinu, se zdá přepychem trhat boty běháním nebo kopáním do míče.“²⁹³ Jak jsem výše ukázal, socialistický hrdina musel být podle původu a vystupování zařaditelný mezi dělníky. Zátopek jako patnáctiletý odešel pracovat do Baťovi továrny do Zlína. Jak udávají všechny biografické publikace o Zátopkovi, nejen ta Františka Kožíka z 50. let, bylo toto období pro mladého Zátopka velice obtížné, zároveň ale formovalo jeho osobnost. Pro komunistickou propagandu byla tato část Zátopkova života, plná strastí, ústrků a nepříjemností, potvrzením jeho proletářskosti.

V Zátopkově případě se dobový obraz socialistického hrdiny jako manuálně pracujícího dělníka spojil s jeho sportovními výsledky. Například po překonání světového rekordu na 10 000 metrů na podzim roku 1949 v Ostravě byl Zátopek přiveden k dělníkům ve Vítkovicích,

²⁸⁹ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:57:50

²⁹⁰ Příloha č. 5.

²⁹¹ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:07:28.

²⁹² Nepodařilo se mi dohledat, zda byl František Zátopek ve straně.

²⁹³ KOŽÍK, František. *Vítězství vůle*. s. 12.

kde řekl: „Mám z toho radost, že to bylo prostředí pracujícího lidu ve vašem kraji, který vaší zásluhou se tolik podílí na plnění pětiletého plánu. Cítím se s vámi spřízněn. Chápu, že nový výkon vzbuzuje pozornost, ale není to přece více než váš pracovní výkon, i když se o něm nepíše. Mám snahu, abych přispěl k dobrému jménu Československé republiky a abych svou prací přispěl s vámi ke splnění společných tužeb.“²⁹⁴

Symptomatické je spojení Zátopkových úspěchů s dělnickým prostředím: „Řekli si: on na závodní dráze, my na pracovišti.“²⁹⁵ V momentu předcházejícímu Zátopkovu vítězství plní dělníci údernické směny a „berou“ si pracovní závazky. Zátopek se jim, a zprostředkovaně celému budovatelskému úsilí, odvděčuje vítězstvím či překonáním rekordu: „Oceňuji (předseda závodní rady, pozn. J.Š.) Váš výkon tím více, že jste v prostředí úderníků socialistické práce s vypětím svých sil dokázal, znovu získat světový primát v této významné sportovní disciplíně pro lidově demokratické Československo.“²⁹⁶

V dobovém diskurzu se Zátopek jako dělník z lidu stejnou měrou podílí na budování socialistického Československa: „Přední pracovníci závodů. Úderníci, zlepšovatelé. Uskutečňovatelé skvělých plánů socialistické výstavby vítají jednoho ze svých, úderníka jako oni. Vzor pro ostatní jako oni.“²⁹⁷ Jeho výkony na závodní dráze, běžně neporovnatelné s těžbou uhlí, tavením a výrobou oceli, byli v dobovém diskurzu postaveny na identickou úroveň, neboť stejnou měrou přispíval k tzv. boji za mír.²⁹⁸

Zátopek, podobně jako jiní uvědomělí pracovníci na svých místech, plnil předsevzaté závazky. Například jako čerstvý kandidát KSČ překonal světové rekordy na 15 mil, 25 km a 30 km.²⁹⁹ Na olympijských hrách v Helsinkách v roce 1952 „překonává“ svůj závazek zisku 2 zlatých medailí o jednu navíc.³⁰⁰ Naopak pracovníci měli na svých úsecích participovat na tzv. „zátopkovském“ hnutí a plnit tzv. Zátopkovy účty.³⁰¹ Podstatou závazků nemuselo být pouhé zvýšení pracovního nasazení, nebo účast na dobrovolných brigádách, ale také prohlubování politické vyspělosti, participace na uměleckých a kulturních aktivitách, získávání tzv.

²⁹⁴ *Zátopek mezi vítkovickými úderníky*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 25.10.1949, 29-30(251). s. [4].

²⁹⁵ *Údernická směna na počest škpt. Emila Zátopka*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 30.9.1951, 31-32(231). s. [6].

²⁹⁶ *Telegram ministra V. Kopeckého E. Zátopkovi*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 23.10.1949, 29-30(250). s. [1].

²⁹⁷ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:35:20.

²⁹⁸ *Sportovní hry na sjezdu Svobodné německé mládeže příspěvkem k boji za mír*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 31.5.1950, 30-31(128). s. [6].

²⁹⁹ *Major Emil Zátopek splnil svůj závazek*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 28.10.1952, 32-33(287). s. [4].

³⁰⁰ Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 8.6.1952, 32-33(146). s. [6].

³⁰¹ *Za rozšíření zátopkovského hnutí*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 21.12.1952, 32-33(341). s. [6].

„výkonnostních tříd“³⁰² a usilování o získání odznaku „Připraven k práci a obraně vlasti“ (PPOV).³⁰³

Jako správný úderník ve svém oboru se Zátopek děлил o své zážitky a zkušenosti, které lidem zprostředkovával prostřednictvím besed a zájezdů do obcí, továren nebo škol.³⁰⁴ Zátopek se, podobně jako jiní výkonnostní sportovci, stal patronem průmyslového učiliště, v jeho případě to bylo hornické učiliště v Karviné.³⁰⁵ Sportovci si mezi mladými dělnickými kádry plnili závazky, jejichž cílem bylo přivedení mladých učňů k tělesným aktivitám, popřípadě zlepšení jejich výkonů: „Ukáží jim na sobě, co znamená systematicky prováděný sport, který v nich vychoval pevnou vůli, vytrvalost, rychlost, sílu, odvahu a další krásné lidské vlastnosti. Naši význační sportovci seznámí hornické učně s celou svojí cestou k vrcholným výkonům, které s sebou přinesly reprezentační dres, zvýšenou odpovědnost a bohatý život ve sportu a v práci. Horničtí učni budou mít příležitost osvojit si umění mistrů sportu, a v ušlechtilém zápolení trávit svůj volný čas. Z jejich řad jistě potom vyjdou i noví naši reprezentanti a rekordmani ve sportu.“³⁰⁶

Scéna, jak Zátopek předává zkušenosti učňům, byla předvedena ve filmu *Jeden ze štafety*. Zátopek se před učni zmiňuje o vůli jako podstatné součásti sportovcovi výbavy: „Já (jeden z učňů, pozn. J.Š.) nemyslím, že každý může mít takovou vůli jako ty.“ „(Zátopek, pozn. J.Š.) Vy jste okouzleni slovem vůle. [...] Všimněte si, jak všichni vynikající sportovci dosáhli svých výkonů. Jedině poctivým a svědomitým dodržováním svého tréninkového plánu. Stejně tak si i vy posílíte svoji vůli, když budete denně plnit všechny své drobné povinnosti.“³⁰⁷ Zátopek je v tomto obraze blízko mladým učňům. Sedí s nimi v kruhu a předává jim své zkušenosti. Je vyobrazen jako jeden z nich.³⁰⁸ Jak scéna postupně graduje, objevuje se nevyřčený, ale přítomný požadavek po napodobení Zátopkových činů: „To je pravda, ale stejně. Já si myslím, že každý nemůže být Zátopek.“ „Nemyslete si, že já jsem se nějak lišil od svých

³⁰² Jednotliví sportovci byli po vzoru Sovětského svazu rozdělováni do výkonnostních tříd. Ty byly tři, přičemž první dvě byly pro vrcholové a výkonnostní sportovce, třetí byla určena zbývajícím sportovcům. In: *Zavedení jednotné sportovní klasifikace*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 11.6.1952, 32-33(149). s. [4].

³⁰³ VHA, fond MNO, Ročník 1955, karta 425, sig. 70/1. *Hlášení výsledků masové sportovní práce*. Vedly se počty držitelů výkonnostních tříd - udávaly se 1. a 2. ročníky, z povolání, o. z. a ženy, počty přeborů a soutěží celostátních, krajských a okresních, počet rozhodčích a trenérů. Dále se zapisovalo plnění plánu PPOV a Zátopkových účtů.

³⁰⁴ Příloha č. 6.

³⁰⁵ *Zátopek cvičil hornické učně*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 30.3.1950, 30-31(76). s. [6].; *Ministr Erban a čs. reprezentanti mezi hornickými učni*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 18.5.1950, 30-31(118). s. [6].

³⁰⁶ *Nejlepší českoslovenští sportovci budou instruktory hornických učňů*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 13.4.1950, 30-31(87). s. [6].

³⁰⁷ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:52:05.

³⁰⁸ Příloha č. 7.

kamarádů, když jsem byl starý jako vy. Trvalo mi to tři roky, než jsem vůbec vyhrál první závod. Ale dobře jsem si všiml těch atletů, kteří u nás běhali přede mnou. Učil jsem se od nich, a vidíte, dosáhl jsem nakonec lepších výsledků než oni sami. A že po mně zase přijde někdo lepší? To je jasné.“ (Teď kamera zabírá postupně jednu tvář mladého učně za druhou, pozn. J.Š.) „Víte, připadá mi to jako taková štafeta. Jsem ji přebral od těch, kteří běhali přede mnou, a zase ji předám tomu, který přijde po mně. Možná že to bude právě někdo z vás. Určitě to ale bude ten nejobětavější a nejpoctivější.“³⁰⁹ Podnět k napodobení Zátopkových výjimečných činů, či doslova apel „stát se Zátopkem“, byl součástí Zátopkova obrazu šířeného komunistickou propagandou ve sledovaném období. Jak jsem výše naznačil, tento podnět mohl cílit jak na prostředí sportu a volnočasových aktivit, ale také na pracovní prostředí.

6.2.2. Voják

Druhý motiv, který byl u obrazu Zátopka použit, bylo jeho zaměstnání v armádě: „Před šesti lety pochodoval vojín Zátpek v řadách prvních vojáků armády osvobozeného Československa. Světový rekordman, olympijský vítěz, štábní kapitán Emil Zátpek podílí se dnes významnou měrou na budování armády a svým uvědomělým postojem a plněním svých povinností velitele je i tak příkladem všem našim sportovcům.“³¹⁰ Zátopkův obraz jako důstojníka československé armády byl pro dobovou propagandu stejně důležitý, jako obraz Zátopka sportovce.³¹¹

Pro pochopení dobového akcentování Zátopka prostřednictvím jeho zaměstnání je nutné ozřejmit přístup k vrcholovému sportu na mezinárodní scéně a v Československu ve sledovaném období. Profesionální sportovci, pro které byla sportovní činnost zdrojem obživy, se nemohli účastnit vrcholu sportovního zápolení, olympijských her. Důraz na amatérismus sportovců na olympijských hrách pochází již z doby jejich znovuoobnovení Pierrem de Coubertinem z roku 1896. Fyzické schopnosti a dovednosti nesměly být ve sportu využity k hmotným ziskům, ale projevením osobní cti v duchu fair play. Je pochopitelné, že také příjem z reklam či jiných podobných aktivit byl pro olympijské sportovce zapovězen. Pro státy západního a východního bloku byl čistý amatérismus sportovce komplikací. Západ tak na olympijské hry nevysílal své nejlepší sportovce, ovšem lidové demokracie praktikovaly princip tzv. státního amatérismu.

³⁰⁹ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:52:55.

³¹⁰ Tamtéž, 00:57:28

³¹¹ Příloha č. 8.

Jak jsem výše uvedl, sportovní a volnočasové aktivity byly po druhé světové války zmonopolizovány státem prostřednictvím jeho organizací, které nejdříve zastřešoval Sokol, poté Státní výbor pro tělesnou výchovu a sport (dále jen SVTVS), od roku 1957 Československý svaz tělesné výchovy a sportu. Uvnitř těchto organizací existovalo několik stupňů správy sportovců, od rekreačních po výkonnostní, od civilních po armádní či policejní.³¹²

Prostřednictvím těchto organizací stát poskytl zázemí nadaným sportovcům pro rozvinutí jejich schopností v podobě náčiní, náradí, trenérského a lékařského personálu, a zajišťoval pracovní místa několika stovkám vynikajících sportovců – reprezentantů. Ti byli soustředěni především v armádě. Vrcholoví sportovci byli umístěni v Útvaru armádní tělesné přípravy (ÚATP) v oddíle reprezentantů (OR). Útvar vznikl necelý rok před konáním olympijských her v Helsinkách v roce 1952.³¹³

Sportovci umístěni mimo vojenské posádky dostávali plnou náhradu mzdy za pracovní volno pro trénink. Podstatná část státní péče zahrnovala poskytování měsíčních vyživovacích příspěvků výkonnostním sportovcům, které byly určeny podle náročnosti sportu, momentální výkonnosti a sportovcových morálně charakterových vlastností. Sportovci dostávali odměny za vynikající sportovní výsledky a překonané rekordy, které byly vypláceny podle „významu dosaženého vítězství z hlediska sportovního a politického“ a s „přihlédnutím k charakterovým vlastnostem a politickým vlastnostem závodníka“.³¹⁴

Přestože výkonnostní sportovci měli vhodné podmínky pro pěstování svého oboru, nemohl se v dobovém diskurzu objevit náznak podpory profesionalismu ve sportu, který byl, mimo již zmíněného zákazu z prostředí olympijského výboru, kritizován po vzoru Sovětského svazu jako jeden z „buržoazních“ přežitků. Proto byla také u Zátópka akcentována jeho vojenská hodnota a práce v armádě: „Budování naší lidové armády vyžaduje mnoho obětavé práce. Důstojník Emil Zátopek patří k nejlepším u své jednotky. I v období nejušilovnějšího tréninku, v době přípravy na největší závody vždy byl příkladem i v práci. Sám říká: „Kdo odbývá svou práci a neplní své úkoly, nemůže vyniknout ani ve sportu. Nezodpovědnost se přenesení na hřiště a špatný pracovník nikdy nedosáhne velkých sportovních výsledků.“ Plnit svoje závazky, to je jedna ze Zátopkových zásad.“³¹⁵

³¹² Pro přehled vývoje čs. tělovýchovy a sportu po 2. světové válce viz: KALOUS, Jan a František KOLÁŘ, ed. *Sport v komunistickém Československu 1945-1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2015.

³¹³ VHA, fond MNO, ročník 1951, inv. č. 139, sign. 84/3, kart. 30, Statut Útvaru armádní tělesné přípravy.

³¹⁴ SÚA Praha, archiv ÚV KSČ 1945–1989, fond KSČ-ÚV-02/2, sv. 24, a. j. 34, bod 11 schůze politbyra 14. 12. 1954, Zavedení premiových odměn vynikajícím sportovcům a úspěšným reprezentantům ve sportu. Cit. Podle: STLOUKALOVÁ, B. *Profesionalismus a amatérismus v zrcadle socialistického sportu. Tělesná kultura*, 2008, roč. 31, č. 1, s. 68-84.

³¹⁵ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:50:15

Sportovní amatérismus byl u Zátopka, podobně jako u ostatních socialistických vrcholových sportovců, poměrně diskutabilní. Zátopek často a hojně objížděl civilní a armádní mistrovství, velké závody typu olympijských her nevyjímaje, na kterých zastupoval československý sport. Jak jsem ukázal v první kapitole, jeho prezentace byla důležitá pro politické špičky. Nejednalo se vždy jen a pouze o politickou propagandu, ale také materiální stránku věci. Socialističtí sportovci byli zváni na Západ k neformálním turnajům a závodům, za jejich start stát obdržel platbu v zahraniční měně. Na příkladu lehké atletiky a Zátopka jsem v archivech nenalezl zmínku o takové platbě, ale u fotbalového mužstva Dukla Praha takové záznamy existují.³¹⁶

V Rudém právu jsem našel pozoruhodnou zprávu, že se měl Zátopek k častým zahraničním účastem stavět zamítavě: „... Zátopek uvítal [...], že v příští sezóně bude značně zredukován počet mezinárodních utkání. Právil, že nadmíra těchto mezinárodních střetnutí odváděla naše význačné sportovce i celou tělovýchovu od jiných důležitých úkolů. Nedala ani příležitost k řádné přípravě, zabraňovala jim plnit závazky při výchově našeho dorostu. Hlavně se to však projevovalo v zaměstnání. A to jistě není správné, neboť právě vynikající sportovec musí být vzorem ostatním i v práci.“³¹⁷

6.2.3. Voják míru

Spojení s armádou navíc umožnilo Zátopka označovat za „sportovce míru“ či „vojáka míru“.³¹⁸ V Československé společnosti, jako následek válečných zkušeností a strádání, se ujala tzv. paranoidní rétorika, jejímž užitím byl konstruován obraz vnějšího ohrožení. V 50. letech byl veřejný prostor zahlcen propagandou, ve které převažovala válečná terminologie. Socialistická společnost byla zdobena atributy míru, naopak Západ byl označován jako válečný štváč a nepřítel. Realie válečného kontextu se ve spojení se socialistickým světem stávaly realiami mírovými, například armáda míru nebo voják míru. Přestože se válka fyzicky nekonala na území Československa, byla přeneseně téměř denně přítomna, a to na transparentech, v literatuře nebo v tiskovinách. Militarizaci společnosti jako jeden z hlavních znaků oficiálního komunistického jazyka předpokládají ve své studii Petr Malčík a Dušan Šlosar.³¹⁹

³¹⁶ VHA, fond MNO, roč. 1958, inv. č. 1367, sign. 31/5, kart. 298. *Zpráva o zájezdu družstva kopané Dukla Praha k utkání poháru ve Vídni, do Belgie a Dánska.*

³¹⁷ Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 20.12.1950, 30-31(300). s. [4].

³¹⁸ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:40:55

³¹⁹ MALČÍK, Petr. ŠLOSAR, Dušan. *Totalitní jazyk v československé publicistice na konci roku 1989*. Časopis Matice moravské 133, 2014, s. 135-134. Podle: NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 31.

Zátopkova značná popularita a zároveň okolnost jeho zaměstnání umožnila komunistickým ideologům spojení „apolitických“ sportovních úspěchů s prostředím světových kongresů míru. Například Zátopek jako delegát pražské části světového kongresu míru v roce 1949 obecně tvrdil, že „československý sportovec je v první řadě těch, kteří touží po míru“ a vyzdvihl ideovou výchovu zaměřenou k udržení míru. Zátopek ve svém proslovu propojil sport a politiku, když hovořil o nutnosti ideové výchovy sportovců, kritizoval přístup kapitalistických států ke sportu, zdůrazňoval mírovou snahu lidově demokratických režimů a vyzdvihl Sovětský svaz jako vzor budoucího směřování.³²⁰

Zátopkovy úspěchy měly v dobovém diskurzu zástupnou funkci za všechny, kteří „bojovali“ za světový tábor míru, a zároveň Zátopek měl svými úspěchy ke světovému míru přispívat: „Major Emil Zátopek se usmívá. Je to radostný úsměv člověka, jenž dosáhl skvělého úspěchu a splnil úkol, který si sám stanovil pro slávu naší lidové demokratické armády, pro slávu celé naší vlasti, strany, pro boj za vítězství světového tábora míru v jeho velkém boji proti válečným štváčům.“³²¹

Dobová propaganda akcentovala několik způsobů prezentace Emila Zátopka ve společnosti. Mimo sportovce také jako dělníka a vojáka. Zátopkův dělnický původ, jak dále ukážu, umožnil československým ideologům jeho označení za socialistického hrdinu a NSČ. Zdůraznění jeho povolání v armádě mělo několik rovin, především záporným stanoviskem k profesionalismu ve sportu v olympijském výboru a Sovětském svazu. Dále umožňovalo označit Zátopka za „posla míru“, který v zahraničí prostřednictvím své popularity mohl šířit „socialistický“ pohled na otázku světového míru.

³²⁰ *Projev delegáta ČOS npor. E. Zátopka na kongresu obránců míru v Praze*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 24.4.1949, 29-30(96). s. [8].

³²¹ *Major Emil Zátopek splnil svůj závazek*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 28.10.1952, 32-33(287). s. [4].

6.3. Nový socialistický člověk

„V naší lidově demokratické společnosti vyrůstá a formuje se nový, socialistický člověk, u něhož jsou v souladu zájmy osobní a společenské. Společenské závazky našeho občana, jeho poměr k vlasti, k práci a socialistickému vlastnictví nemohou být oddělovány od jeho osobního života.“³²²

„... to všechno potvrdilo, že v naší sjednocené tělovýchově vyrůstají noví lidé. Ano, noví. Škpt. Emil Zátopek je jedním z nich“.³²³

V dobových pramenech jsem hojně narážel na tvrzení, že jednotlivci, kteří vynikli ve své profesi, se k ní dostali úplnou náhodou: „... kolchozník jménem Stachanov přišel do bánského města. Jen tak se podívat. Zalíbilo se mu a zůstal tam. Za několik dní sfáral do dolu a překročil pracovní normu“.³²⁴ Také u obrazu Zátopka byl zdůrazňován nenadálý začátek jeho sportovní kariéry, když ho v roce 1943 vedoucí v dílně u Bati donutil běžet závod Běh Zlínem. Komunističtí propagandisté na tomto momentu postavili tvrzení, že i fenomenální běžec nemusel být předurčen k běžecké kariéře: „Emil Zátopek již několikrát vyvrátil tyto teorie, že nový rekordman se rodí a že k tomu, aby vytvořil světový rekord je především zapotřebí výjimečného talentu. [...] A zde přicházíme k tomu, co v minulosti bylo naším sportovcům a mnohým je ještě dnes věcí neznámou. Bezpodmínečná sebekázeň, svědomitá příprava a odhad svých možností. [...] Věděl o svých přednostech, ale hledal nedostatky.“³²⁵ Autor článku dále volá po ideologické práci mezi mládeží a sportovní péči: „Hledat je a dávat jim příležitost. Dbát na jejich růst a růst politického uvědomění. Neříkejme mnoha našim sportovcům, že nejsou Zátopky, ale snažme se je z nich udělat.“³²⁶

Pro komunistickou propagandu byl Zátopek důležitým symbolem. Jeho obraz měl v rámci mobilizačních akcí nahradit převzaté vzory „nových lidí“ ze Sovětského svazu, jako byl například Alexej G. Stachanov, který nemusel odpovídat historickým a kulturním podmínkám poválečného Československa: „Všechnen náš pracující lid je hrdý na úspěchy, které

³²² *Být vůči straně poctivý a čestný.* Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 5.8.1953, 33-34(216). s. [1].

³²³ Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 2.5.1952, 32-33(109). s. 4.

³²⁴ JAŠÍK, Ladislav. *Sovietsky člověk.* s. 38.

³²⁵ *Nový světový rekord Zátopka ve Vítkovicích.* Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 23.10.1949, 29-30(250). s. [8].

³²⁶ Tamtéž.

dosahuje náš skvělý sportovec špkt. Emil Zátopek a po jeho vzoru bude dosahovat stále nových pracovních úspěchů, které urychlí naši cestu k socialismu.“³²⁷

6.3.1. Zátopkův obraz ve společnosti

Zátopek se v dobových textech jevil ve dvou podobách. V prvním případě byl Zátopek vyobrazován jako veselý a lidský. Nejčastěji se objevuje na obrazech v dobré náladě a se svojí ženou Danou.³²⁸ Takový Zátopek byl obyčejný původem a prostý svým chováním. Narodil se v Kopřivnici, vyrůstal v dělnické rodině, běhal a hrál si s kamarády. Pracoval ve Zlíně u Bati, kde začal s poloprofesionální dráhou sportovce, po válce vstoupil do armády a oženil se. Úspěšně reprezentoval armádu a Československo v závodech domácích i mezinárodních. U tohoto Zátopka nebyl zdůrazňován talent nebo svalové predispozice k vytrvalostnímu sportu, ale píle, pracovitost a pevná vůle. Jeho jedinečnost nebyla v dobovém diskurzu podstatná. Tento Zátopek byl přítomný a dosažitelný. Byl to člen kolektivu, ať si pod tím představíme sportovní tým, armádu nebo československý národ. Byl vždy ochotný ostatním poradit.³²⁹

O tomto Zátopkovi si mohl každý přečíst v mnoha publikacích, které vycházely v době konání velkých závodů. Jelikož byly publikovány průvodce Zátopkovými tréninky, mohli si čtenáři sestavit tréninkové dávky podle jeho přístupu. Každý se mohl stát tímto Zátopkem:³³⁰ „My se na něho díváme jako na úderníka v tělovýchově, který novými formami práce, dokonalým plánováním, poctivou a svědomitou prací, plní svoji povinnost občana ke své zemi na úseku tělovýchovy. Proto je a musí být veškeré naší mládeži vzorem. Sám Zátopek kategoricky odmítá všechny podobné epithetony a zdůrazňuje, že není fenomén, ani žádný běžecký zázrak, ale docela obyčejný člověk, který k tomu, co umí, dospěl jen a jen prací.“³³¹

Pro vylíčení Zátopka jako všedního běžce použila dobová propaganda zdůraznění jeho tělesných predispozic k běhu: „Lékaři by Vám řekli: žádný zázrak, nic nenormálního. Zdravé a zdatné srdce sportovce.“³³² Je to také tak často zdůrazňovaný škleb v obličejí nebo nehospodárný styl běhu při závodech, které měli signalizovat značnou únavu, resp.

³²⁷ Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 30.9.1951, 31-32(231). s. [6].

³²⁸ Příloha č. 9.

³²⁹ Před olympijskými hrami v roce 1952 se jeho trénink skládal z rychlých a pomalých částí. V době nejvyšší výkonnosti byly jeho tréninkové dávky byly mezi 40-50 km za den. Jak se blížil termín závodů, zvolnil tempo na 30 km za den. In: *Jak jsem se připravoval na světový rekord 5km*. Za vítězství vpřed: Bojový leták III. armádní spartakiády, číslo 3., ročník 1954. s. 12.

³³⁰ Zároveň se tu skrývá implicitní imperativ po dosažení Zátopkova tempa.

³³¹ Sokolské noviny: list Československé obce sokolské. Praha, 11. 8. 1950. č. 32, s. 3. Zátopek splnil údernický svůj závazek.

³³² *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:40:35.

nedokonalost běžecké techniky: „Poskytoval úžasný prožitek svým během. Téměř bez stylu, zda se vám, že každým okamžikem vzdá závod, ale nohy pracují jako stroj.“³³³

Druhý Zátopek se objevoval sám, bez trenéra, na oválech závodů nebo pokud trénoval. Byl silnou individualitou, která vítězila v individuálních disciplínách. Tento Zátopek „dřel do krve“, překonával lidské limity a své zdravotní obtíže. Nejčastěji byl znázorněn jako uvědomělý mladý sportovec plný odhodlání k budování socialismu.³³⁴ Byl to hrdina, obyvatel nového věku, NSČ. Protože své profesionální úspěchy zažil až po roce 1945, a ty nejpodstatnější až po roce únorových událostech roku 1948, byl v dobové propagandě spojen s budováním socialistického režimu. Zátopkovy úspěchy měly vyvolat ve společnosti jasnou představu o nastávající nové době. Zátopkův obraz jako vítězícího atleta, statečného vojáka nebo uvědomělého dělníka představoval nevyvratitelný důkaz šťastné budoucnosti. Jeho tréninkové jednotky a přístup byly jedinečné v tom smyslu, že nemohly být napodobovány. Pokud Zátopek jako trenér aplikoval své metody na jiné závodníky, mělo to velice špatné následky.³³⁵ Nikdo proto nemohl být tímto Zátopkem.

Takový Zátopek oplýval tempem, před kterým „neobstál nikdo na světě“.³³⁶ Byl neporazitelný: „Československý sportovec má jediného soupeře. Je to čas.“³³⁷ Zátopkovy výkony byly v takto pojatém duchu srovnávány s výkony stroje: „... v pravidelném strojovém rytmu krouží kolem vítkovického stadionu“.³³⁸ „Ukázal se [...] jako úžasný taktik a počtář. Hospodařil se silami tak, jako by držel plynovou páku stroje a udržoval stále obrátky na té výši, se kterou stroj nejen dojede, ale dojede co nejrychleji. [...] nezapomínejme, že Zátopek není stroj, ačkoliv se již přenesl do oblasti výkonů stroje“.³³⁹ Jeho svědomitá příprava a „uvědomění“ měly překonávat lidské možnosti.³⁴⁰ V dobovém diskurzu se tento obraz Zátopka vzdaluje

³³³ *Paříž čeká na Zátopka*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 22.8.1947, 27(195). s. 4. Fotografie šklebícího se Zátopka byly poměrně často pořizovány v závěrečných částech závodů, kdy Zátopek finišoval za zvýšeného tempa. Naopak po zbylou část závodů měl běžný výraz ve tváři. Například při utkání mužstev Francie a Československo v roce 1948. In: Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 9.9.1948, 28(211). s. [4].

³³⁴ Příloha č. 10.

³³⁵ Běžec Ivan Ullsperger v dokumentu *Zátopek* uvedl, že když trénoval pod Zátopkovým vedením, začal po několika dnech močit krev. *Zátopek*. [Dokument]. Česká televize, 2016. [cit. 19. 05. 2021]. 00:15:12.

³³⁶ *Co zažil Strahov*. [Československý filmový týdeník 1946]. Archiv ČT24. Česká televize, 2021. [cit. 01. 05. 2021]. 00:00:40.

³³⁷ *Československé úspěchy*. [Československý filmový týdeník 1954]. Archiv ČT24. Česká televize, 2013. [cit. 01. 05. 2021]. 00:13:06.

³³⁸ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:48:00.

³³⁹ *Úžasný čas Emila Zátopka*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 18.6.1948, 28(142). s. [6].

³⁴⁰ *Slavný návrat kpt. Zátopka a čs. vodáků do Prahy*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 10.8.1950, 30-31(188). s. [4].

možnostem obyčejných lidí: „Ale pro majora Zátópka neexistuje slovo nemožné, neexistují pro něho pomyslné hranice lidských možností.“³⁴¹

Zátopek, který překonává hranice lidských možností, je ideálním modelovým příkladem konceptu pokroku, který stojí v centru teorie modernizace. Nečasová uvádí, že „snahy o nepřetržité zdokonalování schopností, navyšování norem a výkonu představovaly jeden z hlavních rámců myšlenkového světa socialismu.“³⁴² V díle *Víra v pokrok* autor Bedřich Loewenstein poukazuje v souvislosti s obecným pojmem pokrok na jeden z důležitých hodnotových rysů moderny. Bylo jím překonávání překážek a lidských limitů. Dle Loewensteina získalo překračování hranic a zdolávání výzev podobu jakéhosi kulturního idolu, jehož uskutečnění bylo očekáváno a odměňováno.³⁴³

Komunistická propaganda použila příklady jedinečných osobností, které označila za NSČ, a vystavila na odiv jejich nejvýraznější charakteristické přednosti, které označila za vlastnosti „budoucích lidí“, které je odlišovali od lidí přítomnosti.³⁴⁴ Zátopek byl označen atributy NSČ pouze tehdy, pokud se jeho činnost dala označit za uvědomělou. V jeho případě to byly svědomitý přístup k tréninku, výhra nad soupeři nebo agitační práce mezi pracujícími.

Dva výše zmíněné obrazy Emila Zátópka se v komunistické propagandě neustále podle potřeby prolínaly, popřípadě byly v určitý moment vybrány konkrétní motivy. Takové prolnutí dvou zdánlivě odlišných podob souvisí s pojmáním nového světa jako formy budoucnosti, která teprve přijde, a zároveň přítomného okamžiku, který nastal momentem změny ve společenském řádu. Zátópkův první obraz, tedy dosažitelný Zátopek, symbolizuje přítomný „nový svět“, který je žitý, a proto reálný. Tento Zátópkův obraz měl v mladých lidech vzbuzovat pocit, že pokud plní své pracovní povinnosti, vzdělávají se a následují pravidla stanovená stranou, stejně jako Zátopek, mají poté možnost participovat na „ráji“.

Druhý Zátópkův obraz představuje budoucí ráj, prozatím nedosažený, ovšem skrze vybraného jedince přítomný. V takovém podání se budoucnost jevila plánovatelná, racionální a tedy spočítatelná. Například u Zátópka se doboví propagandisté poměrně často zaměřovali na jeho metodickou přípravu, která zahrnovala přesné propočty, za jakou dobu musí uběhnout jednotlivá kola závodu, jaké přesné vzdálenosti musí na trénincích zaběhnout apod. Byl to právě tento důraz na racionálnost a metodickou přípravu založenou na vědě, jehož prostřednictvím chtěl socialistický stát dosáhnout „světlych zítřků“.

³⁴¹ *Československé úspěchy*. [Československý filmový týdeník 1954]. Archiv ČT24. Česká televize, 2013. [cit. 01. 05. 2021. 00:12:30.

³⁴² NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 40.

³⁴³ LOEWENSTEIN, Bedřich. *Víra v pokrok. Dějiny jedné evropské ideje*. Praha 2009, s. 506-507. Podle: NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 40.

³⁴⁴ SKRADOL, Natalia. *Homus Novus*. s. 61.

6.3.2. Individuální čin, nebo kolektivní úspěch?

Tento, obyčejnému člověku vzdálený, Zátokův obraz byl již obtížně použitelný komunistickými ideology při zdůrazňování, že se každý může stát Zátokem, respektive NSČ. Aby oslabili rozdíl mezi obyčejným člověkem a Zátokem, použili propagandisté různé metody, například výše zmíněné Zátokovy lidské atributy, nebo srovnání možností osamocené jednotlivce a kolektivu.

Při sokolském sletu v roce 1948 měl Zátok běžet v rámci armádního dne osamoceny proti dvěma tříčlenným štafetám běžců armády a SNB. Délka tratě byla 3 kilometry a závod se konal za deštivého počasí v blátivém terénu. Běžci byli oblečeni ve vojenských cvičebních stejnokrojích. Zátok závod prohrál, což mělo zvýraznit „význam kolektivní spolupráce“ a dokázat, že ani „nejskvělejší jedinec nezmůže nic proti síle kolektivu“.³⁴⁵ Hlavní Zátokův životopisec z 50. let minulého století František Kožík tvrdí, že později Zátok běžel v rámci tzv. Zátokova závodu proti pětičlenným štafetám.³⁴⁶

Další z metod oslabení Zátokových jedinečných výkonů, které se v dobových médiích často objevuje, byl motiv „práva lidu“, který si tyto úspěchy přivlastnil: „Zátok si uvědomoval svou velkou odpovědnost. Uvědomoval si, že za to, co dokázal, vděčí nejen svému velkému talentu, nejen své poctivé přípravě, ale i velké a všestranné podpoře našeho lidu, který vytvořil předpoklady pro rozvoj naší tělovýchovy, a tedy i pro Zátokovy úspěchy.“³⁴⁷

Pokud Zátok závodil, byla celá republika s ním: „V ten den bylo počasí neklidné, ale v hodině, kdy měl závod začít, se uklidnilo. Ale napětí diváků, rozuměj lidí v celé republice nepolevilo.“³⁴⁸ „Rodina našich sportovců zneklidněla. Nedočkavě čekají u svých rozhlasových stanic na všech koncích naší vlasti. [...] Jeden z nás, který se z těch prozatím deseti tisíců sportovců dostal nejdál, Emil Zátok, pokusí se [...] nám všem získat další slavný úspěch.“³⁴⁹

Zátok v dobovém diskurzu nestál na startovní čáře sám, ale spolu s ním vybíhali do závodu dělníci, rolníci a pracující inteligence: „A svým potleskem a svým voláním mu říkají: jsme tu, Emile (neboť dávno už se jim stal blízkým druhem, kterého nazývají jen křestním jménem), jsme tu, Emile, abychom byli v tom těžkém úkolu s tebou, počítej s námi, jsme tu! I ti, kteří nemohli přijít, jsou s ním.“³⁵⁰ Nelze přitom hovořit pouze o podpoře fanoušků svého sportovního hrdiny: „... každý jeho pokus o rekord je provázen zvýšeným pracovním úsilím

³⁴⁵ Por. *Zátok podlehl v hrdinném souboji*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 9.7.1948, 28(158). s. [4].

³⁴⁶ KOŽÍK, František. *Vítězství vůle*. s. 90.

³⁴⁷ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:23:30.

³⁴⁸ KOŽÍK, František. *Vítězství vůle*. s. 9.

³⁴⁹ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:06:42.

³⁵⁰ KOŽÍK, František. *Vítězství vůle*. s. 11.

našeho lidu. Jen v té zemi, kde se lid zbavil vykořisťovatelů, kde radostně a svobodně buduje socialistický zítřek, se může stát, že celý závod na počest našeho nejlepšího a nejúspěšnějšího atleta vyhlásí údernickou směnu, jak jsme toho byli svědky v závodě TOS v Čelákovících. Všechnen náš pracující lid je hrdý na úspěchy, které dosahuje náš skvělá sportovec špkt. Emil Zátopek a po jeho vzoru bude dosahovat stále nových pracovních úspěchů, které urychlí naši cestu k socialismu“.³⁵¹

Toto spojení překračuje duchovní vztah mezi sportovcem a povzbuzujícím divákem. Dělníci a rolníci pobývají v momentě závodu ve fabrikách a na polích. Vědomí, že se zrovna v jistý čas Zátopek „bije“ za Československo, jim neumožní nečinně stát. Zátopek je svým vítězstvím „zavazuje“, aby jako on pracovali, bojovali a vítězili na svých pracovištích. Ti proto plní tzv. Zátopkovské směny, při kterých překračují běžné denní standarty, nebo odpracují brigádnické směny bez nároku na odměnu. Zátopek stejně tak dobře ví, že on „získal“ privilegium reprezentovat socialistický stát, respektive mu kolektiv tuto výsadu svojí prací umožnil, proto za své výsledky „vděčí“ značnou měrou ostatním. Sportovní úspěch jako takový již není důležitý.³⁵² Stává se nositelem znakovosti, který v tomto případě reprezentoval úspěchy budování nové, lepší socialistické společnosti.³⁵³

Dobová propaganda zobrazovala Zátopka ve dvou různých podobách, přičemž vhodně kombinovala vybrané charakterové vlastnosti a schopnosti. Účelem bylo přiblížit Zátopka široké veřejnosti a ukázat jim, že každý má možnost se stát Zátopkem, pokud projeví dostatek uvědomělosti a vynaloží snahu. Zároveň byl Zátopek a jeho výjimečné úspěchy prezentovány jako důsledek péče socialistického zřízení. Přestože byl Zátopek výjimečný jednatel, byl jeho význam zeslabován různými metodami, například zdůrazněním jeho všednosti, nebo vyzdvižením kolektivní práce.

³⁵¹ ŠKPT. *Emil Zátopek překonal tři světové rekordy*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 30.9.1951, 31-32(231). s. [6].

³⁵² Zátopek se měl například na pozvání Švédů v roce 1953 účastnit závodu na počest švédského běžce Häga. Ministr národní obrany Alexej Čepička nejdříve povolil Zátopkovu účast, jelikož očekával sportovní a politický zisk. Švédská strana navíc nabízela úhradu transportních nákladů pro Zátopka a ostatní československé sportovce, mimo jiné byla vypsána peněžitá odměna pro vítěze. Výprava byla nakonec odvolána československou stranou. Za důvod byla označena Zátopkova účastna Letních světových hrách mládeže v Bukurešti. In: NA, fond SVTVS, rok 1953, Inv. 47, čj. 344, Z roku 1953, Start Zátopka ve Švédsku.

³⁵³ MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk*. s. 211.

6.4. Symbolický hrdina

„Zátopek si dal za cíl, že nikdy neustrne na vavřínech, že vždy se bude bít za lepší výkony.“³⁵⁴

„Zde je nutné postavit Zátopka jako vzor všem našim sportovcům. Jako vzor bojovnosti, vytrvalosti a vůle. Plně si uvědomujeme, že dnes nesmí stačit přijmout Zátopkův světový rekord s nadšením, oslavovat jej a při tom jen čekat ...“³⁵⁵

Zátopkova soutěžní kariéra začala už za protektorátu, ale sportovně se proslavil až za třetí republiky, a po únorovém převratu se stal sportovní tváří budovatelského období Československa. Jak jsem výše napsal, Zátopek pocházel z dělnické rodiny a jeho první běžecké úspěchy se udály v prostředí Baťovského Zlína. Vazba na dělnické prostředí byla pro socialistického hrdinu klíčová, neboť mu umožňovala vystupovat v roli představitele dělníků, a tím i jako nositele autentických proletářských hodnot. Současně však hrdina musel prokázat svou elitní povahu, například tím, že vyhrál 3 zlaté medaile na olympijských hrách v jediném roce.

Komunistická propaganda na jednu stranu zdůrazňovala Zátopkovu lidovost, na druhou vytvářela obraz Zátopka jako symbolického hrdiny, který na závodní dráze a ve světě předvádí výjimečné činy. Brenner a Heumos tvrdí, že socialistický hrdina musel umožňovat přesahování smyslových a rozumových možností skutečnosti. V 50. letech se hojně hovoří o dosažení „nových zítřků“, „světlé budoucnosti“, „pokoření nemožného“ apod. Socialističtí hrdinové měli zprostředkovávat tyto vize a spět k jejich dosažení. Spolu s nimi měl zažívat úspěchy také lid.³⁵⁶ Napětí mezi výjimečností a lidovostí vnímám jako jeden z důležitých zdrojů Zátopkova obrazu.

Dobová propaganda odvozovala Zátopkovu lidovost z jeho dětství a mládí. Zásadní momenty Zátopkova příběhu jsou jeho sociální původ a „tvrdá léta“ u Bati ve Zlíně. Příkladem popření Zátopkovy výjimečnosti bylo zdůrazňování jeho prvotního odporu k běhu z dětství.³⁵⁷ Ovšem Zátopek prokázal svoji výjimečnost a vyhrál tento svůj první závod téměř jako netrénovaný.

³⁵⁴ KOŽÍK, František. *Vítězství vůle*. s. 34.

³⁵⁵ *Nový světový rekord Zátopka ve Vítkovicích*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 23.10.1949, 29-30(250). s. [8].

³⁵⁶ GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden*. s. 34.

³⁵⁷ KOŽÍK, František. *Vítězství vůle*. s. 11.

Následně byl pozván několika závodníky na druhý den na společný trénink. Zpočátku byla jeho atletická cesta lemovaná hmotnou nouzí za protektorátu a strádání ve formě nedostatku příležitostí k tréninku. Změna nastává po osvobození Československa a Zátokově vstupu do armády. Podle dobového diskurzu jsou to ale až únorové události roku 1948 a nastalé společenské změny, které Zátokovi umožní rozvinutí jeho schopností. Komunistická propaganda označila tento moment jako počátek jeho „hrdinské cesty“.

Zátopek byl v dobových obrazech prezentován jako uvědomělý a zároveň živelný. Byl oddaný, klidný, sebekritický, a zároveň lidský, prostý, jemný, usměvavý a zábavný. Zdůrazňována byla jeho „tvrdá práce“ a „vytrvalost“, se kterou přistupoval ke svým tréninkům. Byl sám sobě trenérem: „Emil nebyl nikdy pyšný na to, co dovedl, a měl oči i uši stále připraveny k poučení. Ale přesvědčil se už naprosto zřetelně, jak se jeho vlastní směrnice osvědčily proti všem zastaralým teoriím.“³⁵⁸

Symbolický hrdina slouží jako inspirativní zdroj toho, co je ve společnosti podstatné. Jak udává Howard Nixon a James Frey, jsou hrdinové symboličtí reprezentanti hlavního společenského mýtu a hodnot, kterých si společnost váží.³⁵⁹ Zátopek po roce 1948 vystupuje v dobových médiích jako uvědomělý budovatel nového Československa. Své běžecké renomé uplatňoval nejen na závodních oválech, ale také při ceremoniích a zvláštních událostech. Například při příležitosti IX. sjezdu KSČ v květnu roku 1949 se Zátopek účastní poslední etapy štafety běžců, kteří vyrazili z Košic, aby přinesl stranickým představitelům pozdravy z obcí, kterými sokolská štafeta postupně probíhala.³⁶⁰ Byl také pravidelným účastníkem při předávání štafety československo-sovětského přátelství, které se konalo každoročně při příležitosti oslav VŘSR v listopadu.³⁶¹

Zátopek jako symbolický hrdina čelil výzvám a nesnázím, kterým se ostatní vyhýbali, nebo jim byly z různých důvodů dokonce zapovězeny. Vykonání hrdinských činů je po Zátokovi vyžadováno dobovou propagandou. Když finský běžec Heino v roce 1949 překoná Zátokův rekord na 10 km, musí Zátopek zareagovat. Tento čin mu, řečeno dobovou rétorikou, „nedal spát“: „Přestože vítr studeně fičel, přestože většina atletů již ukládala tretry do skříně,

³⁵⁸ KOŽÍK, František. *Vítězství vůle*. s. 55.

³⁵⁹ NIXON, Howard L. a FREY, James H. *Sociology of sport*. s. 45.

³⁶⁰ Příloha č. 11.

³⁶¹ Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 7.11.1948, 28(260). s. [8].; Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 6.11.1949, 29-30(261). s. [8].; Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 7.11.1950, 30-31(263). s. [8].; Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 18.11.1952, 32-33(308). s. [1].; Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 7.11.1953, 33-34(310). s. [1].

objevil se jednoho dne na strahovském stadionu voják-bojovník. [...] Zátopek je už nový člověk, a k tomu voják armády lidu. A už se rozhodl.“³⁶²

Na Zátopkova zahraniční klání je možné nahlížet jako na hrdinské výpravy. Hrdina je vyslán mimo obec splnit daný úkol. Jeho vítězství mají v následném souboji vysokou společenskou důležitost: „Všichni reprezentanti jsou si vědomi veliké odpovědnosti, kterou mají před pracujícím lidem naší vlasti. [...] Všechn lid u nás doma bude se zájmem sledovat [...], jak plní svůj olympijský slib.“³⁶³ Zátopek byl pověřen před olympiádou v Helsinkách v roce 1952 dovézt alespoň dvě zlaté medaile.³⁶⁴ Sportovní zápolení nabízí, podobně jako dobrodružné výpravy, drama a konflikt, a evokuje binární opozici výhry a prohry.

Po úspěchu na výpravě se hrdina vrací do rodné obce a je za svá vítězství odměněn. V Zátopkově případě se jednalo o povýšení na hodnost majora po olympijských hrách v Helsinkách.³⁶⁵ Prezident republiky mu zároveň udělil Řád republiky, jako zásluha za prezentaci československého sportu v zahraničí.³⁶⁶

6.4.1. Význam Zátopkových vítězství v zahraničí

Zátopkova zahraniční vítězství mají v komunistickém diskurzu také ideologickou funkci. Pokud Zátopek závodí v kapitalistické cizině, československý tisk si všímá především jeho kladného přijetí u pracujících: „Zátopek svým vystoupením a výkony ve Finsku strhl před celou širokou veřejností Švédska a celého světa masku z tváří pomlouvačů a získal si srdce finských a švédských pracujících.“³⁶⁷, a jeho uvědomění si chudoby v kapitalistických zemích: „Projel za poslední leta celou Evropu a přesvědčil se o touze a pevném odhodlání pracujících mír udržet. [...] Na besedách s pracujícími doma i v zahraničí vypráví o tom, co kde viděl, proč v SSSR a zemích lidové demokracie mají děti a všichni lidé velký a pomazaný krajíc a v kapitalistických zemích pracující jen utážený opasek. Zátopek sledoval, jak lid bere věc míru

³⁶² *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:38:25. Nutno podotknout, že autoři všech moderních Zátopkových biografí se shodují, že Zátopkovi byl dán rozkaz jeho nadřízeným ppkl. Sáblem k pokusu o překonání finského běžce.

³⁶³ *Splní svůj slib*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 10.7.1952, 32-33(178). s. [4].

³⁶⁴ Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 8.6.1952, 32-33(146). s. [6].

³⁶⁵ *Zátopek příkladem mládeži*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 15.9.1952, 32-33(245). s. [4].

³⁶⁶ MNO, rok 1952, Str. 253, In. Č. 1745, sig. 90/1, karton 464- kp. *Zátopek, návrh na udělení Řádu Republiky*, propůjčeno 20. 9. 1952.

³⁶⁷ *Ohlas Zátopkova rekordu ve švédském tisku*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 10.8.1950, 30-31(188). s. [4].

do svých rukou a je rozhodnut – veden slovy velikého Stalina – dovést ji až do vítězného konce.“³⁶⁸

Pracující na Západě se v takovém podání stávají Zátopkovými podporovateli: „V kapitalistických zemích, kde dosud pracující žijí pod jhem vykořisťovatelů, se dělníci, rolníci a ostatní pracující radují nad úspěchem našeho atleta, příslušníka naší armády, jehož úkolem je střežit mír a bdít o jeho posílení.“³⁶⁹ Touto praktikou bylo utvářeno umělé spojení mezi pracujícími v kapitalistických a socialistických zemích. Zátopkův dělnický původ, atributy „sportovec/voják míru“ a jeho sportovní úspěchy měly vést ke zvýšení celosvětové kredibility socialistického zřízení: „Pročítáme dopisy od pracujících Polska, NDR, Finska, Holandska a dalších zemí světa. [...] je vidět veliký obdiv k našemu nejúspěšnějšímu sportovci majoru Emilu Zátopkovi a naší lidové demokratické republice, která dává všemu našemu lidu možnost plně se věnovat tělovýchově a sportu.“³⁷⁰ Zároveň českoslovenští ideologové předkládali domácímu obyvatelstvu zprávu o socialistickém zřízení jako nejlepším možném lidském řádu, ke kterému se toužebně vztahují pracující v kapitalistických zemích.

Zátopek nemusel nutně vyhrát, aby byl dobovou propagandou označen za morálního vítěze. Jeho morální vlastnosti, které v závodech projevoval, byly charakterizovány jako vlastnosti uvědomělého občana lidově-demokratického státu.³⁷¹ Jeho výjimečnost byla také zdůrazněna oceněním v novinové anketě, pořádanou v roce 1952 sekretariátem kongresu evropských sportovních novinářů, kde byl čtenáři zvolen nejlepším sportovcem za uplynulý rok.³⁷²

6.4.2. „A z nich nám vyrostou nový Zátopkové!“

Výše jsem uvedl, že v rozvíjející se socialistické společnosti 50. let i teoreticky v dalších desetiletích však měl být potencionálním hrdinou každý. To byla ideální představa režimních ideologů a propagandistů: zakořenit ve společnosti pocit, že opravdu každý může být hrdinou.“³⁷³ Protože Zátopkovy výkony byly jedinečné v tom smyslu, že byly pro téměř všechno československé obyvatelstvo nedostupné, bylo významové spojení tzv.

³⁶⁸ *Za pakt míru*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 7.6.1951, 31-32(133). s. [4].

³⁶⁹ Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 28.7.1952, 32-33(196). s. [4].

³⁷⁰ *Zátopek příkladem mládeži*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 15.9.1952, 32-33(245). s. [4].

³⁷¹ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:33:00.

³⁷² *Nejlepší sportovec na světě*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 18.1.1952, 32-33(15). s. [4].

³⁷³ RANDÁK, Jan. *Socialističtí hrdinové a škodovák František Zýka*. In RANDÁK, Jan, KOURA, Petr. *Hrdinství a zbabělost*. s. 394.

„Zátopkovských“ výkonů a pracovního prostředí jednou z mála cest, jak umožnit široké veřejnosti „stát se hrdiny“: „Povzbuzeni Tvým příkladem, chceme i my hájit republiku a mír. Kolektiv našeho družstva si dal závazek, že bude vzornou úderkou na našem dole, která bude příkladem všem havířům. [...] Je naším přáním, aby naše úderka nesla jméno nejúspěšnějšího sportovce světa, Emila Zátopka.“³⁷⁴ Účast na budovatelském úsilí značila, že veřejnost správně pochopila Zátopkův obraz, který jí předávala komunistická propaganda. Přijímání a plnění závazků představovalo specifický rituál, který mohl být doplněn manifestací přátelství k Sovětskému svazu a zemím východního bloku.

Aktivizační heslo „každý Zátopkem“ prostupovalo sportovním, ale také pracovním prostředím socialistického Československa: „Svým příkladem strhl soudruh Zátopek statisíce. A z nich nám vyrostou nový Zátopkové. Mnozí z nich budou také stát na startu velkých závodů.“³⁷⁵ Významové spojení Zátopkových výkonů s dělnickým prostředím mělo vést ke zvýšení budovatelského úsilí a průmyslové produkce v továrnách: „Pracující ze závodů, měst a vesnic vyjadřovali svou radost nad úspěchy soudruha Zátopka tím nejcennějším, tj. svými pracovními závazky na urychlení výstavby socialismu v naší vlasti.“³⁷⁶

Je nutné také zmínit, že komunistická propaganda neměla v úmyslu generovat obraz příliš výjimečného Zátopka, který by byl odtržen od reality. Zásadní pro ni byla produkce jedince pevně spjatého se socialistickou společností. Zátopek měl být oslavován jako symbolický hrdina pouze prostřednictvím svého hrdinské činu. Ve fondu SVTVS v Národním archivu jsem vypátral, že před mistrovstvím Evropy v atletice, které se konalo v Maďarsku roku 1954, byl na Ministerstvo národní obrany poslán ze SVTVS požadavek, aby byl Zátopek povýšen do hodnosti plukovníka. Ministr obrany Alexej Čepička jeho povýšení pozdržel s poznámkou, že se s rozhodnutím musí počkat na výsledky z mistrovství, „kde jistě (Zátopek, pozn. J.Š.) dosáhne dalších úspěchů“.³⁷⁷

Požadavek, aby se „každý stal Zátopkem“, měl jistě aktivizační potenciál. Pracovníci v továrnách deklarovali spojení se socialistickým zřízením prostřednictvím účasti na údernických směnách. Spojení „každý Zátopkem“ lze také chápat jako požadavek komunistické

³⁷⁴ *Zátopek příkladem mládeži*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 15.9.1952, 32-33(245). s. [4].

³⁷⁵ *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952. 00:08:30.

³⁷⁶ *Zátopek příkladem mládeži*. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. Praha: [s.n.], 15.9.1952, 32-33(245). s. [4].

³⁷⁷ NA, fond SVTVS, rok 1954, inventární jednotka č. 47, Čj. 0402, mjr. Zátopek povýšen na plk. Za sportovní úspěchy, dne 30.6.1954

propagandy po nalezení většího počtu socialistických hrdinů mezi masami. Tuto žádost ale nebylo možné naplnit.

V první řadě je nutné vzít v potaz, že všichni lidé nemuseli mít ambice dosáhnout stejných výšin jako hrdinové. Například byli neteční, líní, nebo neoplývali možnostmi či talentem.

V druhé řadě se jedná o fyzické a psychické schopnosti vykonat hrdinský čin. Zátopkovy úspěchy byly jedinečné právě proto, že je nikdo jiný nemohl vykonat. Pokud byly drobné úspěchy označovány za hrdinské činy, vedlo to k devalvaci hrdinství a inflaci počtu socialistických hrdinů. Takto chápaný koncept hrdinství se ve společnosti neujal, neboť po více než 70 letech je to právě Zátopek, který je připomínán, ale jiní hrdinové, například socialistické práce, byli zapomenuti.

Naopak některé hrdinské příběhy přečkaly proces vyrovnání se s komunistickou minulostí, protože jejich obsah byl významově přenositelný. Zátopkovy úspěchy, i přes komunistickou propagandou deklarované spojení s budovatelským obdobím socialistického Československa, nebyly dány specifickými prvky socialistického hrdiny, ale prvky a dějem, který tvoří tradiční model hrdiny. Například na počest jeho vítězství na olympijských hrách v Helsinkách v roce 1952 se část společnosti účastnila tzv. Zátopkových směn k budování socialismu. Zároveň se v 21. století řada běžců účastní tzv. Zátopkova zlatého týdne a děti ve školách pravidelně běhají Zátopkovi štafety, přičemž je oslavován ten samý úspěch z minulého století.

7. Závěr

Socialistický hrdina a NSČ byli výraznou součástí komunistické propagandy ve sledovaném období. V dobovém diskurzu symbolizovali nový řád, který svými činy a výchovným působením zprostředkovali socialistické společnosti. Prostřednictvím zvýraznění „nového řádu“ a „nového člověka“ se poválečná společnost vymezovala vůči předchozímu režimu, a skrze toto vymezení se nový režim etabloval. Komunističtí propagandisté do těchto abstraktních forem koncentrovali momentální požadavky nebo potřeby, a prostřednictvím těchto forem komunikovali s domácím obyvatelstvem.

Výběr literatury a primárních pramenů předpokládal utváření obrazů NSČ, socialistického hrdiny a Emila Zátópka „shora“. Výsledky takového výzkumu mají omezenou působnost, přesto nabízejí jistý vhled do společenské situace v první polovině 50. let v Československu.

NSČ měl představovat novou formu lidské bytosti. Jeho nejvladnějším rysem byla uvědomělost, tedy vědomá participace na socialistickém budování, a to mnoha různými způsoby. Ty zahrnovaly agitační a propagandistickou práci mezi „bývalými lidmi“, budování velkých staveb, těžbu strategického materiálu, výhry na sportovních kláních apod. Přestože byl NSČ vždy zobrazen jako silný jednotlivec, jeho působení dobová propaganda vztahovala ke kolektivu a straně, které byl oddaný a vždy připravený plnit zadané úkoly.

NSČ obýval přítomnost, ale podstatnější pro jeho obraz byla budoucnost, kterou reprezentoval. Neustálou aktivitou směřoval k dosažení konečného cíle, kterou bylo vplynutí do závěrečné fáze dějin a ustanovení komunismu. Svoji činností se vymezoval vůči minulosti a obrazu druhého. Ten sestával z „bývalého člověka“ a nepřítele socialismu. Nepřítel reprezentoval negativní vlastnosti, které socialistická společnost vytěsnila a určila pro obraz druhého. NSČ se s nepřítelem střetával v ideologickém nebo fyzickém souboji. Samotný souboj představoval ve společnosti proces budování socialismu, a v jehož průběhu NSČ procházel osobní proměnou. Porážka nepřítele měla zástupnou funkci pro dějinnou nevyhnutelnost vítězství údajné vrcholné fáze dějin.

Označení NSČ se objevovalo především v pracovním prostředí. Z dělníků, horníků, slévačů, ale také pracující inteligence se prostřednictvím působení socialistické morálky, nových pracovních možností a agitační práce měli stát noví uvědomělí pracovníci, kteří aktivně participují na budovatelském úsilí, plní zvýšené pracovní normy a své zkušenosti sdílí s ostatními. K tomu jim měli napomáhat výjimeční jedinci, v dobovém diskurzu označováni za NSČ nebo socialistického hrdinu.

Socialistický hrdina byl oficiální propagandou považován za důležitý stavební kámen rodící se socialistické společnosti. Tito noví lidé měli každý den pracovat pro věc socialismu a budovat „nový svět“. Socialistický hrdina předváděl nový fenomén, jehož původ byl do Československa inkorporován ze Sovětského svazu. Tento jedinec byl nositelem komunikace, jehož prostřednictvím stranický aparát vyjadřoval své nároky na obyvatelstvo. Ovšem jeho obraz nelze zjednodušit na pouhou figuru, která byla utvářena „shora“. Různé části společnosti participovaly na jeho podobě a také jeho prostřednictvím komunikovaly s režimem.

V budovatelské literatuře je socialistický hrdina charakterizován jako potomek z dělnické rodiny, který se jako mladý rozhodl opustit domov a vydal se na cestu s cílem zdokonalit své schopnosti a dovednosti. Na cestě se setká s mnohými nástrahami a zapochybuje o sobě samém, ale s přispěním kolektivu, svého mentora a strany překoná jednotlivá úskalí. Při své pouti postupně nabývá na uvědomělosti, které nakonec plně dosáhne.

Socialistický hrdina se mi jeví z dobových pramenů jako prostředník mezi velkým nadosobním světem idejí, a malým každodenním světem jednotlivců. V dobových pramenech ho lze chápat jako převozníka, který převáží toužící jedince z nedokonalého světa každodennosti, do světa nového, tedy lepšího. Využíval k tomu mnohých způsobů. Byly to například pracovní soutěže, besedy, nebo veřejná vystoupení. Hrdina v jistý okamžik po publiku požadoval vyrovnání nebo překonání svého hrdinského činu. Pro tuto potřebu byla vydávána literatura důkladně popisující hrdinovu cestu s návodem, jak dosáhnout jeho úrovně.

Značná rozvolněnost v charakterizaci socialistického hrdiny a pozdější inflace hrdinství zapříčinily, že kdokoli, kdo pracoval pro „věc socialismu“ mohl být prohlášen za socialistického hrdinu. Takto byli nejčastěji označováni pracovníci v dělnických profesích, kteří za své výkony dostávali hmotné, nebo symbolické odměny v podobě státních vyznamenání. Výhody spojené se zvýšenou produkcí ale devalvovali význam mobilizačních akcí socialistického hrdinství a vnášeli na pracoviště neklid. Mnozí badatelé potvrzují, že koncept „každý hrdinou“ se v Československu výrazně neprosadil a zůstal pouze v jazyce propagandy.

Naopak se obyvatelstvo upínalo stále k jedinečným osobám, jako byl Emil Zátopek. Ten byl v dobových pramenech označován jako NSČ nebo socialistický hrdina. Komunistická propaganda přirovnávala jeho sportovní úspěchy k procesu budování socialismu. Protože se závodně prosadil až po roce 1948, a jeho výkony byly i v celosvětovém měřítku jedinečné, stal se výraznou tvářích socialistického Československa druhé poloviny 40. a téměř celých 50. let 20. století.

Publiku byl prezentovaný nejen jako atlet, ale také jako dělník a voják. Jeho obraz jako dělníka zapadal do konceptů NSČ a socialistického hrdiny, jejichž původ dobová propaganda směřovala do dělnického prostředí. Zátokovo setkávání s dělníky v továrnách obsahovalo prvky rituálu, který byl reakcí na Zátokovi úspěchy na mezinárodních sportovních kláních. Dělníci se na Zátokovu počest účastnili údernických směn nebo brigád, a tím „odpovídali“ na Zátokův úspěch. Jeho zaměstnání v armádě umožňovalo komunistické propagandě prezentovat Zátoka jako sportovce-amatéra. V důsledku státního dohledu nad tělovýchovou a sportem, vnitřní organizace a cílené péče o reprezentanty bylo o sportovce velmi dobře postaráno.

Jeho výjimečné sportovní úspěchy byly vztaženy na československý lid, jelikož dobová propaganda vnesla přímou souvislost mezi pracovní nasazení lidu a Zátoka vítězství. V takovémto nahlížení, zatímco Zátok reprezentoval v zahraničí, lid v Československu pracoval a podílel se na budování nového světa. Naopak Zátok, vědom si pracovního nasazení ve vlasti, plnil sliby složené před svým odjezdem. Zátokovi úspěchy v atletice tak v dobovém diskurzu ztrácejí auru individuálnosti a stávají se produktem kolektivního snažení.

Ve sledovaném období byl Zátok komunistickou propagandou prezentován ve dvou podobách, které se vzájemně podle potřeby prolínaly. Jednalo se o běžného, lidského Zátoka, a uvědomělého, jedinečného Zátoka. První figura reprezentovala výjimečnost přítomného okamžiku, který nastal po únoru 1948. Druhá představovala budoucí ráj, který bylo nutné teprve vybudovat. Českoslovenští ideologové ale neměli v úmyslu vytvořit obraz příliš výjimečného jedince, proto také zdůrazňovali Zátokovu prostotu a všednost.

Takový obraz Zátoka měl v širokém publiku navodit dojem, že se „každý může stát Zátokem“. Stejně jako v případě socialistického hrdiny, i tato výzva byla směřovaná do pracovního prostředí, ovšem cílila také na tělovýchovu a sport.

V úvodu této práce jsem narážel na drobnou kauzu z minulého roku, zdali je správné v dnešní době označovat Zátoka za symbol, ne-li přímo morální autoritu. V práci jsem nastínil, jak dobová propaganda pracovala se Zátokovými úspěchy a jaké jeho obrazy předkládala široké veřejnosti. Zátok se podílel na utváření své podoby na veřejnosti, mj. otevřenou podporou komunistického budovatelského úsilí. Rané období socialistického budování je některými autory pojato jako programatická fáze utopie, která byla zaměřená na optimální, bezchybný stav společnosti v budoucnosti.³⁷⁸ Socialistický hrdina je mnohými badateli pojmán jako součást, či produkt utopie. Proto mohou někteří autoři sklouznout ke zjednodušení a

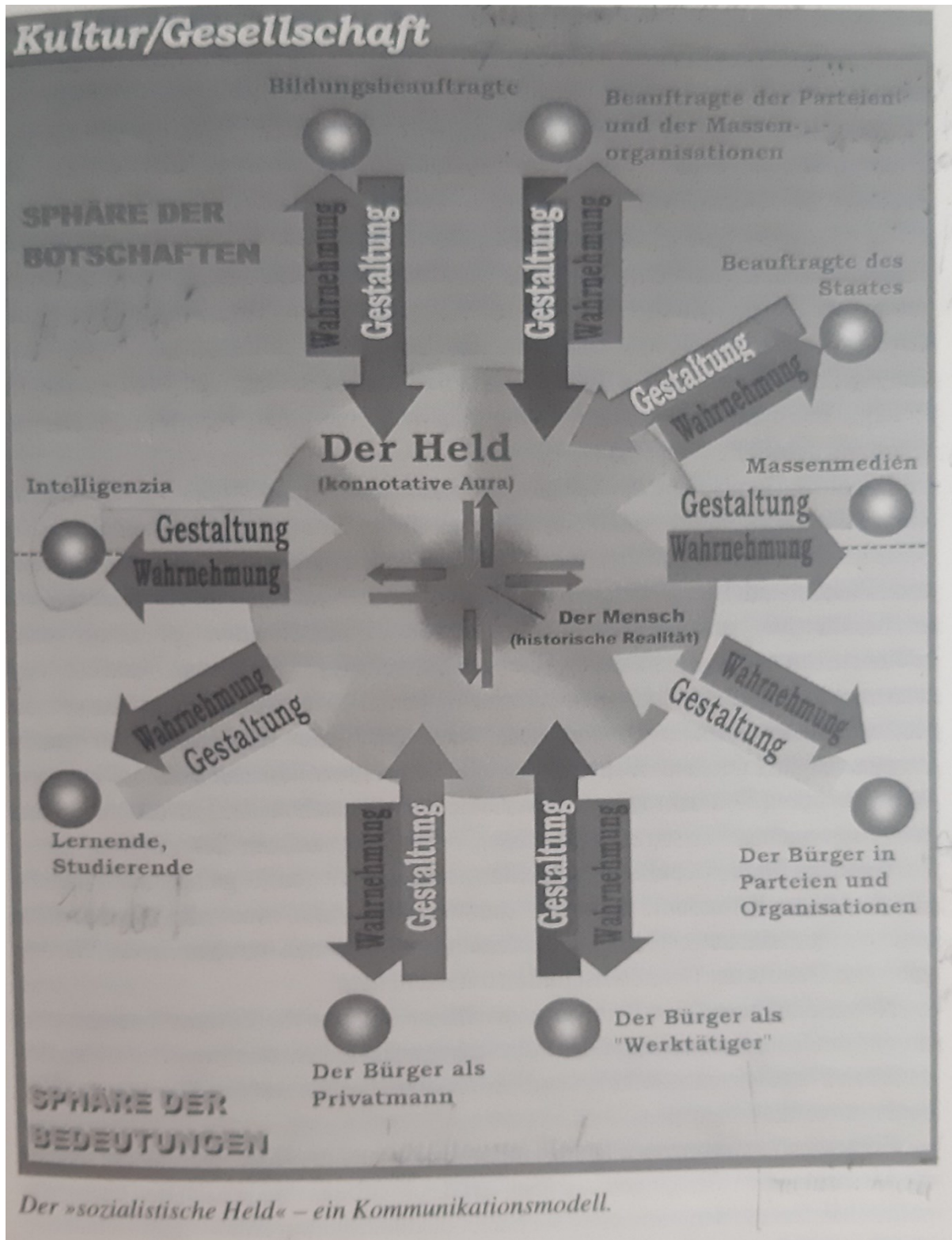
³⁷⁸ KOLÁŘ, Pavel. *Strana jako utopie. Komunistická identita po pádu stalinismu*. Soudobé dějiny 19, 2012. s. 253. Podle: NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*. s. 45.

využívat při tom pohodlný způsob diskreditace. S tímto způsobem hodnocení ale nesouhlasím. Lidé se k utopím uchylují z jistých důvodů, které jsou jim známé. Činí tak z dobrých, ale i špatných pohnutek. Zmíním-li například pokrok, najdu jistě špatné pohnutky, které pomohly dobrým věcem, a naopak. Oscar Wilde napsal, že pokrok je uskutečňování utopí.³⁷⁹ Nelze proto tyto sny, tyto utopie, zatracovat jako mávnutím kouzelné hůlky. Je nutné je analyzovat a interpretovat. Utopistické ideály byly typické pro všechny socialistické země. Postupně se z těchto snů o novém světě, obývaném novými lidmi, střízlivělo. Režimy se zaměřily na splnění základních potřeb obyvatel. V Československu byla utopie opuštěna velmi rázně, příjezdem tanků vojsk Varšavské smlouvy.

³⁷⁹ WILDE, Oscar. Lidská duše za socialismu. Brno: Zvláštní vydání, 1997. s. 30.

8. Přílohy

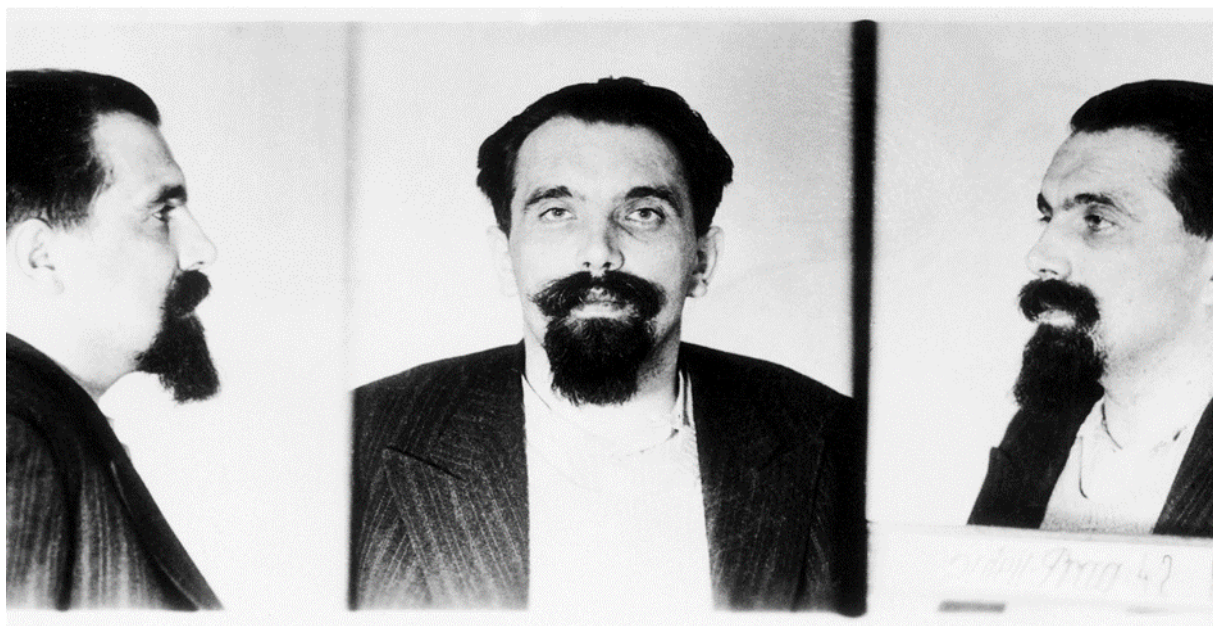
Obrázek č.1

Obrázek č. 2

Obrázek č. 3

Obrázek č. 4

Obrázek č. 5

Obrázek č. 6.

Obrázek č. 7

Obrázek č. 8.

Obrázek č. 9.

Obrázek č. 10.

Obrázek č. 11.

9. Seznam použité literatury

Archivní prameny

Národní archiv:

Fond SVTVS, rok 1953.

Fond SVTVS, rok 1954.

Vojenský historický archiv:

Fond MNO, ročník 1951.

Fond MNO, ročník 1955.

Fond MNO, ročník 1958.

Vydané prameny:

BENEŠ, Vojta. *Nový řád? Nový člověk!: Deset článků o výchově, škole a politice*. V Praze: Vladimír Žikeš, 1946. 73 s.

BERNARD, Vilém, BRÁNIK, Paľo a FIERLINGER, Zdeněk. *Za nové Československo: Sborník článků, projevů a dokumentů*. V Praze: Svoboda, 1945. 223 - [III] s. Politika - sociologie - národohospodářství. Řada a; sv. 4.

ČEPIČKA, Alexej. *Za nerozbornou obranu vlasti: sborník statí, projevů a rozkazů*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1954. 443 s.

GLADKOV, Fedor Vasil'jevič. *Cement*. Překlad Jarmila Wagsteinová. 4. vyd. Praha: SNKLHU, 1953. 268 s.

GOTTWALD, Klement. *O politice komunistické strany Československa v dnešní situaci: Přednáška, proslovená na školení pro okresní a krajské funkcionáře strany Velké Prahy dne 9. července 1945*. [V Praze]: Ústřední výbor Komunistické strany Československa, 1945. 15 - [I] s.

HONZÍK, Jiří, HORÁK, Milan a GLAZAROVÁ, Jarmila. *Dál nad námi plá rudá vlajka čistá: sborník veršů českých a slovenských básníků*. Praha: Naše vojsko, 1952. s. 423. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cbaa4430-c010-11e3-93a3-005056825209>

HROMÁDKA, Josef Lukl. *O nové Československo*: [Soubor tří přednášek proslovených v Husově domě v Praze ...]. Praha: Vydavatelské oddělení YMCA, 1946. 90-[II] s. Knihovna Nové mládeže; Sv. 15.

JASÍK, Ladislav. *Sovietsky člověk*. 1. vyd. Bratislava: Práca, 1949. 229 s., [26] s. obr. příl.

KSČ. Ústřední výbor. *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25.-29. května 1949*. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949. 575 s.

KOŽÍK, František. *Vítězství vůle: příklad Emila Zátopka*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé obce sokolské, 1949. 174, [3] s.

- KOŽÍK, František. *Vítěz marathonský: příklad Emila Zátopka*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1952. 203, [i] s., [41] s.
- OTČENÁŠEK, Jan. *Plným krokem: příběh lidí a ohňů*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1952. 318 s. Knihovna čtenářské obce.
- PÁSEK, Pavel. *4: 0 pro ATK*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1953. 112 s.
- PEŠKA, Zdeněk. *Jakou republiku?: [Úvahy o naší nové ústavě]*. Vydání první. Praha: Rudolf Rejman, 1946. 59-[II] s.
- PLUHAŘ, Zdeněk. *Modré údolí*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1954. 452 s. Žatva; sv. 176.
- ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. Vydání I. Praha: Československý spisovatel, 1951.
- SALZMANN, Christian Gotthilf. *Dobrá rada w potřebě, anebo, Wypsánj života Dawida Opatrného: knjzka pro wssecky, kdož opatrnými býti chtěgj*. W Praze: Krameryus, 1803. 176 s.
- TYRŠ, Miroslav. *Základové tělocviku*. V Praze: I.L. Kober, 1873. 164 s.
- WILDE, Oscar. *Lidská duše za socialismu*. Brno: Zvláštní vydání, 1997. 69 s. S sebou; sv. 16.
- ZÁPOTOCKÝ, Antonín. *Směle do dalšího boje za výstavbu nového Ostravska: projev předsedy vlády soudruha Antonína Zápotockého v Kunčicích 1. ledna 1952*. Praha: Práce, 1952. 29 s. Pracujeme pro mír.
- ZÁTOPEK, Emil. *Běží Zátopek*. 1. vyd. Praha: Olympia, 1967. 87, [5] s.
- ZÁTOPEK, Emil et al. *Můj trénink*. Praha: SVTVS, 1954. 44 s.
- ZÁTOPEK, Emil, MATOUŠEK, Vladimír, ed. a MAŠEK, Otakar, ed. *Můj trénink a závodění*. 1. vyd. Praha: Státní tělovýchovné nakladatelství, 1955. 92, [v] s., [33] s. obr. příl.
- ZÁTOPKOVÁ, Dana a ZÁTOPEK, Emil. *Dana a Emil Zátopkovi vypravují*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1960. 255 s., [128] s. obr. příl.
- ZÁTOPKOVÁ, Dana a ZÁTOPEK, Emil. *Náš život pod pěti kruhy*. Vydání první. Praha: Academia, 2016. 597 stran.

Dobová periodika:

- Lidová demokracie 1, 1945.
 Rudé právo 26-37, 1945–1956.
 Sokolské noviny 32, 1950.

Literatura:

- ASKWITH, Richard. *Dnes trochu umřeme: vzestup a pád Emila Zátopka*. Překlad Anna Kudrnová. První vydání. Praha: Mladá fronta, 2017. 365 s.
- BAUER, Raymond Augustine. *The New Man in Soviet Psychology*. Cambridge 1952.

- BERGER, Peter L. a LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Překlad Jiří Svoboda. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s.
- BESANÇON, Alain. *Nemoc století: komunismus, nacismus a holocaust*. Překlad Svetožár Pantůček. Vyd. 1. Praha: Themis, 2000. 95 s.
- BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*. Překlad Blanka Pscheidtová. Vydání první. Praha: Argo, 2015. 520 s.
- BROADBENT, Rick. *Vytrvalost: pozoruhodný život a doba Emila Zátopka*. Překlad Pavel Kreuziger. Vydání první. [Praha]: Slovart, 2016. 311 s.
- CLARK, Katerina. *Sovětský román: dějiny jako rituál*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2015. 411 s.
- CUHRA, Jaroslav, Marie ČERNÁ, Markéta DEVÁTÁ, Tomáš HERMANN a Pavlína KOUROVÁ. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2020. Česká společnost po roce 1945. 308 s.
- FASORA, Lukáš a kol. *Svůdnost sociálního experimentu: nový člověk 20. století*. Vydání první. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2018. 327 s.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Analysing discourse: textual analysis for social research*. London: Routledge, 2003.
- FIDELIUS, Petr. *Kritické eseje*. Vydání první. Praha: Torst, 2000. 420 s.
- FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Vyd. 1. Praha: Triáda, 1998. 216 s.
- FITZPATRICK, Sheila. *Každodenní stalinismus: obyčejný život v neobyčejné době: Sovětské Rusko ve 30. letech*. Vydání 1. Praha: Academia, 2018. 537 s.
- GEYER, Michael, ed. a FITZPATRICK, Sheila, ed. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012. 686 s.
- GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden: eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. 1. Aufl. Berlin: Links, 2002. 312 s.
- GROJS, Boris. *Gesamtkunstwerk Stalin: rozpolcená kultura v Sovětském svazu*. Komunistické postskriptum. Překlad Václav Magid. Vyd. 1. Praha: Akademie výtvarných umění v Praze, Vědecko-výzkumné pracoviště, 2010. 189 s.
- HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!: dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006. 143 s.
- KOSA, John. *Two Generations of Soviet Man: A Study in the Psychology of Communism*. Chapel Hill. The University of North Carolina press 1962.
- KOSATÍK, Pavel. *Emil Běžec*. Vydání první. Praha: Prostor – architektura, interiér, design, 2015. 285 s.
- JANÁK, Dušan a kol. *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938-1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2019. 619 s.

MACURA, Vladimír et al. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. V tomto uspořádání vyd. 1. Praha: Academia, 2008. 351 s.

NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. První vydání. Brno: Host, 2018. 271 s.

NEČASOVÁ, Denisa. *Obrazy nepřítele v Československu 1948-1956*. Vydání první. Praha: NLN, 2020. 235 s.

NIXON, Howard L. a FREY, James H. *Sociology of sport*. Belmont: Wadsworth, 1996. 363 s.

NOVÁK, Jan a JAROMÍR 99. *Zátopek*. 1. Auflage. Dresden: Voland & Quist, 2016. 199 s.

PEŠKOVÁ, Michaela. *Idea "nového člověka" v ruské literatuře 20. a 30. let 20. století*. V Plzni: Západočeská univerzita, 2012. 221 s.

PHILLIPS, Nelson a Cynthia HARDY. *Discourse analysis: investigating processes of social construction*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2002.

RANDÁK, Jan, ed. a KOURA, Petr, ed. *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století: výběr z příspěvků ze stejnojmenné konference, která proběhla ve dnech 25.-27. října 2006 [v Praze]*. 1. vyd. V Praze: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008. 446 s.

RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu: 1945-1989*. Vydání první. V Praze: Vyšehrad, 2020. 415 s.

SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka; a Slovník filosofických pojmů*. 4., rozš. vyd., Ve Vyšehradu 2. Praha: Vyšehrad, 2004. 391 s.

STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Vyd. 1. V Praze: Scriptorium, 2014. 449 s.

WODAK, Ruth a Michael MEYER, ed. *Methods of critical discourse studies*. 3rd edition published 2016. Los Angeles: Sage, 2016.

WODAK, Ruth, Rudolf de CILLIA, Martin REISIGL a Karin LIEBHART. *The discursive construction of national identity [online]*. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009. Critical discourse analysis [cit. 2021-05-10]. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=1961897>.

Články:

BRENNER, Christiane. HEUMOS, Peter. *Eine Heldentypologie der Tschechoslowakei*. In: GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden: eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. 1. Aufl. Berlin: Links, 2002. s. 235-243.

CHENG, Yinghong. *Creating the 'New Man': from Enlightenment ideals to socialist realities*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2009. 265 s.

KŘOVÁK, Jan. *Zátopek spolupracoval s StB, podle historiků by neměl být modlou*. Echo24 [online]. 14. 05. 2020. [cit. 15. 02. 2021]. Dostupné z: <https://echo24.cz/a/S3F7k/zatopek-spolupracoval-s-stb-podle-historiku-by-nemel-byt-modlou>

KŘOVÁK, Jan. *Zátopka zlomili, bál se vězení, říká spisovatel Kosatík*. Echo24 [online]. 15. 05. 2020. [cit. 15. 02. 2021]. Dostupné z <https://echo24.cz/a/SnJ3y/zatopka-zlomili-bal-se-vezeni-rika-spisovatel-kosatik>.

LEHEČKOVÁ, Eva. *Kritická analýza diskurzu v kontextu korpusové a kognitivní lingvistiky*. Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. [cit. 01. 07. 2020] Dostupné z: https://ucjtk.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/Kriticka_analyza_diskurzu_v_kontextu_kor.pdf.

MALČÍK, Petr. ŠLOSAR, Dušan. *Totalitní jazyk v československé publicistice na konci roku 1989*. Časopis Matice moravské 133, 2014, s. 135-134. Podle: NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. První vydání. Brno: Host, 2018. s. 31.

NEKVAPIL, Jiří. "Úvodem k Monotematickému Čísle „Analýza Promluv a Textů, Analýza Diskurzu.“ Sociologický Časopis / Czech Sociological Review, roč. 42, č. 2, 2006, s. 263–267. JSTOR, [cit. 06.02.2021] Dostupné z: www.jstor.org/stable/41132292.

SERAPIONOVÁ, Jelena. *Kategorie „hrdinství“ a „zbabělost“ a zvláštnosti české národní mentality*. In RANDÁK, Jan, KOURA, Petr. *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století: Výběr z příspěvků ze stejnojmenné konference, která proběhla ve dnech 25.-27. října 2006*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2008. s. 38-43.

SKRADOL, Natalia. *Homus Novus: The New Man as Allegory*. Utopian Studies, roč. 20, č. 1, 2009, s. 41–74. JSTOR. [cit. 06. 02. 2021]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/20719929.

SMETANA, Vít. *Tvrdě proti primadonám: proměna československého sportu v 50. letech*. Dějiny a současnost. Kulturně historická revue. 28, č. 6 (2006), s. 36-39.

VUJOŠEVIC, Tijana. *Modernism and the Making of the Soviet New Man*. 1st ed., Manchester University Press, 2017. JSTOR. [cit. 21.1.2020]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/j.ctvnb7qf5.

ZAJONC, R. B. *Mere exposure: A gateway to the subliminal*. Current directions in Psychological Science, 10 (6), 2001. s. 224-228. [cit. 01. 05. 2021]. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1111/1467-8721.00154>.

Online:

Co zažil Strahov. [Československý filmový týdeník 1946]. Archiv ČT24. Česká televize, 2021. [cit. 01. 05. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10116288585-archiv-ct24/215411058210006>.

Československé úspěchy. [Československý filmový týdeník 1954]. Archiv ČT24. Česká televize, 2013. [cit. 01. 05. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10116288585-archiv-ct24/213411058210009/titulky>.

Československé úspěchy. [Československý filmový týdeník 1954]. Archiv ČT24. Česká televize, 2013. [cit. 01. 05. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10116288585-archiv-ct24/213411058210009/titulky>.

PEŠKOVÁ, Michaela [online]. *"Nový sovětský člověk" - historická realita, nebo ideologický fantom?*. [cit. 1.3.2021]. Dostupné z: <https://ruskerealie.zcu.cz/2-5-texty-novy-clovek#sdfootnote121sym>

Ústav pro jazyk český ČSAV [online]. Slovník spisovného jazyka českého. [cit. 02.02.2021] Dostupné z: [Slovník spisovného jazyka českého \(cas.cz\)](http://slovnicky.cas.cz/).

Vstanou noví úderníci. [Československý filmový týdeník 1949]. Archiv ČT24. Česká televize, 2021. [cit. 01. 05. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/221411058210007/>.

Vyhlášení první pětiletky. [Československý filmový týdeník 1948]. ČT Edu. Česká televize, 2020. [cit. 01. 05. 2021]. Dostupné z: <https://edu.ceskatelevize.cz/video/4244-vyhlaseni-prvni-petiletky>.

Zátopek. [Dokument]. Česká televize, 2016. [cit. 19. 05. 2021]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/11304277912-zatopek/21556226566>. 00:15:12.

ZEMBINSKÁ, Leona [online]. *Byrokrat*. Přerovský železničář, závodní časopis zaměstnanců ČSD v Přerovském železničním uzlu, 1956. [cit. 03. 03. 2021]. Dostupné z: <http://budovatel.cz/poezie.phtml/byrokrat>.

Právní normy:

Nariadení vlády č. 30/1951 Sb., *kterým se zakládají řády a vyznamenání a upravuje udělování čestného titulu "Hrdina práce"*. In: Sbírka zákonů. 21.4.1951. [cit. 10. 05. 2021]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1951-30>

Nariadení vlády č. 34/1959 Sb., *kterým se upravuje udělování čestného titulu "Hrdina socialistické práce"*. In: Sbírka zákonů. 18.6.1959. [cit. 10. 05. 2021]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-34>.

Ústava Československé republiky: ústavní zákon ze dne 9. května 1948, č. 150 Sb. [cit. 10. 04. 2021]. Dostupné z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html.

Film:

Nové Československo [film]. Režie BELJAJEV, Vasilij Nikolajevič. VLČEK, Vladimír. Československo 1950.

Jeden ze štafety [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952.

10. Seznam obrázků

1. Dvoudimenzionální model sdělování představ o socialistickém hrdinovi ve společnosti. Podle: GRIES, Rainer, ed. a SATJUKOW, Silke, ed. *Sozialistische Helden: eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. 1. Aufl. Berlin: Links, 2002. s. 19.
2. Mladý Julius Fučík. Dostupné z: <https://www.aktualne.cz/wiki/kultura/julius-fucik/r~791a53245ebf11e4a10c0025900fea04/>
3. Starší Julius Fučík. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/obrazem-julius-fucik-herec-zanicen-y-novinar-obeseny-odbojar/r~e84a8eded7e111eab408ac1f6b220ee8/r~52afe330d7df11ea9d74ac1f6b220ee8/>
4. Emil Zátopek u Jindřišské věže 1959. Dostupné z: <http://www.zatopek.eu/galerie/emil-zatopek/>
5. Zátopek probíhá cílem v závodů na 10 km na olympijských hrách v Londýně, 1948. Dostupné z: <https://www.runczech.com/cs/o-nas/o-nas/historie-pim/emil-zatopek.-clovek.-legenda/index.shtml>
6. Beseda v Uherském Hradišti po návratu z OH 1948 v Londýně. Dostupné z: <http://www.zatopek.eu/galerie/emil-zatopek/>.
7. Emil Zátopek uprostřed učňů hornického učiliště. *Jeden ze štafety* [film]. Režie mach, Jaroslav. Československo 1952.
8. Emil Zátopek ve vojenské uniformě.
9. Manželé Zátopkovi.
10. Emil Zátopek čte pozdrav IX. sjezdu ÚV KSČ.
11. Emil Zátopek nese štafetu s pozdravy při příležitosti IX. sjezdu KSČ v květnu roku 1949. Dostupné z: <http://www.zatopek.eu/galerie/emil-zatopek/>

10. Seznam zkratk

Diskurzivní analýza – DA

Historická diskurzivní analýza – HDA

Kritická diskurzivní analýza – KDA

Národní archiv – NA

Nový socialistický člověk – NSČ

Státní výbor pro tělovýchovu a sport – SVTVS

Vojenský historický archiv – VHA